VIRGIL N. MADGEARU

AGRARIANISM, CAPITALISM, IMPERIALISM

CONTRIBUȚII LA STUDIUL
EVOLUȚIEI SOCIALE ROMÂNEȘTI

Colecția

„CĂRȚI FUNDAMENTALE

ale

CULTURII ROMÂNE“

Colecție inițiată, coordonată și finanțată de
Fundația pentru o Societate Deschisă România
(Open Society Foundation)

Coperta:
Cătălin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
MADGEARU, VIRGIL N.
Agrarianism, capitalism, imperialism / Virgil N. Madgearu; îngrijire ediție, studiu introductiv, note Ludovic Báthory. Ed. a 2-a. – Cluj-Napoca: Dacia, 1999
240 p.; 24 cm. – (Cărți fundamentale ale culturii române)
ISBN 973-35-0971-X

I. Báthory Ludovic (ed. șt.)

33

© Copyright Editura Dacia, 1999
Str. Ospătăriei nr. 4, RO-3400, Cluj-Napoca
Tel.: 064/42-96-75

Redactor: Monica Cremene
Tehnoredactor: Flavia-Maria Țimpea
Comanda nr. 4047

ISBN 973-35-0971-X

VIRGIL N. MADGEARU

AGRARIANISM, CAPITALISM, IMPERIALISM

CONTRIBUȚII LA STUDIUL EVOLUȚIEI SOCIALE ROMÂNEȘTI

Ediție, studiu introductiv și note explicative de
LUDOVIC BÁTHORY

EDITURA DACIA,
Cluj-Napoca, 1999

În atenția librarilor și a difuzorilor de carte!
Timbrul literar se virează la Uniunea Scriitorilor din România
cont 45106262, sucursala municipiului București

Tiparul executat la Imprimeria de Vest
Oradea, Str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105
Tel. 059/416632; fax 059/413835
ROMÂNIA

VIRGIL MADGEARU ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

Cunoscut mai de mult îndeosebi ca om politic, membru de vază al Partidului Național-Țărănesc, care a jucat un rol de seamă în confruntarea cu Partidul Liberal și în guvernele anilor 1928-1933, cercetătorii au remarcat ulterior și contribuția însemnată pe care a avut-o Virgil Madgearu în dezvoltarea vieții spirituale românești din prima jumătate a secolului al XX-lea. Dotat cu o inteligență deosebită, dispunând de o putere de judecată profundă, el a susținut, de la începuturile activității sale publice, că înainte de a se trece la restructurarea realității sociale românești pe cale legislativă, ea trebuie mai întâi cunoscută în vasta ei complexitate, pe baza unor studii științifice cuprinzătoare, care să scoată la iveală adevăratele trăsături specifice ale societății autohtone, în comparație cu celelalte țări din zona central-estică a Europei, cât și cu viața social-economică din țările occidentale. Refuzând să adopte o schemă de judecată prefabricată și preluată de-a gata la realitățile sociale românești, Virgil Madgearu a elaborat un punct de vedere extrem de original, care reprezintă o contribuție de seamă, nu numai la îmbogățirea ideologiei românești, ci și la elaborarea unei viziuni sintetice, care și-a pus amprenta asupra gândirii sociale europene, în căutare de noi căi de investigație.

VIAȚA ȘI OPERA LUI VIRGIL MADGEARU

Virgil Madgearu s-a născut la 14 decembrie 1887 la Galați, unde a absolvit școala primară și liceul[1]. Studiile universitare le-a efectuat în Germania, la Leipzig, specializându-se în științele economice, în cadrul facultății de filosofie. În anul 1911 și-a susținut tot acolo examenul de

[1] Datele referitoare la viața și activitatea lui V. Madgearu au fost în mare parte preluate din lucrarea lui V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887-1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice*. București, Ed. Academiei, 1975, p. 15-31.

doctorat, cu o teză având ca obiect de studiu procesul de dezvoltare industrială în România. Și-a continuat studiile la universitatea din Londra, tot în domeniul științelor sociale și economice, angajându-se concomitent la o bancă, pentru a-și însuși teoria și tehnica financiară.

Revenind în țară, s-a angajat în anul 1912 la Casa centrală a meseriilor și asigurărilor muncitorești din București, devenind redactor șef al publicației „Monitorul asigurărilor muncitorești". În acest fel a putut face cunoștință în mod concret cu problemele sociale ale timpului, pentru cercetarea cărora a dovedit de la început un mare interes, înființând în acest scop un birou de studii. Cariera didactică îl atrăgea însă în măsură și mai mare, astfel că în 1916 devine profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, fiind titularul catedrei de Studiul întreprinderilor și transporturilor.

Participarea României la primul război mondial i-a marcat puternic destinul, fiind nevoit să se refugieze la Iași, unde activitatea Academiei se desfășura în mod sporadic. În schimb, a avut prilejul să ia contact cu câteva personalități cu care a colaborat ulterior în întreaga perioadă interbelică. În aprilie 1918, V. Madgearu inițiază, împreună cu Ion Răducanu și cu Victor Slăvescu, editarea revistei „Independența Economică", revistă trimestrială care ulterior va lua în dezbatere problemele economice și sociale ale României într-o manieră curajoasă, oferind soluții originale în cele mai controversate momente ale conjuncturii politice. Tot la Iași s-a înfiripat cooperarea pe plan științific cu Dimitrie Gusti și cu Vasile Pârvan, care au înființat Asociația pentru știința și reforma socială, la activitatea căreia au participat numeroși intelectuali înzestrați cu o mare luciditate și cu spirit civic. Asociația și-a mutat sediul la București în anul 1920, iar în 1921 s-a transformat în Institutul Social Român, sub președinția lui D. Gusti. Ulterior, colaborarea dintre Virgil Madgearu și Dimitrie Gusti va deveni tot mai strânsă, ei influențându-se reciproc în ce privește modul de abordare a problemelor sociale și economice.

La sfârșitul războiului V. Madgearu s-a întors la București, unde și-a continuat activitatea didactică la Academia Comercială și a coordonat mai departe apariția revistei „Independența Economică". De asemenea, începe să colaboreze la revista „Arhiva pentru știința și reforma socială", editată de Institutul Social Român.

După război, Virgil Madgearu începe să depună și o intensă activitate politică, înscriindu-se în Partidul Țărănesc și candidând în alegerile parlamentare. În 1921 devine deputat al județului Ilfov din partea acestui partid și în această calitate rostește în Adunarea Deputaților câteva discursuri curajoase, radicale chiar. Într-unul din aceste discursuri a cerut instituirea impozitului pe avere, vizându-i pe îmbogățiții de război. Discursul rostit cu ocazia dezbaterii mesajului tronului are deja o tentă polemică

necruțătoare la adresa Partidului Național Liberal și a fost publicat sub titlul „Criza de guvernare" în anul 1921.

Situația economică a țării îl preocupa în egală măsură. În articolul intitulat „Opera camuflărilor", publicat în 1922, aprecia: „Conjunctura politică internațională de după armistițiul general a fost favorabilă ieșirii economiei naționale românești de sub hegemonia Puterilor Centrale, fără să implice căderea sub hegemonia altor state capitaliste, sau, în orice caz, fără a agrava această situație în măsura în care nu era determinată de raporturile inerente regimului capitalist".[2] El avertiza însă că „lichidarea capitalurilor străine nu poate avea ca efect naționalizarea întreprinderilor, decât în măsura în care este posibil să se înlocuiască capitalul și energiile conducătoare străine prin elemente naționale"[3]. El mai atrăgea atenția asupra faptului că interesele anumitor cercuri favorizau camuflările de capital.

După ce Partidul Național Liberal a ajuns la putere în anul 1922 și s-a declarat cea mai intransigentă forță promotoare a politicii de naționalizare a societăților cu capital străin, Virgil Madgearu a acuzat Banca Românească și celelalte bănci din sfera de influență liberală de faptul că ele au participat de fapt la camuflarea capitalului german din cadrul Societății Steaua Română, cea mai mare societate petroliferă. Pregătirea tehnică a acestei operațiuni s-a făcut odată cu naționalizarea minelor de la Petroșani, care înainte aparținuseră unei societăți miniere cu capital maghiar. „Proiectul Petroșanilor a fost elaborat (...) cu două luni înainte de camuflarea Stelei Române", a remarcat V. Madgearu în discursul ținut în camera deputaților la 24 iunie 1924.[4]

V. Madgearu nu a pierdut nici un prilej pentru a combate politica economică liberală. Atunci când s-a pus problema trecerii minelor de cărbuni ale statului de la Lonea, din Valea Jiului, sub controlul capitalului privat, el a prezis că, drept consecință a comercializării, „cărbunele va fi la discreționea trustului de la Petroșani. Astăzi, prin minele de cărbuni pe care le avea statul și pe care le exploata, cel puțin un singur lucru putea să aibă: un punct de reper în ceea ce privește calcularea prețului de cost, putea să facă o comparație între prețul de cost normal și prețul de vânzare al cărbunelui din partea Petroșanilor. Știu cum au fost sacrificate căile ferate pentru a salva situația consorțiului românesc (...) urcându-se continuu prețul cărbunelui de Petroșani, pentru ca să-mi dau seama de cum se vor robi căile ferate Petroșanilor și Reșiței prin această lipsă de dispozițione în ceea ce privește politica prețurilor".[5]

[2] V. Madgearu, *Opera camuflărilor*. „Independența economică", 1922, 5, nr. 1, p. 4.
[3] *Ibidem*.
[4] „Independența economică", 1924, 7, nr. 7-8-9, p. 110.
[5] V. Madgearu, *Comercializarea avuțiilor statului?* „Independența economică", 1924, 7, nr. 4-5-6, p. 75.

Prezicerile lui Virgil Madgearu s-au adeverit foarte curând. Jurnalul Consiliului de Miniștri din decembrie 1925 a mărit prețurile plătite Societății Petroșani cu 122 lei/tonă, ceea ce i-a asigurat un surplus de încasări de peste 100 milioane de lei. Acest lucru a fost obținut în pofida opoziției Partidului Țărănesc. Indignat de această măsură, V. Madgearu afirmă: „Suntem în fața unui nou exemplu care dovedește unde duce acapararea avuțiilor țării de către coteriile financiare liberale..."[6]

De altfel, V. Madgearu învinuia tot mai insistent cercurile de afaceri liberale că s-au constituit într-un grup capitalist centralizat, într-o „oligarhie financiară", care urmărea să-și subordoneze principalele resurse economice ale țării. Discursurile parlamentare ținute pe această temă în anul 1925 au fost editate într-o broșură intitulată în mod sugestiv „Dictatură economică sau democrație economică?"

În anul 1926 Partidul Țărănesc fuzionează cu Partidul Național Român, formând Partidul Național Țărănesc, care va prelua guvernarea țării în noiembrie 1928 și va forma majoritatea guvernelor până în anul 1933. În noua situație politică, Virgil Madgearu va juca un rol important în diversele cabinete ministeriale, deținând portofoliile cu profil financiar-economic. În cabinetul condus de Iuliu Maniu a deținut funcția de ministru al industriei și comerțului între 10 noiembrie 1928 și 13 noiembrie 1929 și apoi de ministru de finanțe între 26 octombrie 1929 și 6 iunie 1930. După o întrerupere de câteva zile, cât timp guvernul a fost condus de G.G. Mironescu, președinte al Consiliului de Miniștri redevine Iuliu Maniu, iar Virgil Madgearu va prelua din nou portofoliul de industrie și comerț între 13 iunie 1930 și 9 octombrie 1930. În guvernul condus de G.G. Mironescu între 10 octombrie 1930 și 17 aprilie 1931 a ocupat postul de ministru pentru agricultură și domenii. A deținut din nou ministerul industriei și comerțului între 11 august 1932 și 19 octombrie 1932 în guvernul condus de Al. Vaida-Voievod. După aceasta, prim ministru va deveni iarăși Iuliu Maniu, Virgil Madgearu deținând de această dată ministerul de finanțe (20 octombrie 1932 – 13 ianuarie 1933), post pe care îl ocupă și în următorul guvern condus de Al. Vaida-Voievod, între 14 ianuarie și 13 noiembrie 1933. După această dată guvernarea va fi preluată de Partidul Național Liberal.[7]

După cum se vede, V. Madgearu a fost nevoit să-și desfășoare activitatea ministerială într-o perioadă de instabilitate guvernamentală marcată, ceea ce nu asigura condiții prielnice pentru o activitate organizatorică creatoare, întrucât între noiembrie 1928 – noiembrie 1933 s-au succedat la putere opt guverne. Cu toate acestea, Virgil Madgearu a participat la un număr

[6] I. Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților 1919-1939 (Note și comentarii)*. București, 1973, p. 178-179.

[7] Mioara Tudorică, Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866-1945. Liste de miniștri*. „Revista arhivelor", 1970, 47, vol. 32, nr. 2, p. 447-452.

însemnat de inițiative legislative referitoare la activitatea industriei, comerțului, transporturilor, finanțelor, creditului agricol și politicii vamale. El a prezentat în parlament, în anul 1929, Legea pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice și Legea pentru modificarea Legii minelor din 4 iulie 1924. Cu acest prilej a atacat din nou politica economică liberală. Referitor la Societatea Lonea a scos în evidență faptul că deși participarea statului era covârșitoare (150 milioane lei) în comparație cu contribuția capitalului particular (30 milioane), liberalii i-au impus un asemenea statut de funcționare, încât majoritatea beneficiilor erau încasate de acesta din urmă.[8]

Referitor la Legea minelor, prin care liberalii au dorit să oblige societățile extractive să cedeze cercurilor de afaceri românești 50%-60% din capital, sperând să obțină creșterea participației autohtone în special în industria petroliferă, Virgil Madgearu a demonstrat prin cifre statistice că ea s-a dovedit a fi inoperantă, întrucât capitalul autohton s-a consolidat doar în mică măsură după adoptarea legii. Putem adăuga că în alte domenii ale industriei extractive ponderea capitalului autohton s-a redus chiar la sfârșitul deceniului al treilea. Astfel, în industria cărbunelui participația românească în capitalul total al societăților anonime carbonifere a scăzut de la 52,59% la 47,10% între anii 1926-1929. Drept urmare, Virgil Madgearu a considerat că nu e necesar să se fixeze prin lege cota admisă de participare pentru firmele străine, cu atât mai mult cu cât întreprinderile miniere duceau o acută lipsă de capital. Dimpotrivă, Virgil Madgearu considera că trebuiesc încurajate investițiile de capital străin în industria petroliferă pentru ca ea să se dezvolte fără nici o opreliște. Într-adevăr, după modificarea legii minelor în 1929, producția de petrol brut a României s-a dublat în anul 1934 în comparație cu anul 1928, în pofida faptului că între anii 1929-1933 s-a manifestat cea mai puternică criză economică pe plan mondial. Exportul de produse petrolifere a contribuit la echilibrarea balanței comerciale și de plăți în cele mai grele momente ale vieții economice.

Guvernul național-țărănesc și Virgil Madgearu doreau să înfățișeze opiniei publice o concepție diferită de cea liberală și în problema protecției vamale, anunțându-și intenția de a-i obliga pe industriașii români să lupte împotriva concurenței străine nu numai sub pavăza prohibiției vamale, dar și prin aplicarea unui strict program de raționalizare, care să mărească productivitatea muncii și să reducă prețul de cost al produselor industriale românești. În concepția Partidului Național-Țărănesc, datorită protecției vamale exagerate, practicată de liberali, producătorii industriali și-au putut permite să mărească în mod exagerat prețurile de vânzare, afectând grav interesele consumatorilor români, în special al acelora din mediul rural.

[8] „Correspondance économique roumaine", 1929, 11, nr. 2, p. 176-178.

Datorită acestui fapt, național-țărăniștii considerau că în România s-a dezvoltat o „industrie de seră", supradimensionată, care își desfășura activitatea în detrimentul populației agricole, în special. Pentru a obliga întreprinderile românești să-și comprime prețurile, Virgil Madgearu a trimis în 1929 o adresă Uniunii Generale a Industriașilor, anunțând că „se va fixa pentru fiecare articol o taxă vamală, reprezentând minimum indispensabil al protecției, și după un an va începe scăderea ei cu un procent anual, pe o perioadă de 5 ani, cât putem prevede menținerea viitorului tarif vamal".[9] Uniunea Generală a Industriașilor a reacționat prompt, formulând atacuri împotriva noilor „curente care, sub pretextul de a sprijini agricultura și consumatorul, urmăresc în realitate plasarea produselor străine, de pe urma cărora nu beneficiază decât străinătatea și câțiva reprezentanți ai fabricilor străine".[10]

Pe lângă aceasta, Uniunea Generală a Industriașilor a trimis adresa lui Virgil Madgearu Uniunii Industriilor Metalurgice și Miniere care, la rândul ei, a făcut-o cunoscută și societăților carbonifere sub rezerva că „față de cererea Ministerului pentru examinarea soluțiilor posibile ale unui nou sistem de taxe vamale degresive, suntem datori să accentuăm că industria trebuie să fie puternic ocrotită cât timp normalizarea vieții noastre sociale nu este desăvârșită".[11]

Societățile carbonifere din Valea Jiului au ținut să adopte un punct de vedere comun față de intențiile guvernului. Ele au preferat să promită scăderea prețurilor la cărbunele furnizat căilor ferate, decât să accepte slăbirea protecției vamale. În adresa de răspuns trimisă lui Virgil Madgearu, în martie 1929, societățile din Valea Jiului și-au exprimat părerea că „soluția cea mai bună ar fi menținerea actualelor tarife vamale pe o perioadă de trei ani, fără nici o schimbare. După acea perioadă, timp în care se vor fi realizat progrese pe toate tărâmurile, atât la stat cât și la particulari, se va putea aprecia cu mai multă certitudine oportunitatea unei reduceri de taxe. În schimb, până la acea dată, prețurile interne vor suferi o scădere treptată care, dacă nu poate fi apreciată acum, va putea totuși să fie fixată anual, cu ocazia încheierii contractelor cu calea ferată".[12]

Până la urmă, guvernul național-țărănesc a acceptat formula de compromis propusă de societățile carbonifere. Mai mult decât atât, puternicele presiuni exercitate pe diverse căi de rețeaua financiară autohtonă și de organizațiile patronale au convins guvernul să mărească,

[9] L. Báthory, *Contribuția asociațiilor patronale la elaborarea politicii economice a României (1919-1930)*. „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. Historia, 1995, nr. 1-2, p. 73.

[10] *Ibidem*, p. 75.

[11] Arhivele Naționale Deva, Fond *Soc. Lupeni, Direcția Generală București-Confidențiale*, Dos. nr. 1/1929, f. 218.

[12] Arhivele Naționale București, Fond *Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere*, Dos. nr. 1/1928, f. 15.

începând de la 1 august 1929, tariful vamal de import la cărbune. Acest lucru l-au obținut și întreprinderile metalurgice pentru produsele din industria fierului.

Virgil Madgearu a contribuit în 1929 și la elaborarea Legii pentru crearea Regiei autonome a C.F.R. Adoptarea acestei legi era necesară pentru eliminarea deficitului anual de câteva sute de milioane de lei pe care o înregistra administrația căilor ferate datorită cărbunelui scump și materialului rulant produs sau reparat la prețuri exagerate. Virgil Madgearu a pus pierderile financiare imense ale căilor ferate pe seama faptului că până atunci ele au fost gestionate de reprezentanții partidului liberal, învinuind acest partid de monopolizarea conducerii căilor ferate și gestionarea lor deficitară. Național-țărăniștii și-au numit propriul reprezentant la conducerea Regiei autonome a căilor ferate, pe Stan Vidrighin. Drept răspuns, liberalii au declanșat o campanie de presă împotriva politicii economice a noului guvern, pe care au calificat-o drept „antiindustrială" și „antinațională". În anul 1929 Virgil Madgearu a mai contribuit și la elaborarea și adoptarea Legii asupra burselor. Virgil Madgearu a luat parte la inițiativele legislative guvernamentale și în anii următori, contribuind în 1930 la întocmirea Legii pentru modificarea legii monopolurilor statului și a Legii pentru organizarea Înaltei Curți de Conturi. În anul 1931 Legea asupra contractului de gaj agricol și Legea Casei de Economii au fost alcătuite în mare măsură în spiritul concepțiilor lui Virgil Madgearu.

Legile adoptate la inițiativa lui Virgil Madgearu în perioada guvernării național-țărăniste au urmărit, pe lângă reorganizarea mecanismelor economiei naționale, slăbirea pozițiilor atotputernice pe care le dețineau cercurile de afaceri liberale în viața de afaceri. Faptul că ele au fost adoptate în anii celei mai grave crize economice a subminat în mare măsură eficacitatea lor, guvernele aflându-se în permanență sub presiunea insuficienței mijloacelor financiare, ceea ce a limitat în mod constant aplicarea în practică a proiectelor ambițioase de reformă economică și socială pe care Partidul Național-Țărănesc le-a elaborat, cu sprijinul lui Virgil Madgearu, pe când se afla în opoziție. Or, guvernul se afla de multe ori în situație de urgență, fiind nevoit să adopte în grabă măsuri pentru reechilibrarea situației financiare. Virgil Madgearu a încercat să explice opiniei publice interne și internaționale politica financiară a guvernului, publicând în anul 1933 lucrările „Les nouvelles réformes pour le redressement financier de Roumanie", „La capacité de paiement et la dette publique de la Roumanie" și „Politica noastră financiară în decursul depresiunii economice".

În acești ani, Virgil Madgearu a depus o bogată activitate și pe plan internațional. În anul 1930 ține un discurs la Societatea Națiunilor, intitulat

„L'Europe agricole devant la Société des Nations", în care a analizat metodic urmările crizei agricole asupra a opt țări agrare din Europa, considerând că numai un tratament preferențial ar putea rezolva gravele probleme economice ale acestor țări. A mai participat la conferințele internaționale de la Varșovia, Geneva, Sinaia, București, Roma și Stresa, publicându-și discursurile în volumele „Le traitement préférentiel et l'entente économique régionale" și „La Roumanie à la Conférénce de Stresa".[13]

După anul 1933, Virgil Madgearu și-a redus în mare măsură activitatea politică. A continuat să critice politica economică liberală, pe care o considera în continuare imorală, interpelându-l în luna februarie 1936 pe primul ministru Gheorghe Tătărăscu în „afacerea Cagero", pe care o considera ca parte a unui „regim economic al fraudelor și escrocheriilor". De asemenea, a continuat să popularizeze principiile politice național-țărăniste, ținând la Institutul Social Român o conferință la 24 februarie 1935, intitulată „Tendințele de renovare a democrației". La 11 octombrie 1936 a rostit la București cuvântarea intitulată „Misiunea Partidului Național-Țărănesc".

Acordă, în schimb, o tot mai mare atenție problemelor economice și profesionale. În anul 1936 înființează Institutul românesc pentru studiul conjuncturii economice, care între 1936-1940 a editat un „Buletin" pentru a publica cele mai semnificative date referitoare la evoluția vieții economice românești și internaționale. În 1937 are o altă inițiativă, organizând Școala Superioară de Tehnică și Practică Comercială, cu scopul de a perfecționa pregătirea profesională a cadrelor comerciale medii. La înființarea ei și-au adus aportul I. Răducanu, G. Mladenatz și V. Slăvescu.[14]

Virgil Madgearu își canalizează o foarte mare parte a eforturilor înspre activitatea didactică, lucrând la redactarea și editarea cursurilor universitare. Editează un „Curs de economie agrară", apoi un „Curs de economie industrială". Cursul de economie națională editat în 1935 cuprinde trei volume: Politica agrară (Vol. I); Politica industrială (Vol. II); Evoluția științei economice (Vol. III). Acest curs va fi reeditat de mai multe ori până în 1938, fiind urmat de un Curs de economie politică în anul 1939.

În anii care au precedat izbucnirea celui de al doilea război mondial Virgil Madgearu a participat cu asiduitate la manifestările științifice internaționale, multe dintre ele organizate chiar cu scopul de a preveni izbucnirea unei noi conflagrații sângeroase de proporții mari. A participat activ la lucrările Institutului Internațional de Cooperație Intelectuală care milita pentru păstrarea ordinii politice și militare internaționale instituită prin pacea de la Versailles. În 1937 a participat la Conferința de la Milano dedicată temei „Statul și viața economică" și la Conferința de la Paris care a dezbătut problema „Modificarea pașnică a statu-quo-ului". În 1938 s-a

[13] V. Malinschi, *op. cit.*, p. 28.
[14] *Ibidem.*

deplasat la Praga pentru a lua parte la dezbaterile cu tema „Învățământul universitar al relațiilor internaționale". În același an a plecat din nou în Franța, în calitate de președinte al Institutului românesc pentru studiul conjuncturii economice, pentru a participa la primul Congres al institutelor de conjunctură. La Conferința de la Bergen (Suedia), organizată în 1939, având ca temă „Politicile economice și pacea", a prezentat un raport intitulat „La politique économique extérieure de la Roumanie, 1927-1938". Aici l-a prins izbucnirea războiului. Virgil Madgearu a prezidat grupul de experți compus din Mircea Vulcănescu, Dumitru Iordan și Ștefan Dumitrescu care a pregătit memoriul „Le contrôle des changes en Roumanie" prezentat la Centrul de Înalte Studii Internaționale. V. Madgearu a fost președinte al grupului românesc pentru studiul țărilor dunărene.[15]

Virgil Madgearu s-a angajat cu însuflețire în manifestările internaționale datorită amenințărilor care puneau în pericol securitatea și suveranitatea României. Cu prilejul încheierii tratatului economic româno-german din martie 1939, el a avertizat că acesta putea să transforme România într-o anexă economică a celui de al treilea Reich. Împrejurările anilor 1939-1940 au devenit tot mai puțin prielnice pentru Virgil Madgearu, adept al democrației politice autentice, care s-a pronunțat adesea împotriva mișcării legionare și nu putea privi cu simpatie nici regimul dictaturii regale instituit de Carol al II-lea. Conducătorii legionari l-au amenințat cu moartea, iar organele siguranței l-au reținut în primăvara anului 1940, stabilindu-i domiciliul obligatoriu la mănăstirea Bistrița. Deși era persecutat în permanență, Virgil Madgearu a găsit puterea sufletească necesară pentru a finaliza una din operele sale cele mai valoroase, intitulată „Evoluția economiei românești după războiul mondial".

Venind la putere, generalul Ion Antonescu i-a permis să-și reia domiciliul civil, ba chiar i-a propus să colaboreze cu Ministerul Coordonării și Statului Major Economic, cerându-i să întocmească un studiu cu privire la armonizarea prețurilor. Virgil Madgearu lucra chiar la acest studiu când legionarii l-au răpit literalmente de la masa de lucru, în data de 27 noiembrie 1940, și l-au asasinat.

Virgil Madgearu a lăsat drept moștenire spirituală o operă științifică și publicistică de mari proporții, care a abordat în primul rând problemele economice și sociale de mare actualitate dezbătute de opinia publică românească între anii 1911-1940. S-ar putea spune că nici unul din aspectele realității românești nu a fost trecut cu vederea în scrierile, discursurile și conferințele elaborate de Virgil Madgearu. Problemele generale ale economiei naționale, agricultura, industria, meseriile, comerțul, băncile și sistemul de credit, cooperația, transporturile, finanțele, impozitele,

[15] *Ibidem*, p. 29; C. Ionescu, V. Bădescu, *Concepția sociologică a lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii. București, Ed. Academiei, 1987, p. 195).

asigurările sociale, situația politică, toate au fost supuse unei profunde analize, cu scopul de a oferi soluțiile cele mai eficiente în vederea soluționării chestiunilor aflate în discuție.

Unul dintre cele mai importante subiecte de studiu, cărora Virgil Madgearu le-a acordat o atenție deosebită, a fost problema agrară. Ea a fost dezbătută cu un deosebit spirit analitic în cărțile sale fundamentale, „Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești", editată în 1936, cât și în „Evoluția economiei românești după războiul mondial", apărută în 1940. Pe lângă aceasta, Virgil Madgearu s-a ocupat de problemele agriculturii în lucrările „Regimul agrar" (1929), „Orientarea agriculturii românești" (1931) și „Organizarea valorificării produselor agricole" (1936). Virgil Madgearu a scos la iveală legitățile profunde ale evoluției agriculturii și în lucrările publicate în străinătate sau prezentate la conferințe internaționale, cum ar fi „Romania's New Economic Policy", London, 1930; „L'Europe agricole devant la Société des Nations", Paris, 1930; „Le traitement préférentiel et l'entente économique régionale" (1932); „La politique économique extérieure de la Roumanie (1927-1938)" (1939).

În lucrările și conferințele prezentate în străinătate V. Madgearu scotea în evidență interdependența dintre criza agrară din răsăritul Europei și depresiunea industrială din occidentul industrializat. „Scăderea continuă a exporturilor produselor agricole ale țărilor agrare atrage după sine – ca o consecință directă – reducerea importurilor lor. Aceasta se traduce în fapt printr-o diminuare corespunzătoare a exporturilor țărilor industriale, fapt ce duce la creșterea șomajului în aceste țări" – a arătat Virgil Madgearu în discursul rostit la 1 octombrie 1930 în cadrul celei de a XI-a Sesiuni a Societății Națiunilor de la Geneva – în dubla calitate de reprezentant al României și delegat al celor 8 țări agrare europene, întrunite în Conferința de la Varșovia, ca să prezinte rezoluția adoptată.[16]

Virgil Madgearu propunea ca reducerea exporturilor produselor agrare provenite din țările agricole să fie prevenită prin acordarea unui regim vamal preferențial pentru acestea. Țările agricole ar fi urmat să realizeze – în caz contrar – o înțelegere economică regională, care să elaboreze un sistem vamal solidar și multilateral, pentru a fi în stare să reziste presiunilor comerciale exercitate de țările industrializate. Aceste idei au fost expuse în lucrările „Le traitement préférentiel et l'entente économique régionale", publicată de Editura Cartea Românească, și „Înțelegerea economică a Statelor Dunărene", apărută în revista „Independența Economică" în 1932. Virgil Madgearu a mai analizat problemele agriculturii în prelegerile sale

[16] Ivanciu, Nicolae-Văleanu, *Problema agrar-țărănească între cele două războaie mondiale în lucrările lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 159).

universitare, alcătuind un „Curs de economie agrară", editat în 1933-1934, reeditat ulterior.

Strâns legat de evoluția agriculturii, Virgil Madgearu a studiat și problema cooperației, în general, și în agricultură, în mod special. El a formulat idei judicioase privitoare la rolul cooperativelor în consolidarea micilor gospodării țărănești în conferința despre „Doctrina țărănistă", rostită la 21 ianuarie 1923, editată de Institutul Social Român. A consacrat însă studii speciale problemei cooperației în volumul editat împreună cu Gromoslav Mladenatz în 1923, intitulat „Reforma cooperației". Studiile lui V. Madgearu se intitulează „Principiile cooperației" și „Cooperația și statul". În aceste studii V. Madgearu susținea necesitatea dezvoltării cooperației țărănești, datorită fărâmițării neîncetate a micilor gospodării în urma succesiunii dintre proprietarii tot mai numeroși, și pleda pentru sprijinirea cooperației de către stat, concretizând și direcțiile în care cooperația avea nevoie de concursul statului.[17]

O formă specifică a cooperației în mediul rural o constituie cooperația de credit, care în România a dat naștere așa-numitelor „bănci populare". În studiul intitulat „Structura și tendințele băncilor populare în România" (1914), Virgil Madgearu a demonstrat că acestea s-au transformat de fapt în instituții financiare de tip capitalist, puse în slujba burgheziei sătești, care a dat dovadă de o remarcabilă putere de supraviețuire în domeniul micilor afaceri locale, strâns legate de agricultură, creșterea vitelor și exploatările forestiere.

În lumea rurală, o însemnată sursă de completare a veniturilor gospodăriilor țărănești o reprezenta industria la domiciliu care, pe lângă aceasta, asigura autoaprovizionarea unităților casnice de familie cu produse meșteșugărești simple. Acestui domeniu de activitate V. Madgearu i-a dedicat mai multe studii la începutul activității sale, cum ar fi „Industria la domiciliu și asigurările sociale" (1913) și „Cercetări despre industria la domiciliu" (1914). Pe lângă aceasta, V. Madgearu susținea că meseriile și industria casnică jucau un rol de seamă în absorbirea excedentului de forță de muncă rurală.[18]

Pornind de la mica industrie rurală, Virgil Madgearu și-a extins cercetările asupra meseriașilor urbani, care reprezentau o foarte însemnată categorie socială a societății românești, atât din punct de vedere numeric, cât și ca valoare a producției realizate, așa cum a relevat-o până la urmă recensământul din 1930. El considera că situația meseriașilor urbani este

[17] Niță Dobrotă, Dumitru Ciucur, *Concepția lui Virgil Madgearu despre cooperație și mișcarea cooperatistă din România. Statul și cooperația* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 218, 220)

[18] Vasile Bozga, *Industria mică în contextul problemelor satului românesc în opera lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 259).

foarte apropiată de cea a proletariatului din marea industrie, după cum remarca în studiul „Ocrotirea muncitorilor din România" (1915): „Este deci un fapt sigur că avem un proletariat industrial atât în industria mică, cât și în industria mare, fără îndoială deosebit unul de altul, însă având [în] comun următoarele puncte caracteristice: lipsa de independență în viața economică, întrucât muncitorul este silit să-și vândă munca pentru ca să poată trăi; nesiguranța traiului, întrucât el nu are altă avere decât cele două brațe ale sale și, când nu le poate folosi, nu are cu ce trăi; fatalitatea perpetuării acestei situațiuni, întrucât afară de extrem de rare excepțiuni, lucrătorul este menit să rămână toată viața un simplu salariat".

Ponderea micii industrii în viața economică a României a fost subliniată în lucrarea „Evoluția economiei românești după războiul mondial", unde observă că valoarea producției meseriilor egalează aproape valoarea producției mari, ridicându-se la circa 70 de miliarde de lei. Drept urmare, V. Madgearu se consideră îndreptățit să afirme că „încurajarea tendinței de modernizare a meseriilor (prin învățământ profesional, organizarea adecvată a uceniciei, înlesniri de credite de investiție și exploatare, încurajarea asociațiilor și cooperației de credit, aprovizionare și desfacere în comun etc.) se află pe linia progresului economic".

Virgil Madgearu a acordat o importanță deosebită și studierii procesului de dezvoltare a marii industrii, problemă pe care a studiat-o într-un ciclu de analize foarte complex și nuanțat, prin care problema industriei, rosturile, eficiența, utilitatea și competitivitatea ei au fost temeinic cumpănite. Chiar prima sa operă de cercetare științifică, teza de doctorat, elaborată sub conducerea profesorului Karl Bücher, s-a referit la „Dezvoltarea industrială a României. Progresele sistemului de fabrică în România"*, fiind susținută la Universitatea din Leipzig în anul 1911. În teza de doctorat V. Madgearu a remarcat că România a făcut pași importanți pe calea industrializării, însă acest proces se afla de-abia la începutul lui. Preocupat de principalii factori declanșatori ai formării industriei, în același an publică studiul „Primele trepte ale sistemului de fabrică".

În studiul referitor la „Ocrotirea muncitorilor din România" a subliniat: „ideea că țara noastră este o țară «eminamente agricolă» nu se mai potrivește astăzi cu realitatea", și, prin urmare, „se impune să îndreptăm privirile noastre cu același interes către problemele vieții noastre industriale".[19] Devenind profesor la Academia Comercială, publică în 1916 „Studiul practic

* Titlul original în limba germană: *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens. Die Vortritten des Fabriksystems in der Walachei.* Inaugural-Dissertation der Hohen philosophischen Fakultät der Universität Leipzig. Zur Erlangung der Doktorwürde. Vorgelegt von Virgil Madgearu aus Galatz. Reihe I, Jh. 1911, 119 p.

[19] Cf. Dumitru Mureșan, *Studiu cu privire la industria românească în lucrările lui Virgil Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 178).

al întreprinderilor comerciale și industriale" în care expune criteriile de apreciere a întreprinderilor pe baza eficienței, funcționalității și rentabilității lor. Drept urmare, considera că au dreptul la existență numai acele întreprinderi care corespund necesităților reale ale economiei naționale, se încadrează firesc în contextul social al țării și nu reprezintă o povară artificială pentru consumatori.

Aceste idei sunt formulate sub o formă categorică după războiul mondial, când se înscrie în Partidul Țărănesc și formulează primatul agriculturii asupra industriei. Combate îndeosebi ideea creării unei industrii menținute în viață în mod artificial, cu ajutorul unor tarife vamale protecționiste, care era incapabilă să reziste în lupta de concurență pe plan mondial și producea articole industriale excesiv de scumpe. El preciza că țărănimea reprezintă imensa majoritate a consumatorilor, apreciind „necesitatea încurajării propășirii unei puternice industrii naționale"; „ea (industria n.n.) nu poate admite o protecție, bazată pe un regim vamal prohibitiv, care întreține în chip artificial anumite industrii, lipsite de orice condiții prielnice dezvoltării lor, scumpind astfel viața pentru îmbogățirea unui pumn de oameni favorizați". Aceste idei au fost formulate în lucrarea „Țărănismul", publicată în 1921.[20]

Opoziția față de politica de industrializare forțată se va accentua în anii următori, când guvernele liberale pun în aplicare tarife vamale protecționiste tot mai accentuate, pentru a asigura condiții de vânzare aproape exclusive produselor industriale autohtone. Virgil Madgearu considera că întreprinderile menținute în viață cu mijloace artificiale reprezintă o „industrie de seră". Într-un discurs parlamentar din anul 1927 Virgil Madgearu considera că „trebuie să părăsim iluzia că România poate și trebuie să devină un stat industrial, continuându-se o politică de sacrificare a agriculturii în fața intereselor unei industrii de seră"[21]. În același an, considera că numai intensificarea producției agricole, care va crea un debușeu intern însemnat pentru produsele industriale, „va asigura dezvoltarea unei industrii interne, așezată pe o bază sănătoasă și sigură".

Punctul de vedere al lui V. Madgearu în problema industrializării a început să se schimbe în anii crizei economice, când și-a dat seama că dependența unei economii agricole de produsele industriale importate, în condițiile scăderii dramatice a prețurilor la produsele agrare și animaliere exportate, creează o dependență economică cu totul dezavantajoasă a statelor agrare față de cele industriale, concluzie pe care a expus-o la mai multe conferințe internaționale. Într-o prelegere ținută la Berlin la 30 mai 1934 spunea: „Din punct de vedere economic, industrializarea țărilor agricole apare ca o tendință firească în evoluția lor economică, rezultată din

[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem.*

preocuparea de a folosi în mod intensiv toate bogățiile naționale oferite de solul și subsolul fiecărei țări și de a utiliza cât mai rațional forțele de muncă și îndemânarea tehnică națională."[22].

În această perioadă V. Madgearu considera deja că dezvoltarea economică multilaterală constituie reazemul independenței politice, asigură valorificarea intensivă a bogățiilor naturale naționale și utilizează forțele productive într-un mod cu mult mai eficient decât agricultura. În „Cursul de economie națională" din anul 1937 afirma că industria produce valori mai mari decât agricultura și că este firesc ca orice popor să-și dezvolte forțele productive în mod cât mai armonios și multilateral. El considera că tendința de industrializare a țărilor agricole „este altminteri firească și ea constituie o trăsătură caracteristică a dezvoltării economice a popoarelor". Tendința de dominație economică a Germaniei în răsăritul Europei l-a îngrijorat în mare măsură pe V. Madgearu, care a formulat până la urmă în mod explicit necesitatea industrializării. În anul 1938 el preciza că „de altminteri, industrializarea este o tendință general-universală (...) Politica de industrializare a țărilor agrare, care se manifestă de la începutul secolului al XX-lea, apare ca o tendință spre independența economică a țărilor agrare, care se străduiesc a deveni state agrare industriale" [23].

Concluziile finale în problema oportunității și posibilității industrializării României Virgil Madgearu le-a expus în cartea „Evoluția economiei românești după războiul mondial" (1940) în care formulează o serie de judecăți de valoare: „În lumina datelor și constatărilor ce preced, se desprinde de la sine concluzia că rezervele de energie și de materii prime sunt îndeajuns de întinse pentru a permite desfășurarea unui proces de industrializare de proporții considerabile" (...) „Posibilitățile viitoare ale industrializării sunt în funcțiune de extensiunea pieței. Din expunerile anterioare se desprinde direct și concludent condiția fundamentală pentru atingerea rezultatului: sporirea capacității de cumpărare a păturilor rurale" (...) „Liniile de mișcare a industrializării viitoare sunt dictate de necesitatea intensificării agriculturii" (...) „Dificultățile principale și obstacolele de învins în cursul procesului de industrializare se pot rezuma: productivitate optimă și organizare rațională a muncii, cost de producție minim și calitate superioară a mărfurilor produse. Aceste elemente nu trebuie însă să fie privite ca date statice, ci dinamice și în această lumină perspectivele industrializării par favorabile". Întrucât, între timp, izbucnise cel de-al doilea război mondial, V. Madgearu ține să menționeze eventuala influență a factorului militar în procesul de industrializare, întrucât „necesitățile de

[22] V. Madgearu, *Industrializare și reagrarizare*. In: Omagiu profesorului D. Gusti. Vol. II. „Arhiva pentru știința și reforma socială", 1936, 14, nr. 1, p. 919.

[23] D. Mureșan, *op. cit.*, p. 181.

apărare națională care primează pot impune industrializări care nu țin seamă de postulatul prețului de cost minim și de raporturile de piață"[24].

Un alt domeniu de activitate economică pentru care Virgil Madgearu a manifestat un interes permanent a fost cel al finanțelor publice și al activității bancare. În anul 1921, când Nicolae Titulescu s-a străduit să întocmească un regim echitabil și eficient de impunere fiscală, Virgil Madgearu a publicat trei lucrări prin care încerca să-l sprijine pe Titulescu. În studiul intitulat „Cum se plătesc impozitele noi" a comentat pe înțelesul tuturor noua legislație financiară, pe care o considera în linii mari acceptabilă. Dar el considera că trebuie mers mai departe pe calea asigurării echilibrului bugetar și drept urmare a publicat lucrările „Impozitul pe avere și pe îmbogățiții de război" și „Măsuri financiare extraordinare" în care sugera că trebuie urmată o politică financiară foarte fermă pentru a redresa finanțele publice.

În anii următori a criticat în termeni necruțători politica bugetară a guvernelor liberale în discursurile parlamentare din anii 1923 și 1925, dar a manifestat rezerve serioase și față de modul de gestionare a finanțelor publice în timpul guvernării Partidului Poporului, după cum reiese din cuvântarea ținută în Adunarea deputaților la data de 21 decembrie 1926. Atacurile principale erau însă îndreptate împotriva Partidului Național Liberal, după cum reiese din discursul parlamentar referitor la încercarea nereușită de redresare a cursului leului pe piața monetară internațională, publicat în 1925 sub titlul „Reforma monetară și Banca Națională". În discursurile din anul 1928 a formulat teza că guvernarea liberală a provocat un dezastru financiar, drept urmare le-a grupat sub titlul sugestiv de „Turtucaia economică".

Spera să ofere țării o alternativă reală față de politica economică liberală, atunci când a devenit ministru în cabinetul național-țărănesc. Această speranță a fost exprimată în discursul rostit în Adunarea deputaților la 21 decembrie 1929, când s-a dezbătut bugetul pe anul 1930. Deși primele semne ale crizei apăruseră deja, nimeni nu se aștepta la catastrofa economică ce avea să urmeze. Astfel încât Virgil Madgearu nu a putut face altceva în calitate de membru al guvernului decât să lupte cu toate forțele pentru a încerca să mențină un echilibru financiar precar. Măsurile luate în timpul guvernării au fost explicate în mai multe scrieri. În 1933 a editat lucrarea „Politica noastră financiară în cursul depresiunii economice", în care dificultățile au fost expuse convingător și pe larg, preconizând „echilibrarea bugetară prin adaptarea cheltuielilor la nivelul veniturilor și străduința de sporire a veniturilor până la limita capacității reale de plată a contribuabililor; în al doilea rând, prevenirea pe această cale a inflației guvernamentale, adică a acoperirii nevoilor publice prin împrumuturi

[24] *Ibidem*, p. 182-186.

directe și indirecte de la tezaurul public"[25]. V. Madgearu considera că cronicizarea deficitului bugetar „amenință însăși temelia statului român. Iată de ce este important să luptăm prin toate mijloacele pentru a împiedica continuarea deficitelor noastre și a le stăvili cât mai repede posibil", după cum a subliniat în expunerea „Notre collaboration technique avec la Société des Nations", editată în anul 1933.[26]

Într-un studiu amplu, intitulat „Drumul echilibrului financiar. Probleme actuale ale economiei românești", apărută în 1935, V. Madgearu a expus „ideea de justiție fiscală, după care toți trebuie să plătească, dar fiecare în raport cu puterea sa contributivă. Legea evaziunii fiscale avea două aspecte: primul, de sancționare a cetățeanului ce nu-și îndeplinește datoria fiscală și al doilea, de sancționare a funcționarului fiscal care ajută, sau provoacă această evaziune fiscală"[27]. Întrucât România a fost nevoită să recurgă la mari credite din străinătate pentru a-și reface structura economică, V. Madgearu a fost pus să întocmească studii adresate experților financiari străini pentru a explica politica economică a României. Studiile editate în 1933 se intitulau „Les nouvelles réformes pour le redressement financier de la Roumanie" și „La capacité de paiement et la dette publique de la Roumanie".

După ce liberalii au revenit la putere, Virgil Madgearu a contribuit la formularea noii doctrine economice a Partidului Național-Țărănesc, publicând în 1935 lucrările „Reorganizarea sistemului de credit" și „Politica monetară", care urmau să ajute la elaborarea unui nou program al partidului. Paralel cu aceasta, a continuat să critice politica financiară liberală în discursurile sale parlamentare, pe care le-a publicat în 1937 sub titlul „Politica monetară și reevaluarea aurului" și „Realitatea finanțelor publice românești".

Un alt domeniu al științei economice care l-a preocupat pe V. Madgearu a fost tehnica gestiunii întreprinderilor. Această problemă a abordat-o încă la începuturile activității sale, în lucrarea „Teoria și tehnica întreprinderilor comerciale și industriale", publicată în 1915, pledând pentru înlocuirea empirismului în modul de conducere a întreprinderilor cu o metodă științifică de gestiune, elaborată pe baza unui studiu sistematic asupra funcționalității și rentabilității unităților economice.[28] Aceste preocupări sunt reluate pe o

[25] Iulian Văcărel, *Virgil Madgearu – practician și teoretician în probleme financiar-bancare* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 233).

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem*, p. 234.

[28] Ovidiu Nicolescu, *Considerații ale lui Virgil Madgearu cu privire la conducerea întreprinderilor* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 268).

scară mai largă în anul următor în lucrarea „Studiul practic al întreprinderilor comerciale și industriale" în care sugerează normele concrete și criteriile de bază care pot constitui un punct de plecare în activitatea de analiză a întreprinderilor.

Virgil Madgearu nu s-a mulțumit să elaboreze baza teoretică a cercetării modului de activitate a întreprinderilor, ci a participat la înființarea primei instituții de cercetare științifică în domeniul conducerii, înființată în 1927 cu numele de Institutul Român pentru Organizarea Științifică a Muncii (I.R.O.M.). El a devenit membru fondator al Institutului, împreună cu D. Gusti și Ș. Țițeica.[29]

Problema conducerii și evaluării întreprinderilor a devenit parte componentă a activității didactice universitare și a fost dezvoltată în cursurile elaborate de Virgil Madgearu. Referiri ample cu privire la această chestiune sunt cuprinse în „Cursul de economie politică" publicat în anii 1939 și 1944. În 1944 cursurile referitoare la gestiunea microeconomică au fost editate separat sub titlul „Studiul întreprinderilor comerciale și industriale".

Preocupările legate de gestiunea antreprenorială aveau un caracter concret și pragmatic. Ele urmau să-i pregătească pe viitorii conducători de întreprinderi și, prin urmare, erau de natură practică. O trăsătură specifică a spiritului creator al lui Virgil Madgearu era capacitatea de a aborda atât chestiunile practice, cât și cele teoretice, în egală măsură. Această capacitate era îmbinată cu o metodă de lucru extrem de riguroasă și precisă[30], aplicată atât în teoria cât și în practica economică. La un moment dat, V. Madgearu a simțit nevoia să teoretizeze problemele de bază ale științei economice, lucru înfăptuit în „Cursul de economie politică" din anul 1939, reeditat în 1944. Considerațiile sale teoretice sunt și mai precis formulate în lucrarea „Obiectul și semnificația științei economice", publicată în anul 1940.

Puterea de creație a lui Virgil Madgearu, opera bogată și multilaterală pe care a lăsat-o în urmă, personalitatea sa fermă, dar atrăgătoare, destinul său tragic i-a îndemnat pe mulți istorici, economiști și politicieni să cerceteze viața și opera științifică ale marelui savant. Drept urmare, au văzut lumina tiparului numeroase lucrări și articole, având ca obiect de studiu diferite aspecte din viața și opera lui Virgil Madgearu.

[29] *Ibidem*, p. 285.

[30] N.N. Constantinescu, *Obiectul științei economice și metoda ei în opera profesorului Virgil N. Madgearu* (In: Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii, p. 81-97).

PERSONALITATEA LUI VIRGIL MADGEARU ÎN PUBLICISTICA ȘI VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ ROMÂNEASCĂ

Originalitatea modului de gândire al lui Virgil Madgearu, tematica nouă abordată și metodologia deosebită aplicată în munca de cercetare au atras atenția contemporanilor săi încă în cursul vieții. Mulți ideologi ai epocii au comentat lucrările lui Virgil Madgearu curând după apariția lor. Acest lucru s-a întâmplat începând chiar cu primele sale studii.

Astfel, Gh. Ionescu-Sisești scria următoarele despre studiul lui Virgil Madgearu intitulat „Primele trepte ale sistemului de fabrică": „Lucrarea d-lui Madgearu nu este o improvizație oarecare, ci e o lucrare care dovedește o muncă și o sârguință deosebită, relevând din primele rânduri calitățile omului de știință... Documentarea e bogată și expunerea izvorăște dintr-un larg cerc de cunoștințe (...) Lucrarea d-lui V. Madgearu este de o valoare reală, excepțională: ea consacră pe autor". Această recenzie a apărut în revista „Economia Națională" în anul 1911.[31]

Eminentul economist Victor Slăvescu s-a referit la tematica primelor sale cercetări tot în revista „Economia națională", unde a publicat în anul 1914 un comentariu intitulat „Virgil Madgearu. Industria la domiciliu și asigurările sociale". Victor Slăvescu a scos în evidență noile fenomene sociale pe care le-a semnalat V. Madgearu, considerând că ele ar fi trebuit să intre în domeniul preocupărilor cercurilor guvernante în mai mare măsură, pentru a ameliora starea materială ale unor largi pături ale populației.

Dar opiniile lui V. Madgearu nu erau împărtășite întotdeauna de comentatori. În 1921 Șt. Zeletin a publicat o recenzie asupra fasciculei „Țărănismul", în care considera că V. Madgearu trebuie să demonstreze că „evoluția agriculturii nu se îndeplinește în funcție de capitalism, după nevoile capitalismului, ci în mod independent și prin nevoile ei proprii. Dacă d-sa aduce această dovadă, atunci, abia atunci, creează o bază științifică țărănismului și răstoarnă în același timp și ideile noastre fundamentale asupra evoluției burgheziei. Nu știm dacă autorul va izbuti să facă această revoluționară dovadă. Pentru moment constatăm însă că d-sa n-a făcut-o, și nici n-a încercat s-o facă, și de aceea polemica sa împotriva marxismului poate fi privită ca o încercare neizbutită".[32] Observațiile lui Șt. Zeletin, care era adeptul schemei de evoluție marxiste, adoptată în mod mecanic la condițiile României, au provocat replica lui V. Madgeru în anii următori, astfel că se va ajunge la o dezbatere aprinsă între cele două personalități de frunte ale culturii românești.

[31] Cf. V. Malinschi, *op. cit.*, p. 54-55.

[32] „Arhiva pentru stiinta si reforma socială", 1921, 3, nr. 2-3, p. 352.

Ajungând membru al echipelor de guvernare, Virgil Madgearu a promovat cu îndrăzneală un stil nou de intervenție în viața economică, caracterizat prin promovarea eficienței și a rezultatelor practice imediate. Deși era membru al Partidului Național-Țărănesc, V. Madgearu nu a urmărit interese de partid în politica economică aplicată, ci a avut tot timpul în vedere interesele naționale ale României, grav periclitate de impactul crizei economice mondiale. Prin aceasta, V. Madgearu s-a dovedit a fi mai degrabă un pragmatician, un tehnocrat, decât un politician de partid. Soluțiile cu totul neobișnuite pe care le-a găsit pentru rezolvarea unor probleme financiare ce nu sufereau amânare a pus pe gânduri numeroși observatori ai vieții publice, care căutau să-și explice modul de gestiune aplicat de V. Madgearu. Între aceștia se afla și Al. Filoreanu, care în 1932 a publicat broșura „Cine este Virgil Madgearu?".

Aprecieri cu totul originale la adresa politicii economice aplicate de V. Madgearu sunt formulate de G. Brânzescu în recenzia publicată în 1935 în „Analele economice și statistice", referitoare la lucrarea „Drumul echilibrului financiar". G. Brânzescu consideră că V. Madgearu a avut „un rol proeminent în diriguirea vieții economice a țării noastre și îndrăznim să afirmăm că a fost chiar dictator economic al guvernelor Partidului Național-Țărănesc la noi, până în toamna anului 1933. Pasiunea cunoscută pe care o pune, datorită în bună parte temperamentului său politic bătăios, credem că a făcut să dea studiului său specificat mai sus și un colorit politic, dincolo și de teoria științifică și de realitatea economico-financiară, pe care, interpretând-o, trebuie să o caracterizeze".[33]

Concepția social-politică și istorică a lui Virgil Madgearu a fost la fel de originală, iar explicațiile formulate de el pentru a elucida fenomenele caracteristice societății românești au trezit interesul unor intelectuali de valoare. Apariția lucrării „Agrarianism, capitalism, imperialism" a fost semnalată și supusă unei lucide analize de către Mircea Vulcănescu în recenzia publicată în revista „Sociologie românească" în anul 1936, prin care recomandă publicului cititor să urmărească cu atenție argumentația și firul logic al expunerii autorului.

Virgil Madgearu a dovedit un remarcabil spirit analitic și în următorul studiu publicat sub formă de carte, „La politique économique éxterieure de la Roumanie (1927-1938)", în care a formulat necesitatea sprijinirii eficiente a exporturilor românești de către statul român. I. Veverca, el însuși partizan al intervenționismului de stat, semnalează compatibilitatea sugestiilor formulate de V. Madgearu în recenzia referitoare la lucrare, publicată în revista „Independența economică" din luna iunie 1939.

Moartea tragică și prematură a lui Virgil Madgearu în toamna anului 1940 a zguduit opinia publică românească în toate straturile ei. În anii

[33] „Analele economice și statistice", 1935, 18, nr. 4-6, p. 272.

imediat următori, vor apare numeroase studii și articole cu caracter comemorativ, memorialistic sau științific cu privire la opera și personalitatea lui V. Madgearu. Deși Virgil Madgearu a fost un adversar al oricărei forme de dictatură, cenzura a admis apariția acestor lucrări, întrucât el a fost persecutat chiar de potrivnicii lui Ion Antonescu – regimul dictaturii regale și mișcarea legionară. S-a admis chiar și înființarea unui Institut de cercetări economice, care a purtat numele lui Virgil Madgearu. Acesta a republicat „Cursul de economie politică" al lui Virgil Madgearu în anul 1944. Același lucru l-a făcut, tot în 1944, Editura Română din Craiova. În 1942 Institutul de cercetări economice a editat și o lucrare referitoare la personalitatea lui Virgil Madgearu.

Evident, omul politic și economistul Virgil Madgearu i-a fascinat pe toți cei cu care a colaborat, pe toți cei care l-au cunoscut. Nu întâmplător, prima publicație care și-a amintit de Virgil Madgearu, după moartea acestuia, a fost revista „Independența economică", pe care a fondat-o și a condus-o timp de 20 de ani. Primul număr din anul 1941 publică un articol elogios, intitulat „Profesorul Virgil Madgearu", semnat de Gheorghe Tașcă, unul din economiștii cunoscuți ai vremii. După părerea lui Gh. Tașcă, „el nu era numai un cunoscător fără egal al problemelor economice și financiare ce interesau România, dar era în aceeași vreme și un geniu organizator". La scurt timp după aceasta, Mircea Vulcănescu, fost colaborator de-al lui Virgil Madgearu, îl pomenește în rubrica de „Cronică" a revistei, publicată în numărul 6 din 1941. „Comemorarea lui Virgil Madgearu", la un an de la moarte, este efectuată în termeni de profund regret de către unul din vechii colaboratori, Ion Răducanu, care îi aduce un pios omagiu în numărul din toamna anului 1941 al revistei „Independența economică". Ion Răducanu face referiri la opera științifică a lui Virgil Madgearu și în articolul intitulat „Despre începuturile școlii istorice în economia politică", publicat tot în „Independența economică", numărul 5-6 din anul 1943. În sfârșit, I.N. Stan se referă la „ Virgil Madgearu în finanțele publice românești", după un an, în numărul 5-6 din 1944. Autorul scoate în evidență clarviziunea lui Virgil Madgearu, atât în probleme de teorie financiară, abordate mai ales atunci când se afla în opoziție, cât mai ales promptitudinea deciziilor asumate, atunci când se afla la guvernare.

Având în vedere interesul manifestat de Virgil Madgearu încă de la începuturile activității sale față de problemele sociale, în general, și cele ale muncitorimii, în special, „Revista de științe sociologice și muncitorești" îi dedică în întregime numărul 28 din anul 1941. În acest număr, N.N. Matheescu, cunoscut specialist în problema recalculării salariului real, în funcție de creșterea prețurilor și a salariului nominal, îi dedică articolul „Virgil Madgearu și problemele muncii", în care scoate în evidență preocupările de protecție socială pe care le-a preconizat. Ceilalți colaboratori

ai numărului respectiv trec în revistă multiplele fațete ale personalității creatoare a lui Virgil Madgearu. Articolul lui Florin Cotaru este intitulat „Virgil Madgearu – economistul" și reamintește caracterul realist al teoriei și practicii economice propuse de acesta. Cr. Tuduri și Alexandru Hallunga evocă activitatea didactică meritorie a lui Virgil Madgearu care, pe lângă faptul că a predat cursuri de o înaltă ținută științifică, a știut să se apropie și sufletește de studenții săi, ghidându-i în funcție de preocupările lor. Mircea Vulcănescu revine în revistă asupra personalității marelui om de cultură, publicând articolul „Virgil Madgearu – intelectualul", în care reamintește spiritul cercetător, neobosit în căutarea adevărului, cu care era înzestrat. Articolul lui Traian Herseni este intitulat „Sociologul Virgil Madgearu" și precizează contribuția sa la elaborarea metodelor de cercetare ale sociologiei românești, precum și concepția referitoare la caracterul funcțional al științelor despre societate.

Activitatea lui Virgil Madgearu în domeniul sociologiei a rămas vie și în amintirea marelui său prieten și colaborator, Dimitrie Gusti, care îi închină un articol în revista „Sociologie românească" în anul 1942. Articolul intitulat „Virgil Madgearu și Institutul de științe sociale al României" evocă colaborarea lor fructuoasă, acuratețea metodelor de cercetare aplicate de V. Madgearu, precum și proiectele rămase nerealizate în urma morții intempestive a acestuia. D. Gusti reamintește faptul că „V. Madgearu aduce cele mai mari servicii Institutului. Se îngrijește de sediu, creează apoi tipografia „Reforma socială". E nelipsit de la ședințele Comitetului, unde cuvântul său ager și bine cumpănit a acționat întotdeauna greu în hotărârile de luat". Același număr din „Sociologie românească" publică articolul lui A. Golopenția și I. Veverca despre „Problemele agriculturii românești. Îndreptarul lucrărilor seminarului pentru doctorat al prof. V. Madgearu".

După anul 1944 referințele la personalitatea lui Virgil Madgearu devin tot mai rare. În anul 1945 Grigore Gafencu publică lucrarea „Virgil Madgearu, ministru de finanțe", în colecția „Figuri contemporane", în care reafirmă eficiența și fermitatea cu care a acționat acesta pentru redresarea finanțelor publice, bogata sa activitate legislativă, precum și principialitatea de care a dat dovadă. În 1945 Tipografia R. Cioflec republică sub formă de carte studiul lui I.N. Stan intitulat „V. Madgearu în finanțele publice", în care se remarcă faptul că acesta era un adept ferm al disciplinei financiare, al echilibrului bugetar, singurii factori care pot asigura stabilitatea monetară.

Începând cu anul 1944 propaganda comunistă devine tot mai puternică și în scurt timp cele mai vehemente atacuri sunt îndreptate împotriva Partidului Național-Țărănesc, al cărui membru de vază a fost Virgil Madgearu. Lucrețiu Pătrășcanu, unul din ideologii și conducătorii Partidului comunist, în lucrarea sa „Probleme de bază ale României", editată în 1944,

manifestă deja serioase rezerve față de activitatea politică și ministerială a lui Virgil Madgearu. Curând, Lucrețiu Pătrășcanu devine ministru al justiției și, începând cu 1945, odată cu instalarea guvernului dr. P. Groza, el începe să exercite o cenzură neoficială împotriva partidelor din opoziție. Amintirea lui Virgil Madgearu este tot mai des atacată în presa și în publicațiile comuniste și i se creează un clișeu în permanență folosit, acela de „adept al politicii porților deschise față de capitalul străin" care a favorizat „acapararea bogățiilor țării de către trusturile imperialiste, pentru a jefui avuțiile poporului", ceea ce a avut ca rezultat „agravarea exploatării maselor populare și pauperizarea clasei muncitoare din România". Timp de două decenii, personalitatea lui Virgil Madgearu va fi menționată doar în treacăt, în acest context, fără a i se dedica studii în mod special.

Primele semne de deschidere ale politicii comuniste pe plan ideologic apar numai după retragerea trupelor sovietice din România, în anul 1958. De acum începe să se admită că atât „literatura burgheză" cât și „știința burgheză" din „România burghezo-moșierească" au produs anumite valori. Aceste valori erau cu atât mai apreciate, cu cât se situau mai departe de sfera activității politice. Astfel că și numele lui Virgil Madgearu începe să fie pomenit în domeniul creației științifice, în special în cel al sociologiei. Acest lucru îl face profesorul Gáll Ernö în lucrarea de sinteză „Sociologia burgheză din România. Studii critice", apărută în două ediții după anul 1960.

Studii și articole dedicate nemijlocit lui Virgil Madgearu apar însă numai începând cu anul 1965, odată cu inaugurarea politicii de „comunism național" de către Nicolae Ceaușescu. Această politică permitea recuperarea „elementelor pozitive" din viața și opera intelectualilor români renumiți, tot ceea ce este „progresist", „patriotic" și „democratic" în faptele și scrierile lor. Or, Virgil Madgearu a avut în viață câteva momente care puteau fi valorificate în „propaganda de partid": în anul 1921 a protestat împotriva arestării participanților la congresul de întemeiere al Partidului Comunist Român; în anii următori a combătut sistematic politica promovată de partidul liberal, același partid care a scos în afara legii activitatea comunistă; după anul 1933, Virgil Madgearu a luat poziție împotriva mișcării legionare și a politicii de expansiune a Germaniei lui Hitler; în 1940 s-a opus regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, pentru ca la sfârșitul aceluiași an să fie ucis de legionari; la toate acestea se adăuga faptul că V. Madgearu a lucrat la începutul carierei sale în domeniul asigurărilor muncitorești, iar ulterior a cercetat problemele fundamentale ale țărănimii, într-un cuvânt s-a interesat de destinul „oamenilor muncii", al celor „exploatați". Luând parte la elaborarea programului Partidului Țărănesc fondat după război, Virgil Madgearu era de părere că „țărănimea sprijină socializarea oricărei ramuri de producție care este sau tinde a deveni un monopol privat, în special a

izvoarelor de energie (petrol, cărbune, gaze naturale, lemn și a industriilor de bază)"[34]. În timpul crizei economice și în anii următori, V. Madgearu s-a pronunțat pentru elaborarea unui plan economic în vederea redresării României.

Prin urmare, cei care doreau să scrie despre Virgil Madgearu puteau găsi destule „elemente progresiste și înaintate" în viața și opera sa. În consecință, în anul 1965, în presa și literatura economică au apărut un mare număr de articole despre Virgil Madgearu, mai ales că se împlineau 25 de ani de la dispariția sa tragică. Seria de articole închinate lui Virgil Madgearu a continuat și în anul 1966. Majoritatea studiilor referitoare la V. Madgearu au apărut în presa economică. Articolul lui Gheorghe Dobre, intitulat „Virgil Madgearu, cercetător al economiei românești", a apărut în revista „Viața economică", în 26 noiembrie 1965, cu o zi înainte de comemorarea a 25 de ani de la moartea sa. La 27 mai 1966 revista „Viața economică" a publicat amintirile lui Ștefan Dumitrescu despre Virgil Madgearu. Revista „Probleme economice" a publicat o serie de studii destinate memoriei lui Virgil Madgearu în anii 1965-1966. Alexandru Puiu s-a referit la „Contribuția lui Virgil Madgearu la cunoașterea dezvoltării economiei românești între cele două războaie mondiale", în numărul din noiembrie 1965. Dar „Comemorarea profesorului Madgearu" i-a revenit lui Zigu Ornea în numărul din decembrie 1965. Ilie Rădulescu – unul din responsabilii muncii ideologice din conducerea Partidului Comunist Român – a remarcat la Virgil Madgearu idei înaintate cu privire la intervenția statului în economie în numărul din iulie 1966 al revistei „Probleme economice".

Primul număr al revistei „Studii și cercetări economice", publicat în anul 1966, cuprinde mai multe studii referitoare la Virgil Madgearu. M.A. Lupu îi evocă activitatea didactică în articolul intitulat „Virgil Madgearu, profesorul", iar Ivanciu Nicolae-Văleanu remarcă „Contribuția lui Virgil Madgearu în domeniul cercetării științifice". Prestigiosul cercetător Gheorghe Zane se referă și el la „Personalitatea științifică a lui Virgil Madgearu", republicând articolul și în limba franceză în „Revue Roumaine des Sciences Sociales", numărul 1 din 1966 al seriei de științe economice.

La sfârșitul anului 1965, moartea lui Virgil Madgearu a fost comemorată de către unele reviste de cultură generală și cotidiene. C. Bogdan a reamintit condițiile tragice ale asasinatului în „România liberă" din 1 decembrie 1965. M.A. Lupu a scris despre Virgil Madgearu în „Contemporanul" și în „Revista Învățământului Superior". I. Nicolae-Văleanu i-a dedicat un articol în revista „Ramuri" din decembrie 1965.

În anii următori, referirile la Virgil Madgearu se înmulțesc în literatura economică și istorică românească, ele fiind chiar încurajate de către organele

[34] M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918-1921*. Ed. II. București, Ed. politică, 1976, p. 185, 205.

de propagandă oficiale. I. Nicolae-Văleanu analizează concepția economică a lui Virgil Madgearu în două sinteze referitoare la istoria gândirii economice, anume „Istoria doctrinelor economice" și „Istoria gândirii economice din România", editate la București în 1970. Revista „Studii de istorie a gândirii economice" publică în 1971 articolul „Economistul Virgil Madgearu" de Gh. Dobre, care subliniază că acesta era convins de necesitatea promovării și integrării economiștilor în conducerea diverselor sectoare ale economiei naționale.

De-acum este permisă și analiza doctrinei țărăniste, ca un curent original de gândire social-politică, astfel că Zigu Ornea publică în 1969 o lucrare de proporții, intitulată „Țărănismul. Studiu sociologic", în care este relevată contribuția esențială a lui Virgil Madgearu la elaborarea și dezvoltarea doctrinei țărăniste. Referiri la țărănism și V. Madgearu se fac și în studiul lui Carol Göllner și Marcel Știrban intitulat „Câteva aspecte din conținutul agrar al doctrinelor politice burgheze din România în perioada dintre cele două războaie mondiale", publicat în 1971 la Deva în revista „Sargetia".

Considerații interesante despre doctrina social-politică a țărănismului formulează N. Simion în „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza" din Iași, seria istorie, din anii 1973 și 1976. În aceeași revistă, seria științe economice, din anul 1973, M. Todosia se referă la convingerile economice ale lui V. Madgearu într-un articol referitor la gândirea economică românească din perioada interbelică. Țărănismul, ca viziune deosebită pe plan social, este cuprins cu titlu aparte și în „Dicționarul de economie politică", editat în 1974, abordat din punctul de vedere al lui I. Nicolae-Văleanu. El se va referi din nou la „Doctrina economică a lui Virgil Madgearu" în volumul „Doctrine economice contemporane", apărut la București în 1977.

Unii autori au căutat să readucă în atenția publicului cititor meritele lui Virgil Madgearu în dezvoltarea sociologiei. Acest lucru l-au făcut Miron Constantinescu, Ovidiu Bădina și Gáll Ernö în volumul „Gândirea sociologică din România", editat în 1973 de către Universitatea din București. O altă lucrare de sinteză, „Istoria științelor din România", apărută la București la Editura Academiei în 1973, menționează contribuția lui Virgil Madgearu la dezvoltarea științelor sociale, prin studiul scris de N.N. Constantinescu.

În acești ani, reevaluarea activității științifice și didactice a lui Virgil Madgearu înregistrează un pas important prin apariția primei monografii științifice cu privire la viața și opera sa. Meritul îi revine academicianului Vasile Malinschi, prin publicarea volumului „Profesorul Virgil Madgearu (1887-1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice", care a apărut în anul 1975 sub egida Editurii Academiei. Monografia oferă o imagine integrală asupra diverselor fațete ale activității lui Virgil Madgearu, pe care le grupează în funcție de natura îndeletnicirilor (cercetătorul,

profesorul, organizatorul, oratorul, publicistul). Analiza științifică a operei lui Virgil Madgearu încearcă să redea posterității imaginea fidelă a creației științifice, a activității didactice și profesionale, insistând mai puțin asupra acțiunilor politice, față de care propaganda oficială comunistă continua să manifeste rezerve. V. Malinschi subliniază că Virgil Madgearu „în calitate de profesor, a acordat o deosebită atenție pregătirii temeinice a studenților, a organizat pe noi baze doctoratul la catedra sa și a orientat pe studenți și mai ales pe doctoranzi spre studierea și cunoașterea realităților concrete ale economiei românești, fiind permanent preocupat de legătura dintre teorie și practică, de formarea unui număr important de economiști teoreticieni și practicieni bine instruiți". „În domeniul cercetărilor economice, pe baza unui imens material faptic, adunat cu migală și sistematizat după criterii proprii, V. Madgearu a elaborat lucrări valoroase de economie agrară, industrială, comerț exterior, finanțe, monedă, care pot fi luate în considerare în studierea drumului parcurs de economia românească din acel timp. Lucrările sale pot fi considerate printre cele mai de seamă creații ale științei și culturii economice din România interbelică, iar autorul lor printre figurile reprezentative ale culturii noastre naționale, bucurându-se, la timpul său, de aprecieri elogioase și pe arena manifestărilor economice internaționale".

Fără îndoială, monografia academicianului V. Malinschi a contribuit în mare măsură la înțelegerea imensului volum de muncă și activitate, precum și a valorilor științifice reale pe care le-a realizat Virgil Madgearu. Apariția monografiei a stimulat cercetările referitoare la personalitatea lui Virgil Madgearu. Gh. Zane, într-un volum de „Studii" publicat în anul 1980 de către Editura Eminescu, reeditează studiile sale mai vechi legate de activitatea creatoare a lui Virgil Madgearu, pe care-l consideră „economistul român cel mai reprezentativ al perioadei interbelice".

Începând cu anul 1980, cercetările referitoare la viața și opera lui Virgil Madgearu câștigă în amploare, identificându-se noi amănunte semnificative cu privire la biografia și opera sa. În octombrie 1980 Marcel Știrban prezintă la sesiunea de comunicări organizată de Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca lucrarea intitulată „Virgil Madgearu și concepția sa despre caracterul economiei românești în perioada 1918-1938", pe care o publică la Târgu Mureș, în revista „Marisia" pe anii 1981-1982. Marcel Știrban formulează o seamă de noi puncte de vedere referitoare la concepțiile lui Virgil Madgearu. Eugen Preda, într-un articol publicat în revista „Magazin istoric" din lunile noiembrie-decembrie 1982, relatează în articolul intitulat „Din culisele unui asasinat politic" despre planul lui Virgil Madgearu de a părăsi țara în luna noiembrie 1940, cu ajutorul oficialităților engleze, pentru a participa în Occident la crearea unui centru românesc de rezistență față de dominația germană și regimul dictatorial din România. Legionarii l-au ucis însă cu puțin timp înainte de a-și realiza intenția.

Noi dimensiuni ale concepției politice a lui Virgil Madgearu sunt dezvăluite de Ioan Scurtu în cartea „Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc", editată la București în anul 1983. Precizările lui Ioan Scurtu întregesc în mod firesc profilul spiritual al lui Virgil Madgearu, căci despre latura politică a activității sale s-a scris mai puțin până atunci. Referiri la gândirea economică a lui Virgil Madgearu sunt inserate de Ivanciu Nicolae-Văleanu în volumul „Doctrine economice contemporane", tipărită la București în 1985, cu ocazia celei de a treia ediții.

Toți cei care au studiat cu Virgil Madgearu își aminteau cu plăcere de îndrumarea sa intelectuală și profesională. Gheorghe Rădulescu îi evocă cu căldură activitatea didactică în două articole, intitulate identic, „Profesorul Virgil Madgearu", publicate în luna decembrie 1984 în „România literară" și în ianuarie-februarie 1985 în revista „Viitorul social". Nicolae N. Constantinescu revine la analiza concepției sale economice în două numere consecutive (nr. 30 și 31) din „Revista economică" din anul 1987, prin publicarea articolului intitulat „Virgil Madgearu despre obiectul și metoda științei economice".

Anul 1987 a reprezentat un prilej deosebit pentru a reînvia amintirea lui Virgil Madgearu, întrucât se împlinea un secol de la nașterea sa. Cu această ocazie, Editura Academiei a publicat la București volumul comemorativ „Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii". Publicarea volumului a reprezentat momentul culminant al celebrării lui Virgil Madgearu în timpul regimului comunist, la care au luat parte cele mai înalte personalități ale ierarhiei de stat și de partid, prin persoana lui Manea Mănescu, care – pe lângă alte funcții oficiale – era și președintele secției de științe economice și sociologice a Academiei. Manea Mănescu, Gheorghe Rădulescu, Roman Moldovan, Viorica Neculau l-au evocat pe Virgil Madgearu în calitate de profesor. Vasile Malinschi, N.N. Constantinescu și Alexandru Puiu au republicat din textele lor mai vechi referitoare la viața și opera lui Virgil Madgearu.

Ceilalți semnatari ai volumului publică analize ale operei lui Virgil Madgearu pe domenii de activitate. Ivanciu Nicolae-Văleanu relatează despre preocupările lui Virgil Madgearu legate de problema agrar-țărănească; Dumitru Mureșan scrie despre problema industriei românești; Dumitru Ciucur despre cooperație și mișcarea cooperatistă; Vasile Bozga despre industria mică în contextul problemelor satului românesc. Alte abordări tematice se referă la reflectarea în opera lui V. Madgearu a preocupărilor sociologice (Constantin Ionescu și Ilie Bădescu), a problematicii financiar-bancare (Iulian Văcărel), a considerațiilor referitoare la conducerea întreprinderilor (Ovidiu Nicolescu), a studiilor de conjunctură

economică (Alexandru Zamfir), precum și a studiilor de istorie a doctrinelor economice (Gheorghe Ciulbea).

Volumul cuprinde și o anexă bibliografică cuprinzătoare, care înmănunchează, pe de o parte, cursurile universitare, studiile și articolele, discursurile și conferințele redactate de Virgil Madgearu, pe de altă parte, lucrările scrise despre el. Volumul este foarte util pentru cei care doresc să cunoască viața și opera lui Virgil Madgearu.

Curând după aceasta a apărut la Iași volumul „Virgil Madgearu, omul și opera", o culegere de studii editată de Universitatea din Iași în anul 1988, sub coordonarea lui M. Todosia, care este și unul din autori. Ceilalți colaboratori ai volumului sunt: N. Stoica, V. Nechita, Gh. Luțac, I. Pohoață, S. Pralea, I. Ignat, N. Clipa, M. Turcă, V. Cizmaș, V. Gireadă, M. Iosub, Gh. Lupu. Volumul completează în mod reușit imaginea lui Virgil Madgearu, așa cum a început ea să se contureze prin studiile și cărțile publicate în deceniile anterioare.

Lucrările și articolele scrise despre Virgil Madgearu în epoca comunistă îi recunoșteau numeroase merite, foloseau adesea superlative pentru a-i sublinia calitățile de cercetător sau de profesor, dar autorii trebuiau întotdeauna să formuleze rezerve și să se delimiteze de acțiunile sale politice. Cel mai adesea se făceau referiri la „poziția sa de clasă", la faptul că, deși făcea parte din aripa de stânga a spectrului politic, totuși „n-a adoptat poziția revoluționară a clasei muncitoare pentru a găsi soluții teoretice și practice reale în vederea rezolvării problemelor complexe ale societății românești". Chiar și cele mai elogioase studii trebuiau să manifeste o anumită atitudine critică față de faptul că V. Madgearu prevedea predominanța agriculturii în economia românească pentru o lungă perioadă de timp, bazată pe mica proprietate țărănească, ajutată doar de mișcarea cooperatistă. De asemenea, deși se vorbea mult despre valoarea lucrărilor sale, nu s-a pus niciodată problema reeditării lor, deși numeroase exemplare au fost distruse la începutul regimului totalitar comunist, iar cele din bibliotecile publice au fost „epurate" sau puse la „fondul secret".

Tonul și limbajul lucrărilor scrise despre Virgil Madgearu au început să se schimbe numai începând cu anul 1990. Acest an a prilejuit publicarea a numeroase studii și articole despre V. Madgearu, având în vedere că se împlineau 50 de ani de la moartea sa. Au apărut reviste care abordau problemele științifice într-o nouă manieră. Astfel, în primul număr al revistei „Academica" din anul 1990, N.N. Constantinescu scoate în evidență „Actualitatea lui Virgil Madgearu" în domeniul gândirii economice, iar în numărul 6, Vasile Malinschi scrie din nou despre „Profesorul Virgil Madgearu". „Revue Roumaine des Sciences Économiques" dedică o mare parte din numărul 1-2 pe anul 1990 personalității lui Virgil Madgearu, tot prin scrierile lui N.N. Constantinescu și V. Malinschi, la care se adaugă

Tudorel Postolache. În 1990 apare o altă revistă nouă, „Societatea și cultura. Noua alternativă", și chiar primul număr al ei cuprinde articolul lui Ion Bulborea intitulat „Virgil Madgearu, personalitate proeminentă a gândirii economice și sociale românești". Tot în 1990 reapare revista „Sociologia românească", care publică în numărul 5-6 articolul „Din gândirea economică și socială a lui Virgil Madgearu", semnat de Maria Fulea.

În toamna anului 1990, Parlamentul României organizează o sesiune omagială închinată dispariției tragice a lui Virgil Madgearu și a lui Nicolae Iorga în anul 1940. Alocuțiunile rostite cu acest prilej au fost editate de Parlament în anul 1991.

Începând cu anul 1990 devine actuală încadrarea gândirii lui Virgil Madgearu în contextul mișcării ideatice europene. Astfel procedează Nicolae Păun, specialist în problema integrării europene, în cartea intitulată „Construcția europeană modernă", publicată la Cluj-Napoca în 1997. Doctrina țărănistă este prezentată alături de principalele curente politice europene, cu referiri directe la concepțiile lui Virgil Madgearu.

După anul 1990 se pune o problemă cu totul nouă în legătură cu valorificarea moștenirii culturale a lui Virgil Madgearu. De-acum ajunge la ordinea zilei chestiunea publicării lucrărilor sale fundamentale.

PROBLEMA REEDITĂRII OPEREI ȘTIINȚIFICE A LUI VIRGIL MADGEARU

Publicul românesc era doritor să cunoască opera lui Virgil Madgearu în original, iar nu sub formă de comentarii și interpretări întocmite în spiritul „documentelor de partid", cuprinzând numeroase citate trunchiate în așa fel, încât se pierdea sensul autentic al frazelor. Prima lucrare a lui Virgil N. Madgearu, reeditată după 1990, a fost „Evoluția economiei românești după războiul mondial", publicată pentru prima oară în anul 1940. În anul 1995 ea a fost reeditată de către Editura Științifică din București, însumând 359 pagini. Ediția a fost îngrijită de către Daniela Poenaru. După cum specifică „Nota asupra ediției", reeditarea volumului a necesitat un volum considerabil de muncă, întrucât s-au controlat toate trimiterile bibliografice, cu excepția lucrărilor în manuscris, citate în lucrare, dar nepublicate. Au fost verificate, recalculate și uniformizate datele statistice din tabele și din text, pe baza unor surse inițiale. Prefața și introducerea îi aparțin lui Virgil N. Madgearu. Editorii nu au simțit nevoia unui studiu introductiv.

Cartea lui Virgil Madgearu constituie o încercare de analiză științifică obiectivă a proceselor petrecute în viața economică românească între cele

două războaie mondiale.[35] Examenul are un caracter științific, întrucât autorul cercetează toate compartimentele vieții economice în interconexiunea lor, înfățișând economia națională românească sub forma unui întreg organic[36], în care modificările petrecute într-un sector al economiei se repercutează în scurtă vreme asupra celorlalte sectoare. În lucrarea lui Virgil Madgearu economia agricolă țărănească, economia forestieră, baza energetică și de materii prime, economia industrială, politica protecționismului industrial și agricol, comerțul exterior, cursul monedei naționale și instituțiile de credit se condiționează reciproc, formând o rețea de interese care împing evoluția economiei românești într-o anumită direcție.

Originalitatea concepției economice a lui Virgil Madgearu este evidentă din punctul de pornire al lucrării. Primul factor pe care îl analizează este cel uman, sub forma suprapopulației agricole, care exercita o presiune socială permanentă asupra mersului economiei naționale. Autorul explică acest lucru prin caracterul extensiv al economiei agricole țărănești, fenomenul suprapopulației agricole fiind un corolar al acestui fapt. „Brațele de muncă ale țăranului nu sunt suficient folosite, venitul agricol nu acoperă toate nevoile consumului gospodăriilor și trebuie completat prin ocupații auxiliare. Chiar și întregul venit, realizat de familiile țărănești, prin munca agricolă și extraagricolă, rămâne de cele mai multe ori sub limita îndestulării normale a alimentației, populația rurală fiind subnutrită". V. Madgearu explică starea nesatisfăcătoare a populației agricole prin producția medie la hectar extrem de scăzută, insuficiența inventarului agricol, regresul creșterii vitelor, evoluția nesatisfăcătoare a prețurilor la produsele agricole și animaliere, precum și sistemul de credit agrar nefuncțional. Insuficiența pământului cultivabil a fost o altă cauză a sărăciei țărănimii, care a încercat să rezolve această problemă în dauna economiei forestiere, despădurind circa 1 milion hectare de pădure între 1919-1939. Acest fenomen, precum și folosirea intensă a lemnului drept combustibil, laolaltă cu exporturile masive de material lemnos între 1922-1931, au dus la degradarea fondului forestier al României în perioada interbelică. Tăierea pădurilor a lipsit industria prelucrătoare de o materie primă valoroasă.

Întocmind evidența rezervelor de energie și de materii prime disponibile, V. Madgearu ajunge la concluzia că ele erau, în linii generale, suficiente pentru a asigura dezvoltarea autonomă a economiei românești. El atrăgea atenția asupra utilizării exagerate a lemnului ca sursă de combustibil, precum și asupra reducerii sensibile a zăcămintelor de țiței,

[35] Nicolae Stoica, *„Evoluția economiei românești după războiul mondial" – lucrare de referință în literatura economică românească* (In: Virgil Madgearu, omul și opera. Iași, Universitatea „Al.I. Cuza", 1988, p. 17-36).

[36] Alexandru Puiu, *Contribuția lui Virgil Madgearu la cunoașterea dezvoltării economiei românești între cele două războaie mondiale.* „Probleme economice", 1965, 18, nr. 11, p. 96-109.

datorită exploatării iraționale. Cu toate acestea, el considera că „dispunem de mari rezerve de energie care sunt de natură să asigure un proces de industrializare, cu atât mai mult cu cât unele dintre izvoarele de energie: lemnul, cărbunele, petrolul și gazul metan constituie în același timp și însemnate materii prime care formează baza unei întregi game de posibilități de industrializare, din care numai o parte sunt astăzi valorificate". Conform calculelor lui Virgil Madgearu, materiile prime indigene asigurau peste 70% din nevoile industriei prelucrătoare. Materiile prime de import jucau un rol important numai în industria textilă (67% din necesități), metalurgică (33,3%), electrotehnică (39,6%) și ceramică (39,5% din total).

În ce privește procesul de industrializare din perioada interbelică, V. Madgearu distinge două epoci: faza economiei mondiale, dintre anii 1919-1932, și faza naționalismului economic, începând cu anul 1933. În faza întâi autorul deosebește două perioade: a) perioada de la 1919-1926, când industria s-a dezvoltat în cadrul pieței extinse prin întregirea teritoriului și prin împroprietărirea țăranilor; b) perioada de la 1927-1932, de punere în valoare a capacității de producție în condițiile create de consecințele stabilizării și ale crizei mondiale. După 1932, faza naționalismului economic este caracterizată de următoarele elemente: reglementarea schimburilor economice externe are drept efect o supraprotecție industrială, controlul investițiilor industriale și accentuarea procesului de industrializare, provocată de necesitatea asigurării apărării naționale.

Protecționismul industrial și agricol, ca instrument al politicii economice, este analizat de V.N. Madgearu într-un capitol separat, tocmai datorită efectelor puternice pe care le-a avut asupra dezvoltării economiei românești în epoca interbelică. În domeniul protecționismului industrial autorul distinge practici ca politica vamală, contingentarea importului și măsurile speciale pentru încurajarea producției industriale. În domeniul protecționismului agricol sunt menționate protecționismul vamal, intervențiile statului pe piața agricolă și restricțiile comerciale și monetare. Autorul apără principiul protecționismului agricol, dar consideră că protecționismul vamal a atins proporții exagerate.

Trecând la studiul comerțului exterior în perioada interbelică, V.N. Madgearu distinge patru faze: 1. Faza reconstrucției economice (1919-1926); 2. Faza stabilizării economice (1927-1929); 3. Faza depresiunii economice (1930-1934); 4. Faza redresării (1935-1938). Structura comerțului exterior, cu cele două elemente componente de bază, importul și exportul, este supusă unei analize minuțioase. Orientarea comerțului exterior românesc, în funcție de categorii de produse, zone geografice și țări, este de asemenea analizată cu atenție.

Evoluția monedei naționale este descrisă tot conform fazelor de desfășurare ale conjuncturii economice, scoțându-se în evidență măsurile

luate pentru păstrarea stabilității cursului ei pe piața valutară internațională. V.N. Madgearu acordă o atenție deosebită modului de funcționare a sistemului de credit, insistând asupra schimbărilor produse de criză în funcționarea băncilor și delimitând creditul industrial de cel agricol.

Cartea lui Virgil Madgearu despre „Evoluția economiei românești după războiul mondial" este întocmită după criterii riguros științifice, cuprinzând numeroase puncte de vedere originale, fiind extrem de utilă tuturor celor care cercetează istoria vieții economice interbelice.[37]

O altă lucrare fundamentală publicată de Virgil N. Madgearu este intitulată „Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești". Ea a apărut la București în 1936 și cuprinde 171 de pagini. Volumul cuprinde o serie de studii sociale elaborate de autor între anii 1922-1927, unele publicate deja în revistele de specialitate, altele fiind prelegeri ținute la Institutul Social Român. După cum remarcă însuși autorul în prefață, „este lesne de înțeles, că studiile și prelegerile adunate în acest volum, nu pot fi considerate ca părțile și capitolele unei cărți. Ele sunt lipsite de simetria unei lucrări unitare, întocmită pe baza unui plan. Dar fiecare în parte și toate împreună servesc la lămurirea procesului de evoluție socială a României în faza capitalismului".

Este bine de precizat că autorul se referă în primul rând la evoluția socială a țărănimii în mersul societății românești de la feudalism la capitalism, analizând modul în care populația rurală a micilor producători s-a adaptat la transformarea modului de producție și de comercializare a mijloacelor de existență. Țărănimea măruntă, clasă conservatoare, nu s-a putut adapta niciodată integral cerințelor economiei capitaliste. După ce, prin împroprietărire, țăranii au scăpat de dominația marilor proprietari funciari, Virgil Madgearu consideră că ei au ajuns în opoziție cu interesele marelui capital. El este de părere că în centrul și răsăritul Europei, unde țărănimea constituie imensa majoritate a populației, ea dispune de o conștiință de clasă proprie, care o împinge la luptă împotriva aristocrației banului, după ce s-a aflat secole de-a rândul în luptă cu aristocrația funciară. V. Madgearu combate punctul de vedere teoretic marxist, conform căruia țărănimea – clasă de proprietari – este aliata naturală a burgheziei, iar nu a proletariatului. Dimpotrivă, el este convins că în România țărănimea reprezintă un element important al luptei de clasă împotriva „oligarhiei financiare", formată în primul rând din reprezentanții marii burghezii liberale.

După părerea lui Virgil Madgearu, „mișcarea politică a țărănimii în răsăritul Europei își va urma drumul ei propriu, împrumutând, evident,

[37] Marcel Știrban, *Virgil Madgearu și concepția sa despre caracterul economiei românești în perioada 1918-1938*. „Marisia", 1981-1982, 11-12, p. 663.

coloarea locală a împrejurărilor din fiecare țară, dar urmărind în esență aceleași tendințe, impuse de antagonismele de interese, alimentate de condițiile capitaliste de după războiul mondial și de preponderența numerică a țărănimii în aceste părți ale lumii. Nu există nici o indicație care să îndreptățească așteptarea că evoluția socială, cel puțin în această parte a lumii, va urma liniile teoriei marxiste". Cel mai ciudat element în argumentația lui Virgil Madgearu este faptul că, pentru a combate teoria marxistă, el folosește un citat binecunoscut din celebra lucrare teoretică a lui Karl Marx, intitulată „18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte", unde vorbește despre corelația dintre formele de proprietate și suprastructura de sentimente, idei și concepții sociale.

Virgil Madgearu considera că în România micii producători agricoli reprezentau principalul element al vieții politice și era convins că acest lucru va rămâne valabil o foarte lungă perioadă de timp, întrucât nici un semn nu prevestea transformarea țării noastre într-un stat industrial în care muncitorimea și pătura mijlocie să devină majoritatea populației. Drept urmare, această carte a lui V. Madgearu înfățișează de fapt punctul de vedere teoretic al Partidului Național-Țărănesc în problemele politice, economice și sociale fundamentale ale României.

Considerând că mica gospodărie țărănească nu reprezintă un element al economiei capitaliste, V. Madgearu a urmat de fapt linia de gândire a lui Karl Marx, care considera că orânduirea capitalistă se instaurează prin exproprierea în masă a țăranilor, așa cum s-a întâmplat în Anglia cu secole în urmă, iar nu prin împroprietărire, proces care s-a desfășurat la dimensiuni considerabile în România. Argumentând că țărănimea română nu a trecut la modul de producție capitalist, V. Madgearu îl combate în repetate rânduri pe Ștefan Zeletin, ideolog neoliberal, care era de părere că agricultorii români și-au însușit metodele de bază ale gestiunii capitaliste. În această dezbatere cel mai curios fapt este acela că Ștefan Zeletin îl citează tot pe Marx pentru a-și susține convingerile.

De altfel, în lucrarea sa, V. Madgearu îi citează adesea pe reprezentanții ideologiei marxiste, pe Karl Kautsky, Otto Bauer, E. Varga, Roza Luxemburg. De asemenea, folosește pe larg operele lui Werner Sombart și Max Weber care dețineau o mare autoritate în problemele de gândire socială. Îl citează și pe K. Bücher, fostul său profesor de la Leipzig, alături de H. Cunow, K. Ritter și Ed. David, toți făcând parte din școala de gândire germană. Dintre autorii englezi îi citează mai ales pe W. Ashley, Clapham și L.B. Namier. Francezii André Morizet și Léon Bourgeois reprezintă o altă sursă de documentare pentru V. Madgearu. El s-a mai folosit în mare măsură de operele sociologilor și ideologilor ruși A. Ciaianov și Gh. Plehanov. De asemenea, face dese referiri la specialiștii români în problema agrară, cum ar fi Radu Rosetti, Constantin Garoflid și Ion Mihalache.

Prima parte a cărții se intitulează „Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești". Ea nu se referă numai la România, ci reprezintă un studiu comparativ asupra regimului agrar în diferite țări ale Europei Occidentale (Anglia, Danemarca, Franța și Germania). Numai după aceasta tratează modul în care a decurs lichidarea feudalismului agrar în România, încercând să caracterizeze Legea rurală din anul 1864. Eliberarea țăranilor din iobăgie este calificată de autor drept „revoluție agrară", încercând să dezvăluie destinul social al țărănimii în diverse țări, considerând, în opoziție cu diverși autori, că „mizeria rurală" nu reprezintă o consecință fatală a emancipării țărănimii. În ce privește țărănimea românească, V. Madgearu adoptă teoria neoiobăgiei, încercând să explice modul în care marii proprietari au reușit să-și asigure controlul asupra forței de muncă țărănești. Pe lângă dependența economică a țărănimii, marii proprietari au reușit să obțină adoptarea unor legi care-i obligau pe țărani să-și îndeplinească obligațiile asumate. Neoiobagul, care își împărțea produsul muncii cu proprietarul și cu statul, avea o putere de cumpărare extrem de limitată, astfel încât piața produselor industriale era foarte restrânsă. Reforma agrară de după primul război mondial a creat însă o pătură însemnată de proprietari mijlocași. Îndeosebi gospodăriile care dețineau cel puțin 5 hectare reușeau să-și asigure venituri suficiente pentru un trai decent, devenind vânzători și cumpărători pe piața națională a produselor de consum.

În secțiunea intitulată „Clasa țărănească în era capitalismului", V. Madgearu încearcă să lămurească statutul social al micului producător agricol. El adoptă formularea teoreticianului comunist E. Varga conform căreia „țăranul tipic nu este nici exploatator nici exploatat". Virgil Madgearu precizează însă că „alături de acești țărani independenți, se întâlnesc de o parte țăranii mari, care stăpânesc întinderi de pământ peste puterea lor de muncă și le cultivă cu brațe străine închiriate (proprietarii mijlocii), și de alta țăranii mici, care posedă câte un petec de pământ care nu ocupă complet munca lor și nu le oferă hrană omenească, astfel că sunt constrânși a-și oferi brațele de muncă altora. În sfârșit, mai sunt și muncitorii agricoli, propriu-ziși, care-și agonisesc traiul exclusiv sau în cea mai mare parte din munca salariată".

Clasificând din punct de vedere tipologic gospodăriile țărănești, Virgil Madgearu se simte îndreptățit să treacă la elucidarea altor chestiuni teoretice ale economiei rurale, pe care le grupează sub titlul „Teoria economiei țărănești". Structura economiei țărănești individuale constituie prima temă abordată în acest capitol, ajungând la concluzia că mica gospodărie țărănească independentă nu este supusă în prea mare măsură determinismului economic, în schimb evoluează în mod covârșitor sub imboldul factorilor biologici. Acești factori biologici se exprimă prin vârsta și puterea de muncă ale membrilor de bază ai familiei, precum și prin

numărul de urmași capabili să lucreze. Faptul că gospodăria țărănească nu este nevoită să angajeze forță de muncă îi asigură un avantaj material enorm, alături de o autonomie totală față de piața forței muncă. După părerea lui V. Madgearu, astfel se explică deosebita putere de rezistență a micii gospodării țărănești în viața social-economică.

Autorul consideră că în modul de funcționare a gospodăriei țărănești joacă o însemnătate mai mare relațiile cu piețele de mărfuri. Prin aceste relații fiecare exploatare mică țărănească devine parte componentă a economiei naționale precum și a economiei mondiale, influențând, împreună cu alte milioane de mici producători, întregul sistem mondial al prețurilor. Pe această cale capitalismul influențează modul de existență a gospodăriei țărănești. „Cercetându-se evoluția agriculturii, se poate constata cum capitalismul, ca sistem economic mondial, nu pătrunde în masa largă a gospodăriilor țărănești prin organizarea producției pe baze capitaliste, ci prin aparatul comercial, supunând întreaga ființă a gospodăriilor țărănești poruncilor pieții capitaliste și trăgând din munca țărănească «plus valoarea», în forma câștigului comercial."

După părerea lui Virgil Madgearu, țărănimea se poate sustrage de sub legitățile comerțului capitalist cu ajutorul cooperației comerciale. „De aceea este datoria țărănimii, ca clasă, să aducă sub stăpânirea ei, cu ajutorul cooperativelor ei, toate căile care duc la piața mondială pentru mărfuri și capital și să pună stăpânire pe întregul aparat de comerț și credit care servește maselor țărănești."

Țărănimea română era legată de piața mondială nu în mod direct, ci prin intermediul oamenilor de afaceri autohtoni. Pentru a lămuri statutul social al țărănimii din România, în raport cu clasa mijlocie, V. Madgearu a elaborat un studiu intitulat „Formarea și evoluția burgheziei române". Pe de altă parte, acest studiu reprezintă o replică la cartea lui Ștefan Zeletin, editată în 1925 și intitulată „Burghezia română – origina și rolul ei istoric". În cartea sa, Șt. Zeletin încerca să dovedească faptul că orânduirea capitalistă ar fi urmat și în România aceeași linie de evoluție ca în Europa Occidentală.

După părerea lui Virgil N. Madgearu, evoluția socială a României prezintă o serie de trăsături caracteristice care o diferențiază de dezvoltarea capitalismului occidental. Prima dintre acestea o reprezenta contrastul dintre organizația de tip liberal a burgheziei și regimul agrar neoiobag, care a menținut țărănimea într-o stare materială precară, împiedicând astfel lărgirea pieței interne pentru produsele industriei autohtone. În al doilea rând, în aceste condiții, capitalul cămătăresc și comercial și-au limitat rolul la ruinarea vechiului regim agrar și la instituirea liberalismului economic, fără a contribui la dezvoltarea industriei naționale. Prin urmare,

capitalismul românesc n-a urmat nici calea descrisă de Karl Marx, nici cea descrisă de Werner Sombart, ci a trecut direct de la predominarea capitalului cămătăresc și comercial la formarea capitalului financiar, care a ajuns curând forța economică stăpânitoare. De fapt, capitalul industrial a fost stimulat de către conducerea oligarhică a burgheziei cu ajutorul politicii protecționiste de stat, în condițiile în care vechiul regim agrar semifeudal s-a menținut sub forma neoiobăgiei.

Deslușind calea specifică de dezvoltare a capitalismului în România, Virgil Madgearu își extinde cercetarea asupra părții orientale a continentului, elaborând studiul intitulat „Capitalismul în răsăritul Europei", care constituie cel de al cincilea capitol al cărții. În această lucrare, autorul generalizează ipoteza conform căreia în partea răsăriteană a continentului capitalismul a dizolvat vechiul regim economic în condiții specifice, deosebite de Europa occidentală. Autorul deviază din nou de la schema marxistă clasică, adoptată de social-democrați și de Șt. Zeletin, aderând mai degrabă la formula poporaniștilor ruși, conform căreia țările orientale, lipsite de o burghezie puternică, au adoptat o formă de evoluție specifică. Mai mult decât atât, referindu-se la scrisoarea lui Marx către Vera Zasulici, V. Madgearu trage concluzia că spre sfârșitul vieții Marx însuși înclina către teza poporanistă, adoptată de socialiștii revoluționari ruși, împotriva teoriei social-democrate, elaborată de Gh. Plehanov.

Ultimul capitol al cărții se referă la „Imperialismul economic și Liga Națiunilor". După ce expune diferitele teorii referitoare la imperialism, V. Madgearu aderă la ideea că imperialismul reprezintă suma forțelor economice ale unui stat în care capitalul financiar a devenit predominant și caută să-și impună interesele în afara granițelor țării, în special în statele agrare înapoiate. Conform concepției imperialiste, puterea statului trebuie să fie folosită sistematic și conștient pentru ocrotirea intereselor de expansiune economică. Totuși, V. Madgearu nutrea speranța că Liga Națiunilor poate deveni un instrument folositor, atât pentru statele agrare, cât și pentru țările industrializate de mărime mică și mijlocie, pentru stăvilirea tendințelor imperialiste ale marilor puteri.

Ideile expuse de Virgil N. Madgearu în „Agrarianism, capitalism, imperialism" sunt extrem de originale și de aceea foarte discutabile, mai ales că el nu aderă la o anumită școală de gândire. După părerea lui Mircea Vulcănescu, „determinarea poziției sociologice exacte a D-lui Madgearu nu este totuși ușoară. Căci dacă, în concluziile sale empirice, poziția D-sale se apropie de aceea a unui marxism disident, teoretic, concepția D-sale istorică îl așează printre protagoniștii sociologiei tipologice, alături de Max Weber sau Sombart, despărțindu-l de dialectica marxistă".[38]

[38] „Sociologie românească", 1936, 1, nr. 6, p. 43.

Cititorii zilelor noastre au privilegiul de a reevalua și reconsidera concepțiile lui Virgil Madgearu, formulate acum șapte decenii, în lumina noilor curente de gândire, apărute în epoca noastră. Indiferent de aprecierile formulate, originalitatea și spiritul său creator rămân fapte de necontestat.

LUDOVIC BÁTHORY

PREFAȚĂ LA EDIȚIA DIN 1936

Volumul de față cuprinde o serie de contribuții la studiul evoluției sociale românești, elaborate între 1922-1927. Unele dintre acestea au format obiectul unor cercetări, publicate în revistele de specialitate, iar altele sunt prelegeri, ținute la Institutul Social Român; dintre acestea din urmă două sunt redate chiar după notele stenografice, fără să fi fost prelucrate cu citate și indicații bibliografice. Sperăm că diferența de stil, ce decurge din caracterul deosebit al prelegerilor, nu va cădea la cumpănă în aprecierea valorii științifice a acestor contribuții.

Este lesne de înțeles că studiile și prelegerile adunate în acest volum nu pot fi considerate ca părțile și capitolele unei cărți. Ele sunt lipsite de simetria unei lucrări unitare, întocmită pe baza unui plan.

Dar fiecare în parte și toate împreună servesc la lămurirea procesului de evoluție socială a României în faza capitalismului. Numai studiul cel din urmă, care tratează despre problema imperialismului și Societatea Națiunilor, cel puțin aparent, nu s-ar integra. În fond, însă, structura societății românești este adânc influențată de manifestările imperialismului economic, iar pentru dezvoltarea Statului românesc, în granițele sale etnice, existența, organizarea și forța de acțiune pozitivă a unei Societăți a Națiunilor nu poate fi indiferentă.

Celelalte cinci studii și prelegeri contribuie direct la cunoașterea evoluției sociale românești, în faza capitalismului. Primele două servesc la înțelegerea procesului de zămislire a vieții noastre agrare și a clasei țărănești, după trecerea ei prin faza revoluției agrare și la determinarea caracterului țărănesc al structurii sociale a economiei românești; iar celelalte completează imaginea despre evoluția specifică a economiei și societății românești în era capitalismului. Aceste considerații au determinat strângerea laolaltă a acestor studii și prelegeri într-un singur volum, precum și alegerea titlului.

AUTORUL

REVOLUȚIA AGRARĂ ȘI EVOLUȚIA CLASEI ȚĂRĂNEȘTI*

MOTTO: *«Agricultura, ca exploatare, nu se angrenează niciodată complet în sistemul capitalist»*[1].

«Niciodată nu se întâlnesc în istorie țărani distruși prin superioritatea de exploatare a marilor concurenți. Nu prin mijlocul unor servicii economice superioare, ci cu puterea armelor și politica hotească a stăpânilor s-au distrus în masă gospodării țărănești și s-au rotunjit mari moșii boierești. În concurența liberă a muncii economice n-ar fi reușit niciodată cei mari; în aceasta țăranul a răzbit pretutindeni»[2].

I. PROCESUL LICHIDĂRII VECHIULUI REGIM AGRAR

1. Problema revoluției noastre agrare a fost cercetată în vremea din urmă[3] dintr-un punct de vedere care s-a afirmat ca nou, fiind privită ca un „proces natural" și analizarea ei călăuzită de „principiile generale stabilite de cercetarea economică cu privire la revoluția agrară, pe care o dezlănțuie capitalismul în orice țară agricolă, în care pătrunde"[4].

* Acest studiu a apărut în „Arhiva pentru știința și reforma socială", 1922, IV, nr. 3, p. 261-306. (n. edit.)

[1] K. Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft*, vol. II (1920) p. 84.

[2] Ed. David: *Sozialismus und Landwirtschaft* (1922) p. 620.

[3] St. Zeletin: *Revoluția agrară și prefacerile clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", 1923, IV, nr. 1.

[4] *Ibidem*, p. 36

După Sombart*, se deosebesc „două epoci de dezvoltare agricolă: una, în care țara stă în relație de colonie față de alte țări cu capitalism înaintat, și alta, în care capitalismul, dezvoltându-se în propria țară, îmboldește agricultura să se industrializeze. Abia epoca din urmă aduce o schimbare hotărâtoare, revoluționarea din temelie, pe când în cea dintâi influența rămâne de obicei numai la suprafață."[5].

Adoptând această diviziune, ca punct de plecare al studiului, Zeletin** adaugă că, în faza întâi, agricultura înapoiată este silită să producă pentru schimb și dă naștere în țara agricolă la capitalismul comercial și cel de cămătă, pentru ca, în faza a doua, să se transforme în capitalism industrial. „Aceasta – se conchide – revoluționează din temelie agricultura indigenă, silind-o a lua și ea caracterul de producție capitalistă".

Criteriul enunțat de Zeletin pentru cercetarea revoluției agrare este marxist. Întreaga operă a lui Karl Marx este străbătută ca de un fir roșu de ideea a se servi „evoluția formațiunii societății economice, ca un proces istoric natural"[6].

Marx era însă convins că normele evoluției organice nu pot fi, în formularea lor simplă și lapidară, aplicate raporturilor sociale complexe. Nu teoria selecției naturale, ci ideea evoluției prin forme mai mult sau mai puțin constante era singurul punct comun între Marx și Darwin. Concepția fundamentală despre succesiunea formelor economice este aceea a unei evoluții determinate, ale cărei faze naturale „nu pot fi nici sărite, nici înlăturate prin decret", însă „pot să scurteze și să îndulcească durerile facerii"[7].

Cercetări recente au relevat însă că, în formularea legii naturale a evoluției economice, Marx nu ține seama, în ce privește succesiunea formelor economice, de punctul de vedere al eredității,

* Werner Sombart (1863-1941), filosof și economist german. Adept al reformelor sociale. A analizat fenomenele sociale din societatea capitalistă în scrierile „Socialismul și mișcările sociale din secolul al XIX-lea" (1896) și „Burghezul" (1913). Lucrarea „Der moderne Kapitalismus" a exercitat o puternică influență asupra gândirii sociale europene. (n. edit.)

** Ștefan Zeletin (1874-1943), gânditor politic și analist social de orientare neoliberală. Studiul „Burghezia română. Originea și rolul ei istoric" (1925) reprezintă o încercare de analiză a genezei formelor de viață moderne în societatea românească. (n. edit.)

[5] W. Sombart: *Der moderne Kapitalismus*, Ed. I, vol. II, p. 89.

[6] *Das Kapital*, Ed. IV, vol. I, Publicată de Otto Meissner (Hamburg 1903) p. VIII.

[7] *Ibidem*.

care în legea evoluției biologice este centrul preocupărilor – și echivalează în lumea socială cu recepțiile, fie ale bazei tehnice a producției, fie ale suprastructurii juridice: renașterile și procesele de decădere[8]. Opera lui Marx nu dă nici un răspuns precis la întrebarea cum se produce transformarea unei forme economice într-alta, ci afirmă numai vag că „o formă socială nu dispare niciodată, înainte să se fi dezvoltat toate forțele de producție pentru care ea e destul de avansată și că raporturi noi de producție mai înaintate nu apar până ce nu s-au format chiar în sânul societății vechi condițiile lor materiale de existență"[9].

Tot în opera lui Marx se găsește originea separației în cele două faze ale revoluției agrare, formulată de Sombart și luată ca leit-motiv de Zeletin[10].

Sombart sintetizează și simplifică formularea acestui „proces de evoluție naturală", iar Zeletin îl exagerează. Astfel, când Sombart afirmă: „capitalismul, dezvoltându-se în propria țară, îmboldește

[8] Vezi: *Die vergleichenden Wirtschaftsbegriffe bei K. Marx* von Dr. Odenbreit (1919).

[9] *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, p. LVI.

[10] Este în afară de orice îndoială – și tocmai acest fapt a produs concepții greșite – că în secolul 16 și 17 *marile revoluții care începură cu descoperirile geografice în comerț și stimulară repede dezvoltarea capitalului comercial, formează un moment principal în grăbirea (Förderung) tranziției modului de producere feudal în capitalism.* Extinderea subită a pieței mondiale, înmulțirea mărfurilor asiatice și bogățiile americane, sistemul colonial, au contribuit esențial la sfărâmarea barierelor producției feudale. Modul de producțiune modern s-a dezvoltat în perioada întâia, perioada manufacturii, numai acolo unde condițiile pentru aceasta se produseseră înăuntrul evului de mijloc. Și când în secolul XVI și în parte încă în XVII, extensiunea subită a comerțului și navigației și crearea unei piețe mondiale noi exercitau o influență hotărâtoare asupra decăderii modului de producție vechi și dezvoltarea celui capitalist, aceasta se întâmplă invers, pe baza modului de producție capitalist odată creat. Piața mondială formează însăși baza acestui mod de producție.

Pe de altă parte, aceeași necesitate imanentă de a produce continuu pe o scară continuu mai mare, duce la extinderea continuă a pieței mondiale, așa că aici *„nu revoluționează comerțul industria, ci industria revoluționează comerțul"*. *Das Kapital*, Ed. II, vol. III partea 1, (1904), p. 317.

Și în ce privește influența dezvoltării industriei asupra agriculturii:

«Industria mare procură, pentru întâia oară cu mașinile, baza constantă a agriculturii capitaliste, expropriază radical marea masă a țăranilor și desăvârșește separația între agricultură și industria casnică rurală, ale cărei rădăcini le scoate (torcătoria și țesătoria)». *Das Kapital*, vol. I, p. 714.

agricultura să se industrializeze", Zeletin traduce: capitalismul industrial, din propria țară, „revoluționează din temelie agricultura indigenă, silind-o a lua caracterul de producție capitalistă"[11].

Dacă expresiile au un înțeles precis, agricultura nu poate avea „caracterul de producție capitalistă", decât dacă ia forma de întreprindere, care lucrează cu salariați, în vederea profitului. „Dacă – zice Marx – modul de producere capitalist presupune exproprierea muncitorilor de mijloacele de muncă, el reclamă în agricultură exproprierea lucrătorilor rurali de pământ și subordonarea lor unui capitalist care se îndeletnicește cu agricultura pentru profit"[12].

Este deci dovedit că punctul de plecare metodologic al lui Zeletin nu este numai un criteriu de apreciere a faptelor istorice și succesiunii lor – acesta însuși discutabil – ci o determinare anticipată a etapelor unei evoluții fatale al cărei final – logic – trebuie să fie biruința întreprinderii capitaliste agricole.

2. „Structura economică a societății capitaliste s-a născut din structura economică a societății feudale. Dizolvarea acesteia a eliberat elementele celeilalte[13].

În ce constă structura economică a societății feudale? Societatea este formată din stăpânitori de pământ și iobagi. Pământul este mijlocul de stăpânire, care creează toate raporturile de subjugare ale sătenilor față de stăpân. Sătenii sunt legați de pământul stăpânului, căruia îi „aparțin" și cu care formează o unitate economică: sunt datori să dea dijmă și să facă clacă pentru stăpâni, în care scop gospodăriile lor trebuie să fie înzestrate cu vite și unelte de muncă.

Gospodăriile sătenilor și ale stăpânilor se întregesc și formează laolaltă economia casnică închisă, înlăuntrul căreia se săvârșește întreaga circulație a vieții economice[14].

În această etapă, munca agricolă este întregită prin activitatea de transformare a materiilor prime în gospodăria fiecărei familii și încă nu există tendința producției exclusive pentru schimb.

[11] *Ibidem*, p. 36.
[12] *Das Kapital*, vol. III, partea 2, p. 153.
[13] *Das Kapital*, vol. I, p. 680.
[14] Bücher, *op. cit.* vol. I (1920), p. 104 și urm.

Firește că schimbul nu era cu totul străin, gospodăriile agricole folosind surplusul producției lor pentru a-și dobândi produse de-ale meșteșugarilor dinlăuntru, sau produse străine, necesare pentru întregirea vieții lor. Dar atâta timp cât schimbul se face direct între producătorii agricoli și meșteșugari, sau are ca obiect exclusiv sporirea și rafinarea mijloacelor industriale de valoare mare, el nu provoacă nici o schimbare în structura economică a societății feudale.

Numai o forță nouă a putut fi în măsură să o înrâurească adânc. Aceasta este capitalul, și anume sub forma de capital comercial și de cămătă[15].

Circulația mărfurilor este punctul de plecare al capitalului. Producția de mărfuri și circulația dezvoltată de mărfuri, comerțul, formează condițiile istorice în care se naște"[16].

Capitalul comercial și de cămătă înlesnește formarea unei avuții independente de aceea a stăpânirii pământului. Pe de altă parte, existența capitalului comercial are ca urmare o îndreptare a producției exclusiv către schimb. Însă dezvoltarea sa nu este suficientă ca să mijlocească transformarea completă a modului de producție. Numai după ce capitalul comercial și de cămătă cucerește și stăpânește producția industrială, atunci începe geneza capitalismului industrial[17].

Acest proces se îndeplinește în statele apusene, Spania, Portugalia, Anglia, Franța și Țările de jos, încă din secolul XVI, când se dezvoltă, concomitent cu centralizarea politică, economiile naționale. Atunci se produce în sânul fiecăreia din aceste țări, cu o intensitate deosebită, lupta cu forțele feudale și se nasc formele noii ordini economice.

Capitalul comercial și de cămătă, dând naștere unei forme noi de avuție, independentă de stăpânirea pământului, asupra căruia posesorul ei avea un drept absolut de dispoziție, prezintă *ipso facto* și o nouă formă juridică de proprietate, față de stăpânirea pământului, care era de fapt un drept de folosință ereditar, mărginit

[15] Viața feudală nu cunoaște capitalul în înțelesul unui stoc de bunuri, destinat exclusiv câștigului. Cel mult se poate vorbi de existența unui capital fix, în sensul de mijloace de producție, unelte și instrumente, iar ceea ce se înțelege azi sub numele de capital circulant, exista doar sub forma bunurilor de consum, care încă nu sunt gata pentru a fi consumate, produse în curs de a fi gata. (*Ibidem*, p. 114).

[16] *Das Kapital*, vol. I, p. 109.

[17] *Das Kapital*, vol. III partea 1, p. 311; vol. II, p. 137.

de o sumă de îndatoriri față de țărani precum și în ce privește modul de folosință (drepturile de folosință comună a pășunilor, pădurilor și apelor). A da o direcție orientată spre schimb producției agricole, a o transforma în producție de mărfuri pentru piață, presupune deci a crea proprietatea privată asupra solului.

Această necesitate este pretutindeni simțită de stăpânitorii de pământ, îndată ce se dezvoltă economia banului și a schimbului și se perfecționează mijloacele de transport, care înlesnesc circulația lor datorită faptului că sătenii, sub impulsul lipsei de interes în regimul muncii de clacă și sub povara dărilor, lucrau prost pământul, producția era scăzută și în aceeași proporție și venitul lor. Aceasta nu este însă de ajuns. Pătrunderea capitalului comercial și de cămătă în industrie nu se putea produce fără existența unor oameni liberi și dispuși să-și vândă brațele de muncă. Producătorul direct, muncitorul, nu putea să dispună de persoana sa decât după ce ar fi încetat să fie legat de glie, să fie iobag sau subjugat de altă persoană, dar mai ales după ce va fi fost răpit de toate mijloacele de producție și toate garanțiile de existență, oferite de întocmirile feudale[18].

Eliberarea pământului de toate sarcinile și limitele folosinței, crearea dreptului de proprietate privată, de o parte, și eliberarea deplină a muncitorului, prin despărțirea lui de mijloacele de producție, formează cele două forțe de distrugere a vechiului regim agrar și pârghiile de rezistență ale noului regim capitalist.

3. În realitate, acest proces de distrugere și creație, care a avut loc în momente istorice și în medii social-economice deosebite, n-a urmat schematic aceleași linii și n-a avut aceleași urmări în evoluția diferitelor popoare.

Forma clasică a acestei transformări se întâlnește în Anglia. Raporturile agrare feudale erau la sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV pe cale de dispariție, reducerea dărilor și dijmei și transformarea lor în bani – reflexul creșterii comerțului și industriei – urmând cu pași repezi. Pământul Angliei era semănat de gospodării țărănești mici, întrerupte numai pe ici și colo de moșiile stăpânilor. „Aceste împrejurări, împreună cu o înflorire a orașelor, care

[18] *Das Kapital*, vol. I, p. 680 și urmare.

caracterizează secolul XIV, îngăduiau acea avuție a poporului pe care o descrie cancelarul Fortescue* în „Laudibus Legum Angliae", însă excludea bogăția de capital"[19]. În a doua jumătate a secolului XV începe un nou curs al evoluției sociale. Dezvoltarea industriei lânii, sporind cererea de lână și munca fiind rară și scumpă[20], lorzii preferă a utiliza pământul pentru creșterea oilor, care cerea brațe mai puține. Această cultură necesitând îngrădirea câmpurilor (enclosure), mișcarea care începu fu un prilej pentru alungarea clasei cultivatorilor mici de pământ, care duse la desființarea micii proprietăți și extinderea marii proprietăți. Această evoluție a fost favorizată de o serie de împrejurări speciale. În primul rând Reforma, care era o expresie a individualismului, a creat starea de spirit favorabilă dezvoltării întreprinderii agricole și comercializării pământului, socotită ca un izvor de profit. Nici o forță socială nu s-a putut împotrivi exproprierii țăranilor. În alte părți, menținerea cultivatorilor țărani se datorește într-o largă măsură politicii de protecție a țăranilor (Bauernschutz), urmată de monarhi, din considerația că absorbirea proprietății țărănești era păgubitoare vistieriei și armatei. În Anglia se stabilește guvernarea parlamentară definitiv, încă de la 1688. Monarhul deține puterea de la parlament și „parlamentul reflectă interesele clasei lorzilor, din timp în timp, pe acelea ale comercianților"[21]. Monarhul, lipsit de domeniile sale, care trecuseră în mâini private, nu putea urmări o politică socială independentă.

Clasa lorzilor stăpânește încă de la 1688 întinderile deținute astăzi (la 1793 cultivatorii mici erau extrem de rari) și împrejurări

* John Fortescue (1531-1607), om de stat englez. Educator al reginei Elisabeta I. În 1589 devine cancelar al trezoreriei și membru al consiliului regal privat. În 1592 a fost înnobilat. A devenit membru al Camerei înstelate și comisionar eclesiastic, iar în 1601 cancelar al ducatului de Lancaster. (n. edit.)

[19] *Ibidem*, p. 683.

[20] Ciuma de la 1349 decimează populația Angliei, rărește brațele de muncă, ridică conștiința țăranilor despre valoarea clăcilor și dijmei și produce mișcări pentru reducerea și transformarea lor în bani, urmate de părăsirea satelor în caz contrar, ceea ce era tot una cu micșorarea valorii pământului. Măsurile coercitive luate împotriva țăranilor duc la revolta de la 1381. (W. Ashley: *The Economic Organisation of England* (Londra 1919) p. 44-67).

[21] Ashley, *op. cit.* p. 120.

sociale speciale au întărit continuu poziția marii proprietăți[22]. Urmarea acestui fapt a fost crearea bruscă a unui proletariat, care cât timp n-a putut fi absorbit de industrie, a format o masă de cerșetori, tâlhari și vagabonzi[23].

În Anglia a fost așadar o revoluție agrară, graduală și pașnică, care străbate trei secole, trecând prin transformări succesive, însă în aceeași direcție: despărțirea producătorului agricol de instrumentul său de producție – pământul – și crearea exploatării agricole mari.

Nicăieri nu s-a mai repetat acest proces, caracteristic mediului special al Angliei și momentului istoric în care a avut loc.

Un proces în direcție opusă a avut loc în Franța în timpul Marii revoluții.

Dar înaintea revoluției franceze, abolirea servituților agrare fusese luată în considerare aproape de fiecare guvern din Europa apuseană. Principii mai mici dădură exemplu. Astfel ducii de Savoia desființaseră dările feudale între 1770-80.

În Danemarca opera de proteguire a pământului țărănesc începe de la 1769, când se separă pământul stăpânului de acel al țăranului și se oprește exproprierea acestuia. În 1788 are loc emanciparea țărănimii. Țăranul danez deveni om liber – mai ales prin faptul că emanciparea a fost însoțită de reglementarea și consolidarea proprietăților și de măsuri care înlesneau posibilitatea țăranului să

[22] Formarea domeniilor foarte întinse are loc repede între 1720-1785. Expansiunea comerțului exterior, privilegiile Companiei Indiei Răsăritene, progresul industriei lânii și a mătăsii contribuie la precumpănirea «moneyd interest» față de «landed interest». Sânge proaspăt este infuzat în secolul 17 și 18 clasei proprietarilor rurali, din comerț și industrie. Cauza nu este numai siguranța plasamentului în pământ, ci situația politică ce o acordă. Marele proprietar, în cele mai multe cazuri, împlinea funcția însemnată de «justice of peace». Sistemul englez de «selfgovernment» a fost una din cauzele principale ale dorinței de a forma domenii rurale mari (Ashley, *op. cit.* p. 129). Un alt motiv a fost caracterul guvernului central – «oligarhia parlamentară». Puterea ministerului liberal sta în controlul voturilor în parlament. Proprietatea rurală mare dădea stăpânitorilor ei influență politică mare în determinarea alegerilor. Acei care controlau alegerile puteau cere o participare la patronajul ministerial. Și cum succesiunea domeniilor lăsa fiii mai tineri ai lorzilor să fie altminteri despăgubiți, ei trebuiau să fie plasați în armată, biserică și servicii publice. Domenii întinse, administrație locală, guvern parlamentar, patronaj și primogenitură erau astfel asociate inseparabil. (Ashley, *op. cit.* p. 130).

[23] *Das Kapital*, vol. I p. 699.

acopere cheltuielile incidentale, prin crearea unei bănci agrare naționale[24].

Revoluția franceză a oferit însă o soluție care, găsită de Napoleon, a fost acceptată rând pe rând de toate statele apusene, în măsura și sensul forțelor sociale existente în fiecare țară. În acest scop se poate spune că „Marea revoluție a deschis ultima fază a problemei țărănești în apus"[25], sau mai bine zis, a încheiat era feudalismului agrar în acea parte a lumii.

Ar fi eronat a se crede că dizolvarea feudalismului agrar, în timpul revoluției franceze, s-a făcut prin hotărârile luate într-o însuflețire în noaptea de 4 August 1789, sau prin „marile reforme" din 1790. „De fapt drepturile feudale s-au desființat bucată cu bucată într-o luptă politică de mai mulți ani și măsuri atacând cu adevărat adânc raporturile feudale s-au luat numai când ultima luptă hotărâtoare, între regalitate și burghezia liberalo-democratică, a împins adunarea națională să-și asigure bunăvoința țăranilor". Aceasta s-a întâmplat în 1793. „Numai prin faptul că încetul cu încetul, în cursul revoluției, au ajuns la putere grupe de partide tot mai radicale și mai puțin interesate de proprietatea mare agrară, a fost posibil să se înlăture complet drepturile feudale".[26]

Soluția agrară a revoluției franceze poate fi pusă în contrast, față de acea a Angliei, prin direcția opusă în care se operează transformarea – eliberarea sătenilor de clăci și dijmă, învestirea lor cu dreptul de proprietate asupra pământului muncit, pe de o parte, și eliberarea nobililor de orice îndatorire față de săteni, care restrângea libera lor dispoziție asupra pământului, pe de altă parte.

Caracterul emancipării din celelalte țări este imprimat de împrejurarea că ea nu s-a operat în timpul unei revoluții, deși adesea sub comanda unor revolte țărănești și aproape totdeauna sub stăpânirea lecției Marii Revoluții, ci pe cale pașnică legală. În chipul acesta o parte din pământ s-a dat țăranilor și alta nobilimii. Din acest punct de vedere, aceasta a fost soluția de compromis. Pentru o

[24] H. Westergaard: *Economic Developments in Danemark* (1922) p. 4. Dr. Kurt Albert Gerlach: *Dänemarks Stellung in der Weltwirtschaft* (1911) p. 22-23.

[25] Clapham: *Economic Development of France and Germany (1815-1914)* (Cambridge 1921) p.2.

[26] H. Cunow: *Die Parteien der grossen französischen Revolution und ihre Presse* (1912) p. 120.

exactă apreciere a situațiilor social-istorice, nu se poate trece însă cu vederea că dacă prin actul revoluționar de la 1793 lichidarea raporturilor feudale s-a făcut în sensul sporirii pământurilor țărănești, modul în care a trecut din mână în mână pământul de la 1789 până la 1815, în Franța, care a avut ca rezultat o înmulțire a marilor proprietari burghezi, a schimbat caracterul revoluției agrare țărănești[27].

Dacă se poate vorbi de forma radicală a emancipării iobagilor în Franța, crearea unei pături largi de țărani liberi, alături de trecerea unui număr însemnat de proprietăți mari în mâinile unor capitaliști mai mari sau mai mici de origine burgheză, dovedește că, în fond, ea sfârșește tot ca soluție de compromis.

Ceea ce deosebește însă opera antifeudală a revoluției franceze, de aceea din alte părți, este ritmul și gradul în care s-a realizat și sensul în care s-a dezvoltat.

Astfel, în Prusia, emanciparea începe în 1807 și abia la 1870 este sfârșită partea legală. În Württenberg, la 1873. În Bavaria nici nu începuse la 1878 și se legiferă încă în această materie la 1906, iar lichidarea financiară a operațiunilor a durat până la 1914.

[27] Domenii foarte întinse, proprietatea principilor, nobililor emigranți, ale bisericii, devenite proprietate națională, s-au vândut, s-au schimbat pentru asignate.

O mare parte din pământul cultivat de fermieri și arendat în dijmă, cu păduri și pășuni, care fusese definitiv în proprietate privată, a trecut în bună parte în mâinile unei noi clase de proprietari mari ori s-au înapoiat vechilor proprietari la Restaurație.

La Restaurație mai erau stocuri mari de pământ, care nu fuseseră vândute sau împărțite de Napoleon și care au fost restaurate sau răscumpărate de emigranții reîntorși în patrie. «Prin răscumpărare și restituire, se socoate că în 1829 vechea nobilime s-a despăgubit de aproape jumătate din pierderile ei».

Nici pământurile bisericești și laice, care fuseseră vândute de proprietarii lor originali, n-au mers probabil la țărănime; desigur la țărănimea cea mică, o parte însemnată.

Să mai adăugăm clasa speculanților de asignate și speculanților de pământ, de origine, în mare parte, burgheză, care au lucrat ca intermediari pentru nobilime și biserică și au realizat domenii pentru ele, și adaosul, sub imperiu, al aristocrației napoleoniene noi, înzestrată din rezervele rămase din proprietatea națională.

Considerând toate acestea – încheie un istoric englez – *acest influx proaspăt de proprietari de pământ burghezi, este cel mai semnificativ rezultat al așezării rurale revoluționare.* (Clapham, *op. cit.* p. 18-21).

Edictul de la 1807 care proclamă libera folosință a proprietății pământului avea drept scop mobilizarea proprietății rurale.

Între acestea, „mișcările revoluționare de la 1848 marchează un stadiu definitiv în istoria agrară a Germaniei, care n-are paralelă în aceea a Franței"[28] Abia după 1848 se desființează în Germania, ca și în restul Europei Centrale, servituțile de clacă și dijmă.

În Prusia răsăriteană emanciparea a mers încet și a fost dominată de grija păstrării marii proprietăți, în care scop ea a fost mărginită la oamenii care aveau plug și boi, excluzându-se celelalte categorii de țărani, ca să rămână brațe de muncă pentru domeniile întinse și în același scop s-au păstrat o mulțime de rămășițe din ordinea veche de lucruri.

În Prusia apuseană, unde agricultura mare era o excepție, nu era nici un imbold să se alunge sătenii de pe pământurile lor, nici de a stimula formarea de brațe libere de muncă, astfel că țărănimea deveni stăpână deplină a celei mai mari părți a solului, fu complet liberă în 1815 și acolo nu se formă o clasă de muncitori agricoli.

4. Impulsul procesului de lichidare a vechiului regim feudal românesc a fost dat de capitalismul comercial. Revoluția industrială, care are loc în Anglia, către sfârșitul veacului al XVIII-lea, inaugurând producția în masă, trezește necesitatea debușeurilor externe pentru scurgerea fabricatelor, dar și căutarea teritoriilor bogate în cereale și materii prime.

În această vreme încep a fi cerute cerealele românești pentru centrele industriale al Apusului (Anglia și Țările de jos). Când prin pacea de la Adrianopole, din 1829, se asigură libertatea comerțului pe Marea Neagră, calea legăturilor economice cu Apusul este deschisă. Prețurile cerealelor fiind în acest timp în continuă urcare, se ivește tendința firească a stăpânitorilor de pământ să sporească întinderile cultivate ca să mărească producția și să poată exporta cât mai mult.[29]

Ca să ajungă acest țel, boierii trebuiau să se elibereze de orice îndatoriri față de săteni, să devină proprietari exclusivi asupra pământului.

[28] Clapham, *op. cit.* p. 185.
[29] Radu Rosetti: *Pentru ce s-au răsculat țăranii* (1907) p. 53.

Regulamentul Organic* poartă stigmatul acestei străduințe și este semnalul luptei decisive între stăpâni și săteni. Pentru întâia oară, într-un așezământ de drept românesc, stăpânitorii de moșii sunt calificați drept proprietari. Se recunoaște totuși dreptul de folosință al țăranilor asupra pământului, dar mărginit la două treimi din moșie, și încărcat cu sarcini grele de muncă în favoarea stăpânilor. Răspunsul țăranilor a fost revolta de la 1831. „Regulamentul Organic a fost triumful oligarhiei"[30] împotriva sătenilor, lipsiți de forța ocrotitoare a unui șef de Stat ca în alte țări și dacă n-a însemnat exproprierea deplină a sătenilor, aceasta se datorește intervenției în favoarea lor a unui protector străin[31].

Lupta a continuat până la 1864. Boierimea reclamă dreptul de proprietate privată asupra pământului și recunoștea numai libertatea individuală a țăranilor, iar aceștia pretindeau desființarea boierescului și întărirea dreptului lor istoric asupra hotarului în care trăiau.

Acest proces nu se putea sfârși nici prin exproprierea totală a sătenilor de către boieri, nici invers. Prima variantă nu putea fi urmată, cu toate că boierimea română forma oligarhia politică și nu exista nici o altă clasă socială formată, între altele, și pentru că țările românești erau sub suzeranitatea și mai în urmă sub protectoratul străin. A doua variantă ar fi presupus o desfășurare revoluționară, care nu se putea produce, pentru că burghezia, care ar fi fost în măsură s-o conducă, nu exista.

* Regulamentele Organice au fost elaborate pe baza propunerilor marii boierimi autohtone și a instrucțiunilor curții de la Petersburg, ca reprezentantă a Rusiei, puterea protectoare, care dorea să înzestreze principatele române cu un mod de organizare autonom față de Poarta Otomană, pentru a se substitui influenței acesteia. Proiectele de Regulament au fost adoptate de Adunările obștești extraordinare de la Iași și București în mai și octombrie 1831. Regulamentele Organice au introdus unele elemente moderne ale vieții publice, cum ar fi separarea puterii legislative de cea executivă, înființarea tribunelor județene, a corpului de avocați și a procuraturii. A fost modernizat sistemul fiscal, a fost instituit bugetul și au fost desființate vămile interne. Armata a fost reînființată, iar școlile organizate pe o bază națională. Regulamentele organice au rămas în vigoare până în anul 1848. (n. edit.)

[30] *Ibidem*, p. 249: Oligarhia se alcătuia în Moldova din 28 familii și în Muntenia mai puține.

[31] Este cunoscut rolul lui Kisselef în apărarea țărănimii române și înfrângerea lui de către boieri (*Ibidem*, p. 640 și urmare).

Într-adevăr, revoluția de la 1848, care marchează începutul etapei decisive a procesului agrar, este făcută în Moldova de boieri „diletanți în conspirație" cu spirit conservator, și în Muntenia, de „clasa nouă" de noii privilegiați, îmbogățiți, arendași, negustori și slugi[32]. Nu era deci o clasă intermediară între stăpânitori și stăpâniți, cu interese revoluționare, ca de pildă în Franța.

De-altminteri, manifestările revoluționarilor noștri de la 1848 trădează lipsa oricărui spirit de revoluție reală. Iată o clasă revoluționară care își ia rolul de mijlocitor: sătenilor le promite că „peste trei luni veți fi cu toți moșneni peste un petec de pământ[33] și pe proprietari îi asigură că „nimeni n-are de gând să le răpească moșiile" și îi solicită călduros să-l elibereze pe țăran „declarându-l proprietar pe o mică părticică de pământ, trebuincioasă pentru hrana lui"[34].

În lipsa unei clase burgheze în luptă cu forțele feudale – economice și politice – rolul „revoluționarilor" este mărginit la forța de expansiune a ideologiei lor liberale, care nu era o rezultantă a substratului economic dinăuntru, ci un produs al educației străine, și antagonismul lor față de boierime era mai mult de natură politică, decât economică. Aceasta reiese, de-altminteri, limpede din atitudinea șovăielnică a revoluționarilor care, după ce agită țărănimea la 1848, părăsesc revendicările ei în Divanurile ad-hoc* și i se alătură din nou abia când constată că legea electorală de la 1858 menține în favoarea vechii clase privilegiate monopolul puterii[35].

* Adunările ad-hoc au fost înființate în urma hotărârii Congresului de Pace de la Paris (1856), care a stabilit ca statutul Principatelor Române să fie stabilit prin consultarea locuitorilor din cele două țări. Poarta Otomană urma să convoace în fiecare principat câte o Adunare ad-hoc care urma să exprime voința românilor în chestiunea unirii acestora. Lucrările Adunărilor s-au deschis în septembrie 1857, la care au participat și deputații aleși ai țăranilor. În zilele de 7-8 octombrie Adunările ad-hoc ale Moldovei și Munteniei au votat Rezoluții asemănătoare, exprimând voința lor de unire. Celelalte deziderate erau neutralitatea și autonomia principatelor, alegerea unui prinț străin și a unei Adunări reprezentative. Prezența deputaților țărani (pontași) a adus în discuție desființarea clăcii și împroprietărirea, dar ele au fost amânate pentru a nu trezi împotrivirea marilor proprietari față de unire. Hotărârile Adunărilor ad-hoc au fost cuprinse în Convenția de la Paris (1858), care obliga însă la statornicirea raporturilor dintre proprietari și țărani pe baze noi, moderne. (n. edit.)

[32] Rosetti, *op. cit.* p. 261.

[33] *Ibidem*, p. 177.

[34] *Ibidem*, p. 178.

[35] *Ibidem*, p. 325.

Pe de altă parte, țărănimea n-a stat cătuși de puțin pasivă. Odată trezită în mintea ei ideea împilării și ura împotriva boierilor, ea reacționează[36]. Revoltele se țin lanț de la 1831 până la 1862. Țărănimea refuză recruții[37].

Apoi atitudinea ei în toate forurile, care au dezbătut problema agrară de la 1848 până la 1864, a impus prin cumințenia și hotărârea reprezentanților ei[38].

Forțele aflate în luptă se paralizau însă – dovadă durata îndelungată a procesului (1830-1864) – și numai intervenția unor forțe noi a produs deznodământul. În primul rând, interesul marilor puteri europene dicta crearea la Gurile Dunării a unor raporturi de viață de Stat normale și a unui teritoriu economic în stare să absoarbă fabricate și să producă cereale și materii prime.[39] De aceea art. 46 din convenția din Paris prevedea că „se va proceda fără întârziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor solului, cu plugarii, în vederea îmbunătățirii soartei țăranilor". Posibilitatea de realizare a acestei hotărâri internaționale era însă paralizată, deoarece același act de drept public menținea monopolul puterii în mâinile clasei privilegiate, care trebuia să fie sacrificată. Acest cerc vicios nu putea fi spart, decât dacă, cu aprobarea tacită a puterilor protectoare, se ridica o nouă putere de Stat absolutistă, care să dea o soluție.[40]

[36] «Față de sacrificiile aduse cu sângele și sudoarea noastră, nu este o rușine ca noi să rămânem străini de pământul nostru?» Spune un țăran boierilor în Camera de la 1848 (*Ibidem*, p. 234.)

[37] *Ibidem*, p. 337.

[38] Vezi jalba sătenilor în Divanurile ad-hoc (*Ibidem*, p. 287 și urm.).

[39] Nu se poate exagera însemnătatea tendințelor de expansiune economică, ca factor determinant al atitudinii Statelor apusene față de regimul nostru agrar. Dacă era un Stat care să aibă interes mai puternic, ca rezolvarea problemei agrare să se facă în așa chip, încât să ridice buna stare a țăranilor și să sporească astfel masa consumatorilor pentru fabricatele ei, la 1858, era Anglia. Cu toate acestea, *Comisarul Marii Britanii din Comisia Europeană* de la 1858 *«nu admitea transformarea săteanului în proprietar al pământului ce-l exploatează astăzi»* căci astfel făcând, s-ar viola principiile proprietății și s-ar păgubi țăranul etc. (R. Rosetti, *op. cit.* p. 323). Se vede că interesul Angliei ca să importe grâne din Principate era mai mare și exista temerea că împroprietărind pe țăran, producția va scădea. Libertatea deplină a navigației pe Dunăre dăduse, la 1856, un avânt puternic exportului.

[40] Comisarul francez Talleyrand spune: în condițiile politice și sociale, în care se află Principatele, este evident că această problemă socială nu poate să fie părăsită în voia inițiativei lor ocârmuitoare și legiuitoare. Dezbaterile Divanului moldovenesc, care n-au ajuns la nici un rezultat, dau o dovadă despre acest adevăr. Soluția, fie ea chiar mai echitabilă, va fi primită fără zguduire, numai dacă principiul care-i slujește de temei ar fi obținut de mai înainte sancțiunea Puterilor... (D.A. Sturdza: *Acte și documente*, vol. VII, p. 195, p. 323.)

Domnitorul Alexandru I. Cuza* și ministrul său M. Kogălniceanu**, când au săvârșit lovitura de Stat, decretând legea agrară de la 24 August 1864***, s-au înveșmântat cu puterile absolutismului, dar legea agrară n-a putut fi decât un compromis între tendințele extreme și soluția ei a fost incompletă. Proprietarii erau ținuți a ceda numai două treimi sătenilor, restul, inclusiv pădurile în întregime,

* Alexandru Ioan Cuza (1820-1873), om politic român, domnitor al Principatelor Unite (1859-1866), pentru care a încetățenit ulterior numele de România. Dubla sa alegere din 5 ianuarie și 24 ianuarie 1859 a provocat reacții diplomatice contradictorii ale puterilor garante, dar conferințele internaționale de la Paris și Constantinopol au acceptat situația creată, confirmată și de firmanul Porții din decembrie 1861. Ulterior, Al. I. Cuza a unificat toate instituțiile țării, formând un singur guvern, o singură adunare reprezentativă, o singură forță militară și a realizat numeroase reforme, printre care secularizarea averilor mănăstirești. Al. I. Cuza dorea neapărat să desființeze claca și să-i împroprietărească pe țărani, dar a întâmpinat împotrivirea neînduplecată a marii boierimi. Drept urmare, a aplicat lovitura de stat de la 2 mai 1864, prin care a preluat practic puterea efectivă, prin intermediul Consiliul de Stat. După aceasta, a realizat noi reforme ca legea electorală, legea rurală, legea instrucțiunii și codul civil. Metoda sa autoritară de guvernare a dus la coalizarea marii boierimi și a burgheziei liberal-radicale, care l-au înlăturat de la tron prin lovitura de stat din 11 februarie 1866. A plecat în Germania, unde a murit la Heidelberg în 1873. (n. edit.)

** Mihail Kogălniceanu (1817-1891), om politic și istoric român. A participat la revoluția de la 1848, redactând în august 1848 la Cernăuți programul revoluționar intitulat „Dorințele partidei naționale din Moldova". După înfrângerea revoluției a continuat lupta pentru unirea țărilor române. L-a sprijinit pe Alexandru Ioan Cuza în eforturile de a-i împroprietări pe țărani cu loturile în folosință. Deținând conducerea guvernului între 12 octombrie 1863 – 26 ianuarie 1865, M. Kogălniceanu l-a ajutat pe Al. I. Cuza, după lovitura de stat din 2 mai 1864, să înfăptuiască Legea rurală și celelalte reforme. După răsturnarea lui Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu este îndepărtat vremelnic din viața politică. Reintrând în parlament în octombrie 1866, M. Kogălniceanu reîncepe o activitate politică susținută, care va culmina cu pregătirea războiului de independență. La 9 mai 1877, în calitate de ministru de externe, M. Kogălniceanu a declarat că România dorește să rupă orice legătură cu Poarta. Imediat după aceasta, printr-o moțiune votată de parlament, a fost declarată independența. (n. edit.)

*** Textul Legii rurale prevedea trei categorii de împroprietăriți în funcție de numărul de vite posedat. În Muntenia s-au stabilit loturi de 11 pogoane, 7 pogoane și 11 prăjini, respectiv 4 pogoane și 15 prăjini (1 pogon = 0,50 ha; o prăjină = 208,82 mp). În Moldova, loturi de 5 falci și 40 de prăjini, 4 falci și 2 falci și 40 de prăjini (1 falcie = 1,43 ha; o prăjină = 179,02 mp). Pământul nu putea fi înstrăinat 30 de ani. Au fost desființate claca, dijma și toate sarcinile datorate stăpânilor de moșii în natură, muncă sau bani. Răscumpărarea a avut în vedere toate obligațiile desființate, dar suma fixată echivala de fapt cu valoarea pământului acordat. (n. edit.)

îl păstrau pentru sine. Împroprietărirea se limita la țăranii care aveau vite de muncă, însurățeii erau excluși, împreună cu toți clăcașii, care nu puteau fi împroprietăriți pe cele două treimi din moșie. Drepturile țăranilor la păduri se păstrează, urmând ca în 15 ani să se lichideze servituțile prin bună învoială sau hotărâre judecătorească.

În realitate, după acest interval, țăranii au fost lipsiți de acest drept.[41].

Nu s-au asigurat islazuri suficiente și nici indivizibilitatea lor în viitor.

În sfârșit, aplicarea reformei s-a făcut astfel încât unii proprietari n-au dat pământ, alții au împărțit pământul cel mai rău, alții au dat pământul în mijlocul moșiei boierești, fără acces la el sau la adăpători etc., ca țăranii să fie, într-o formă sau alta, legați mai departe de stăpânii lor de ieri[42].

Proletarizarea unei părți a țărănimii și micșorarea pământului aflat în folosința țăranilor după emancipare a creat substratul pe care s-a clădit regimul de neoiobăgie, caracteristic structurii societății românești.

II. REVOLUȚIA AGRARĂ ȘI STAREA ȚĂRĂNIMII

5. S-a afirmat sentențios: „Odată cu trecerea de la vechiul sistem de stăpânire a pământului la proprietatea individuală burgheză, se

[41] I. Mihalache: *Dreptul țăranilor la pământ, islazuri și păduri* (1922) p. 16-20. Se arată că în mai toate țările lichidarea servituților la pădure s-a făcut prin separarea drepturilor proprietarului de ale țăranului asupra pădurii, aceasta devenind pădure comunală.

În Germania 24% din total sunt păduri comunale, în Württenberg numai 15% din comune n-au proprietăți comunale. Adăugăm că în Franța pădurile și pășunile alpine au rămas intacte. Între 1/5-1/4 din toate pădurile aparțin comunelor, care reglementează uzul lor. «Astfel satul francez poate trăi fără mult cărbune și săteanul francez capătă lemn pentru nevoile gospodăriei lui» (Clapham, *op. cit.* p. 167).

În Germania, la începutul secolului XIX, sub influența gândirii secolului XVIII, toți erau de acord cu desființarea proprietății comunale. La mijlocul secolului XIX s-a întâmplat un reviriment și împărțirea pădurilor a fost oprită. (*Ibidem*, p. 203-204).

[42] D.B. Ionescu: *Die Agrarverfassung Rumäniens, ihre Geschichte und ihre Reform* (1904) p. 41-42.

înfăptuiește și o trecere de la viața rurală patriarhală, la sărăcie și la mizerie"[43].

Zeletin aduce în sprijinul tezei sale constatarea următoare a lui Sombart, pe care o redăm întreagă:

„Când afirm: domnea o supraofertă de brațe, prin aceasta trebuie să se înțeleagă că: în toate Statele de la secolul XV-XVIII exista o masă mare de oameni fără nimic, săraci, în stare să muncească, care nu-și găseau printr-o activitate productivă întreținerea lor sau nu și-o aflau în măsură îndestulătoare și care, drept urmare, sau cerșeau, sau flămânzeau, și în cele din urmă mureau de foame. Faptul existenței mizeriei în masă în timpul tuturor veacurilor de zămislire a capitalismului în toate țările europene, poate fi privit, ca deplin întemeiat, printr-un îndestulător număr de documente"[44].

Afirmă însă Sombart, cum pretinde Zeletin, că mizeria este datorită transformării regimului agrar feudal?

Sombart stabilește, pe baza unor vaste cercetări, noi cauze ale nașterii mizeriei rurale în masă[45] și precizează că în Anglia de la 1450-1550 s-au răpit pământuri țărănești, pentru a fi transformate în pășune, dar acestea nu depășesc 3% din întregul sol arabil al Angliei, și în secolul XVII și XVIII, dacă s-au micșorat în același fel gospodăriile țărănești independente, nu a scăzut cererea de lucrători. Suprapopulația constatată în secolul XVII și XVIII are o cauză mai însemnată. De asemenea și sărăcirea treptată a producătorilor agricoli și industriali. Și admițând că, în Anglia, exproprierea țăranilor, desființarea iobăgiei și a gospodăriilor feudale, care începe încă din secolul XIV, a transformat existențe, care își găseau hrana în munca pământului, în cerșetori, el se întreabă împotriva lui Marx: *„Cum se poate însă chiar numai afirma că evoluția engleză reprezintă o lege generală?*[46]".

[43] Zeletin, *op. cit.* p. 48.

[44] Sombart: *Der moderne Kapitalismus*, Ed. III, vol. I p. 788. Zeletin citează numai ultima parte, caracteristic pentru modul său original de a cita, ceea ce convine argumentației logice.

[45] Îngrădirea câmpurilor, desființarea mănăstirilor, suprapopulația, sărăcirea treptată a producătorilor țărani sau industriali, crize mari de desfacere, desființarea iobăgiei, dizolvarea gospodăriilor feudale, războaiele și apăsarea fiscală. (*Ibidem*, p. 792-798).

[46] *Ibidem*, p. 796. Iată pasajul din Marx: «Exproprierea pământului producătorului rural, al țăranului, formează baza acestui proces. Istoria sa capătă în diferite țări nuanțe deosebite și străbate diferitele faze într-o succesiune diferită (?) și la epoci diferite. Numai în Anglia, pe care de aceea o luăm ca exemplu, posedă o formă clasică». (*Das Kapital*, vol. I. p. 682).

În Franța, cauzele mizeriei în masă, constatată în secolul XVIII, sunt suprapopulația, lichidarea gospodăriilor feudale, apăsarea fiscală și războaiele pustiitoare.

Dar toate aceste împrejurări, ca și mizeria rurală, sunt anterioare Revoluției franceze, care a produs lichidarea feudalismului agrar, ceea ce nu împiedică pe Zeletin să stabilească efectul înainte să se fi produs cauza...

Concluzia sa este totuși că mizeria rurală, *provocată de revoluția agrară*, „domnește pretutindeni la începuturile capitalismului, *oricare ar fi fost felul emancipării țăranilor în regiunea privitoare*"[47].

6. Rostul abolirii feudalismului a fost curățirea terenului, ca să se lase drum liber pentru acțiunea forțelor economice și sociale noi ale capitalismului. Influența exercitată de acestea este însă în funcție de intensitatea lor proprie, dar și de rezistența opusă de forțele vechi, dacă și în măsura în care mai dăinuesc, întreținute prin regimul legal al emancipării, iar direcția schimbărilor produse este dată de sensul emancipării (exproprierea țăranilor sau exproprierea stăpânilor). Astfel, în Danemarca, cea dintâi țară în care se emancipează țărănimea, dar în care liberarea țărănimii este urmată de o serie de măsuri pentru consolidarea proprietății țărănești în tot decursul veacului al XIX-lea, constatăm, în era capitalismului, un progres continuu al agriculturii și o preponderență din ce în ce mai pronunțată a exploatării țărănești[48].

Nici o urmă de neoiobăgie nu se întâlnește după liberarea țăranilor. Constituția liberală de la 1848 este întocmită sub egida desființării oricărei inegalități. Orice obligații de serviciu personal se desființează un an înainte de constituție, orice drept al stăpânului de a-și pedepsi argații este desființat și muncitorii agricoli sunt ocrotiți de lege (1854)[49].

Danemarca are o populație rurală de țărani complet liberi, care își cultivă singuri pământul, întrucât numai o mică parte a suprafeței agricole, cam 1/10, este cultivată de proprietari[50].

[47] Zeletin, *op. cit.*
[48] Westergaard, *op. cit.* p. 11-15.
[49] *Ibidem*, p. 18.
[50] Gerlach, *op. cit.* p. 17.

Așezământul rural revoluționar din Franța a privit mai mult relațiile legale și de proprietate, decât bazele materiale ale acelor raporturi și chiar partea legală a fost mai mult distructivă, decât creatoare. Dar a desființat complet orice urmă din regimul feudal și a trecut o mare parte a solului în mâinile țăranilor, creând astfel un teren liber pentru jocul forțelor noi în secolul al XIX-lea. Așa se face că *în Franța nu se naște neoiobăgia*[51] *și agricultura progresează în libertate.*

„Fiecare decadă succesivă în secolul XIX a cunoscut o rată de progres agricol mai rapidă. Această accelerație se datorește în parte rezultatelor cumulative ale desființării obstacolelor legale sau tradiționale, liberului exercițiu al inițiativei, ca urmare a Revoluției; în parte sporirii cunoștințelor tehnice, întâi între cei pe care sătenii îl imitau, apoi între țăranii înșiși, când se îmbogățesc oportunitățile de educație, și în parte vitalitățile sporite a poporului ridicat dintr-o stare de mizerie reală într-una de confort relativ. Dar în principal, fără îndoială, perfecționării mijloacelor de comunicație[52]".

Nu tot astfel de dezvoltă lucrurile în Germania.

S-a amintit că acolo emanciparea a mers foarte încet, că până la 1848 ea n-a trecut peste decretarea libertății personale, păstrând vechile raporturi între săteni, pământ și stăpân și, în răsărit, urmărind cu o deosebită grijă crearea unei clase de muncitori așezați sub comanda Junker-ului[53].

Agricultura a progresat de la 1815-850, dar mai mult în Răsărit decât în Apus, datorită tradiției de conducere și imboldului dat de creșterea exportului de grâne și lână din răsăritul Germaniei, într-un timp când prețul grâului în Danzig era cota regulată a Londrei și comercianții englezi se duceau în fiecare an în Saxonia și Silezia la târgurile de lână.

[51] D-l Zeletin recomandă cap. din Sombart «Alte und neue Hörigkeit», din *Moderner Kapitalismus* vol. I, ca să convingă că neoiobăgia nu e un fenomen specific românesc, dar nu accentuează că nu e nici o urmare necesară a emancipării!

[52] Clapham, *op. cit.* p. 27-28.

[53] În Prusia «țăranul liber și *fortiori* muncitorul rămase sub ochiul și legea vechiului său stăpân». Chiar până la finele secolului putea fi chemat legal să facă servicii cu mâinile și cu carele pentru munci comunale. (Clapham, *op. cit.* p. 197). Totodată junkerii păstrară controlul asupra oamenilor prin ordonanța de la 1810 (Gesindeordnung), care reglementa raporturile dintre stăpâni și argați în așa chip încât întemeia de fapt o nouă iobăgie, care s-a menținut, ca și în întreaga Europă centrală, până către sfârșitul secolului al XIX-lea (Sombart, *op. cit.* vol. I, p. 812.)

În schimb, agricultura țărănească în apus ca și în răsărit n-a înaintat simțitor înainte de era căilor ferate[54].

Avem deci, în rezumat, de o parte înlăturarea completă a barierelor feudale și înlesnirea formării treptate a gospodăriilor țărănești, într-un regim de libertate și încurajare (Danemarca) sau crearea bruscă a unui procent de elemente burgheze în proprietatea mare rurală (Franța), care îngăduie un progres agricol rapid și ridicarea bunei stări a sătenilor; de cealaltă parte, emanciparea înceată și incompletă, rămășițe feudale, micșorarea pământurilor țărănești și crearea forțată de brațe de muncă, care implică un progres mărginit la marea exploatare, dominarea regimului neoiobag al muncii și mizeria rurală. (Germania de răsărit și întreaga Europă centrală și, cum vom vedea, mai ales răsăritul Europei până în zilele noastre.)

7. Influența exercitată de dezvoltarea capitalismului asupra clasei țărănești este în funcție de regimul agrar sub care se găsește. Zeletin neagă aceasta și socoate că, indiferent de regimul agrar de după emancipare, mizeria țărănimii este fatală în starea de tranziție. „La începuturile sale, capitalismul e destul de tare, pentru a smulge țărănimea din vechea ei așezare feudală; este însă prea slab pentru a o ridica în noua așezare burgheză. Cu alte cuvinte, capitalismul dezleagă în faza aceasta pe țăran de pământul de care îl lipise regimul feudal, și-l preface în om liber, dar nu încă în stare a da de lucru acestor armate de muncitori liberi (sic), creați fie în chip brusc, ca în Anglia, fie prin fărâmițarea treptată a loturilor de împroprietărire, ca pe Continent". Și adaugă: „această menire socială o poate îndeplini capitalismul abia târziu, când izbutește a întemeia o înfloritoare industrie națională.

Până atunci țăranul liber trebuie să rabde de foame, căci nu are lucru de ajuns pentru brațele sale libere"[55].

Consecvent, Zeletin întărește această generalizare cu caracter de lege economică (ca și dascălul Marx) prin cazul tipic al Angliei, fără a cerceta împrejurările de pe Continent. Deci, potrivit acelei „legi de evoluție naturală", clasa țărănească din Danemarca, Franța

[54] Clapham, *op. cit.* p. 50 și 12.
[55] Zeletin, *op. cit.* p. 40-50.

și Germania, ar fi trebuit să zacă în mizerie până după nașterea capitalismului industrial.

Însă Danemarca a fost și a rămas o țară agricolă. Ea n-are, înăuntrul granițelor ei, minerale nici mine de cărbuni sau altele. Ea este săracă în păduri. Industriile nu s-au putut deci dezvolta decât prin importarea de materii prime în mod artificial. Numai industriile agricole au avut o bază de existență naturală și au putut progresa[56]. Sporul populației rurale a fost absorbit în comerț, industrie și meserii, cu toate că prin separație, în gospodăria țărănească a producției agricole, de activitatea de prelucrare a produselor pământului, s-au eliberat tot mai multe forțe de la țară, care au trecut la oraș, treptat, astfel că nu s-a produs o acțiune de proletarizare rurală[57].

În privința formării industriei, observăm că în Franța s-a petrecut o transformare gradată, o trecere înceată de la centrul ei economic de greutate, agricultura, la industrie și în special la formele de întreprindere capitaliste. Procurarea de cărbuni, cocs, fier și oțel, dezvoltarea târzie a căilor ferate, evenimentele politice din secolul XIX, lipsa de încredere în capacitatea de guvernământ după 1871 au contribuit la limitarea oportunităților pentru dezvoltarea industrializării pe o scară întinsă[58]. *Franța n-a cunoscut o revoluție industrială până la 1895.*

[56] Westergaard, *op. cit.* p. 80. Gerlach, *op. cit.* p. 44 și urm.

[57] Gerlach, *op. cit.* p. 25-27 și p. 50.

Procentul diferitelor categorii profesionale față de totalul populației a evoluat gradual, după cum se constată în următoarele date: (în % față de populația totală).

	Agricultură	Meserii și Industrii	Comerț
1834	57,5	21,3	4,2
1840	56,1	23,5	4,3
1845	51,2	24,7	4,4
1855	54,4	25,9	5,2
1860	53,3	26,4	5,9
1870	52,3	25,8	6,8
1880	51,1	26,0	7,7
1890	45,9	27,9	9,9
1901	41,4	29,5	11,3

Abia după 1880, când criza agriculturii produce o schimbare în direcția intensificării agriculturii, observăm o diminuare a procentului în favoarea industriei și comerțului. (Gerlach, *op. cit.* p. 51)

[58] Clapham, *op. cit.* p. 240.

Cu toată această înapoiere industrială „nimic nu s-a întâmplat de la anii '60 ai secolului XIX, care să schimbe structura materială a societății rurale a Franței.

Țărănimea, proprietară de pământ, n-a fost desființată prin cumpărare; foarte departe de așa ceva. Creșterea înceată a populației și declinul ei prezent la țară au prevenit sporiri însemnate în subdiviziunea proprietăților. S-ar putea de fapt zice, cu drept cuvânt, că populația nu s-a înmulțit, tocmai ca să nu se subdividă proprietățile; unele districte, unde predomină țăranul proprietar în plină prosperitate, sau fermierul în confort, fiind acela în care procentul nașterilor e cel mai coborât..."[59].

Mai mult încă, nici nu există o clasă reală de muncitori agricoli, „sclavii salariului" din economia lui Marx. Nici industrializarea de la finele secolului XIX n-a produs o asemenea clasă, cu toate aserțiunile contrarii, pentru că „unitatea mijlocie de „afacere" agricolă a rămas tot așa de mică, cât a fost, și reprezentantul ei tipic este tot țăranul muncitor al fermei foarte mici"[60]. Și „nu poate fi vorba de sclavie a salariului și de un proletariat într-o societate în care numărul patronilor este mai mare decât al acelora în serviciul lor"[61].

Apoi nici mărimea, nici caracterul fermei țărănești nu s-a schimbat între 1860 și 1914. Dispersiunea proprietăților, frecvența ei și caracterul ei antieconomic, continuă să subziste[62].

„Fermierul tipic este dintre cei mai mici. Întrucât faptele sunt cunoscute, n-a existat tendința spre consolidare a proprietăților. Fermele mari se găsesc unde au mai fost"[63].

Situația repartiției proprietății rurale a rămas, în ultimii 60 ani, stabilă[64].

Deși, după 1875, populația agricolă scade, absolut, începând exodul spre orașe, acest fapt n-a avut câtuși de puțin drept urmare o diminuare a productivității agriculturii, care s-a rațională și intensificat.

În Germania, capitalismul industrial s-a dezvoltat mai timpuriu. Tot atât de încet cum s-a săvârșit emanciparea țăranilor, a urmat și

[59] *Ibidem*, p. 161.
[60] *Ibidem*, p. 162.
[61] *Ibidem*, p. 160.
[62] *Ibidem*, p. 164.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*, p. 166.

dizolvarea raporturilor medievale orășenești, care au înlesnit așezarea unei societăți industriale libere. N-a fost o ruptură bruscă a vechiului sistem de bresle în orașe.[65]

Dacă se cercetează condițiile în care se găseau industriile în care s-a dezvoltat capitalismul cel mai de timpuriu în alte țări, se confirmă impresia înapoierii Germaniei în organizarea industrială din întâia jumătate a secolului XIX.

Însă, între 1845-1880, se lansează industria metalurgică foarte puternică, înzestrată cu tehnica engleză a producției în masă și organizarea de fabrică. Pentru întreaga Germanie nu se greșește, dacă se consideră anul 1870 ca începutul erei capitalismului industrial.

Coincidența dezvoltării capitalismului industrial cu sfârșitul operei de emancipare, anul 1871, deși fără nici o legătură cauzală, face cu neputință să se stabilească măsura în care dezvoltarea clasei țărănești după emancipare, s-a făcut în afara sferei de influență a industrialismului. Totuși anume fapte sunt certe.

În răsărit, domeniul proprietății mari și latifundiare, raporturile de muncă au rămas neoiobage chiar și după 1871, fără ca ambianța capitalismului industrial să le fi atins, pe când Germania de vest – și cu părțile răsăritene, unde proprietatea țărănească era regula – problema muncitorilor agricoli avea același caracter ca în Franța. Aici, cea mai mare parte a muncii agricole – de la 1850-1880 – în întregime a fost făcută de familiile țăranilor parcelari și de un grup foarte mic, fără pământ.

Tot în răsărit, unde emanciparea a fost însoțită de o micșorare a pământului de muncă al țăranului, pierderea industriilor anexe, cu care se ocupau țăranii înainte de invazia capitalismului, a fost un lucru serios[66].

În general însă nu s-au întâmplat schimbări însemnate în balanța diferitelor clase de proprietari rurali, deși către finele secolului XIX exista o tendință ușoară de diminuare a tipurilor celor mai mari și celor mai mici de proprietate rurală. Apoi „luând Germania ca un tot și chiar cuprinzând marile domenii din răsărit, proporția muncitorilor agricoli salariați nativi, față de proprietarii cultivatori, a fost totdeauna coborâtă și în timpul din urmă în declin[67].

[65] *Ibidem*, p. 83.
[66] *Ibidem*, p. 95.
[67] *Ibidem*, p. 207.

Agricultura a progresat. Până la 1850, numai pe marile domenii din răsărit. Dar în 1870 emanciparea fusese terminată și căile ferate avuseseră o influență de două decenii. Atunci, înzestrat în cele din urmă cu controlul complet asupra pământului său, mai bine instruit, adus prin căile ferate în contact cu piețele îndepărtate, țăranul se trezea „din somnul cel lung"[68].

Nu aflăm deci în Danemarca, în Franța și nici chiar în Germania „armatele de muncitori liberi", creați în urma emancipării și trăind în mizerie până la ivirea capitalismului salvator.

Dimpotrivă, o înflorire a agriculturii și gospodăriei țărănești – înainte de industrializare – cu atât mai mare, cu cât emanciparea a fost mai imediată, mai desăvârșită și mai țărănească (Danemarca și Franța); și chiar unde a întârziat, a fost limitată în interesul stăpânilor și a creat regim de muncă neoiobag (Prusia) în loc de „armate de rezervă", agricultura mare suferea de lipsă de brațe – de la 1875 e silită a importa mână de lucru străină – nu numai pentru că orașele în dezvoltare atrăgeau oamenii fără pământ, dar și pentru că regimul neoiobag îi respingea.

8. Împroprietărirea de la 1864 a înzestrat țăranii români cu câte o bucată de pământ, dar într-o măsură mai mare decât Prusia chiar, a creat toate condițiile pentru înflorirea regimului de muncă neoiobag.

S-a încercat a se prezenta acest fenomen ca o urmare necesară și inevitabilă a înrâurii comerțului exterior asupra agriculturii. Chiar C. Garoflid* a afirmat[69] că până acum (1907) capitalismul a revoluționat numai raporturile de proprietate, nu și raporturile de muncă. Proprietatea pământului a devenit burgheză, munca a rămas feudală. Dacă această constatare ar fi adevărată, cum se face că aceleași împrejurări ale capitalismului comercial n-au produs conservarea regimului de muncă feudală, după emancipare, în

* Constantin Garoflid (n. 1872), specialist în problema agrară, om politic. Membru al Partidului Poporului, ulterior fondator al partidului Liga Agrară. Ministru în anii 1918, 1920-1921, 1926-1927. A contribuit la adoptarea legilor pentru reforma agrară (1921). Autor al lucrărilor „Chestiunea agrară în România" (1920), „Problema monetară și agricultura" (1924), „Criza în agricultură" (f.a.). (n. edit.)

[68] *Ibidem*, p. 215.

[69] C. Garoflid: *Problema agrară și dezlegarea* ei (1908).

Franța, sau în Danemarca, sau în Germania de vest, până la nașterea capitalismului industrial, singurul factor de natură a-l transforma?

În realitate, cunoașterea evoluției agriculturii dovedește că regimul muncii este în funcție de regimul stăpânirii pământului. Constituția feudală a muncii era un reflex al organizării feudale a stăpânirii pământului care era instrumentul de dominație al acelei societăți.

Desființarea legală a raporturilor feudale de proprietate și de muncă devine o realitate, numai dacă pământul transformat în proprietate privată nu rămâne mijloc de dominație și exploatare, dacă țăranii „emancipați" nu sunt constrânși a se învoi cu munca și vitele lor pe proprietățile boierești. Altminteri forma legală contrazice fondul real.

Aceasta-i situația care s-a creat tocmai prin felul emancipării – într-un grad deosebit – în Germania de răsărit ca și în Rusia și în România.

Dar nici această realitate n-a fost scutită de răstălmăcire. Axioma că regimul de muncă feudal nu se transformă decât sub apăsarea dezvoltării capitalismului industrial n-a fost socotită suficientă pentru a explica fenomenul neoiobăgiei și s-a încercat o altă interpretare, tot atât de categorică.

„În urma emancipării iobagilor, burghezia trece pretutindeni (sic) printr-o criză specifică acestei epoci: anume criza brațelor de muncă"[70].

S-a accentuat preocuparea generală a boierilor de pretutindeni de a se orândui astfel emanciparea, încât ei să rămână cu moșii cât mai întinse, să fie împroprietăriți un număr cât mai mic de săteni cu parcele mici, ca să se creeze brațe libere. Oriunde emanciparea n-a luat forma unui act revoluționar, această tendință s-a realizat, și nicăieri n-a existat în realitate o criză de brațe ca urmare a emancipării. Faptul că stăpânii atotputernici au pretextat lipsa de brațe și au impus munca forțată pe cale de lege, n-are la bază grija lor de „a sili țărănimea să se deprindă cu disciplina acelei munci uniforme, pe care o depunem cu toții în regimul burghez"[71], ci aceea de a-și asigura putința unei exploatări cât mai intense a muncii și

[70] Zeletin, *op. cit.* p. 55.
[71] *Ibidem*, p. 56.

nu mai puțin a-și asigura prioritatea executării muncilor, de către sătenii învoiți, care mai erau legați de un petec de pământ propriu.

Regimul neoiobag a fost numai consfințit prin legiuirea muncilor forțate. Originea lui era însă dată de menținerea pământului, în mâinile marelui proprietar, ca instrument de dominație. Dovada o oferă cunoașterea prilejului introducerii regimului învoielilor la noi.

Emanciparea desființase munca obligatorie a sătenilor. Proprietarii trebuiau să se tocmească cu sătenii pentru munca necesară cultivării moșiilor. Ei știau că regimul împroprietăririi și, mai ales aplicarea lui, crea noi prilejuri de exploatare a muncii sătenilor (lipsa de islaz), dar lipsea chezășia că obligațiunile contractate de săteni vor fi executate.

Recolta rea din 1865 sili pe țărani a cumpăra porumb de la proprietari, care aveau în magazii din recolta veche, și cum n-aveau bani, se învoiră a le plăti în muncă repartizată în cinci ani. Aceeași cale o urmară sătenii, când veni vremea să plătească rata pentru pământ. Proprietarii, care continuau să stăpânească puterea politică, au izbutit ca să-și asigure plata, să creeze dreptul legal de a constrânge pe săteni manu militari, să execute muncile pentru care s-au tocmit[72].

Aceasta este originea regimului neoiobag al muncii.

9. Influența asupra evoluției clasei țărănești este în funcție de regimul agrar dominant, ale cărui transformări le înrâurește, la rândul său, pe căi multiple.

Cea dintâi izbitură, care zguduie viața patriarhală, o primește clasa țărănească odată cu ivirea economiei banului. Nevoia de bani a Statului nu poate fi preîntâmpinată decât prin introducerea dărilor în bani și ele cad în întregime, direct sau indirect, în sarcina țărănimii.

Ca să poată răspunde dărilor, țărănimea trebuie să-și vândă o parte din produsele muncii. Un anume cuantum de dijmă și clăci, dat pentru plata dărilor, înseamnă o diminuare a posibilităților de întreținere a vieții, care se accentuează cu cât se măresc obligațiile țăranului față de stăpân și stăpânire. Nevoile crescânde ale Statului și stagnarea producției agricole, însoțită de secetele periodice, produc

[72] Legea învoielilor agricole din 10 Martie 1866 (Rosetti, *op. cit.* p. 441-449).

în această epocă feudală, care precede emanciparea, mizeria adâncă a maselor țărănești de pretutindeni.

Dar nașterea formelor de viață capitalistă exercită o acțiune mai puternică pentru dizolvarea economiei naturale și are o înrâurire mai adâncă asupra soartei clasei țărănești. Capitalismul are nevoie, pentru existența și dezvoltarea sa, de piețe de desfacere și rezerve de aprovizionare cu materii prime și mijloace de hrană. Economia naturală nu-i oferă putința să-și satisfacă nici una din aceste nevoi: ea nu produce pentru piață și-și satisface toate necesitățile prin producția proprie dinlăuntrul gospodăriei ei, dacă n-are nevoie de mărfuri. Capitalismul luptă împotriva economiei naturale, în orice formă o întâlnește (deci și împotriva feudalismului) și prin orice mijloace: revoluții, războaie, presiune fiscală și ieftinătatea mărfurilor.

După dărâmarea barierelor, în țara cu regim feudal se deschide drumul comerțului pentru țara capitalistă. Mărfurile acestea sunt pentru agricultură un stimulent al producției pentru piață. Dar orientarea agriculturii pentru a produce pentru piață este, cum s-a arătat, pricinuită chiar în regimul feudal, de presiunea fiscală și, adăugăm, într-o oarecare măsură de necesitatea procurării articolelor industriale, lucrate de meseriașii dinlăuntrul țării. Impulsul acesta este cu atât mai puternic cu cât, în momentul când are loc, împrejurările capitaliste din afară sunt mai avansate, dar efectul influenței acestora este condiționat de situația mijloacelor de transport, în general, și de țara primitoare, în particular[73].

Astfel, este cert că reacția imediată a legăturilor comerciale asupra dezvoltării agriculturii, după emancipare, n-a putut fi decât superficială în Franța unde între 1789-1793 nu se aplicase încă ici aburul la navigație, mai pătrunzătoare în Germania unde se pune în circulație în 1821 primul vapor, în 1828 locomotiva, în 1833 linia Nürnberg-Fürth și în 1866 cablurile telegrafice; și desigur și mai adâncă în România, cu primul vapor pe Dunăre (1835), prima cale ferată București-Giurgiu (1870) și rapida dezvoltare a căilor ferate [în 1893 sistemul C.F.R. era gata (3.179 km)].

[73] Comercializarea produselor agricole ale Americii începe abia după construirea rețelei liniilor ferate în prerii (1865-75) și succesul navigației cu aburi pe Ocean (1875).

Dar sensul și intensitatea influenței capitalismului comercial sunt date de structura generală a vieții economice și în special de regimul proprietății și al muncii, existent în țara respectivă.

Repercusiunea pieții mondiale asupra regimurilor de proprietate osebite, poate fi deplin clarificată prin exemplele clasice ale Angliei și Danemarcei. Majoritatea Statelor europene s-au apărat împotriva concurenței cerealelor din răsăritul Europei și de peste Ocean, prin barierele vamale. Numai două State n-au urmat această cale: Anglia și Danemarca. Dacă în Anglia nu s-a revenit la protecționism, ca să se ocrotească agricultura, aceasta se datorește preponderenței intereselor industriei, care avea nevoie de pâine ieftină pentru muncitori, ca să nu fie silită a urca salariile și a fi pusă în stare de inferioritate pe piața mondială. În Danemarca introducerea unui regim vamal protecționist agrar nu era însă necesară.

Amândouă aveau același regim de proprietate și de muncă burghez. Într-unul predomina proprietatea și exploatarea mare, și în celălalt cea mică[74].

În Anglia, concurența externă a întâmpinat exploatarea agricolă capitalistă. Urmarea a fost o rapidă întoarcere a exploatării pământului la forma extensivă. Cultura grâului fu redusă, întinderea pășunilor crescu. Economia națională a trebuit să suporte o pagubă însemnată din cauză că exploatarea mare n-a fost în stare să treacă la metoda de cultură intensivă. Era o singură alternativă: să se împartă moșiile în exploatări țărănești, sau să se mențină exploatarea mare și să decadă prin folosirea extensivă a pământului, ceea ce s-a și întâmplat.

În Danemarca[75], concurența cerealelor zonei externe îndepărtate a întâlnit gospodăria mică. Ascultând porunca necesității și instinctul propriu, țăranii trecură la un fel de cultură care cerea o intensitate mai mare. În 1883, Danemarca încetează de a fi o țară exportatoare de cereale și devine o țară de gospodărie de vite intensivă, sprijinită pe o cultură de furaje. Ar fi însă fals dacă s-ar crede că dezvoltarea gospodăriei vitelor a avut ca urmare o scădere a suprafeței arabile cultivate. Dimpotrivă, țărănimea daneză cumpără numai o parte din

[74] Ed. David: *Sozialismus und Landwirtschaft*, Ed. II (1922) p. 469-470.
Kurt Ritter: *Die Einwirkung des weltwirtschaftlichen Verkehrs auf die Entwicklung und den Betrieb der Landwirtschaft* (1921) p. 33, 39, 40.

[75] Vezi și Gerlach, *op. cit.* p. 4-10.

plantele furajere din străinătate și nu și-a câștigat poziția ei economică mondială predominantă în producția untului, cărnii și ouălor, cu prețul decăderii producției cerealelor.

Cultivarea ogorului s-a rațională, orientându-se producția spre posibilitățile creșterii în stil mare a vitelor de lapte și porcilor, astfel încât, deși suprafața cultivată cu grâu s-a micșorat, recolta totală a crescut. Acest exemplu clasic dovedește „cât de intim sunt legați factorii interni care hotărăsc felul reacției unei țări față de influențele economice mondiale. Întreaga structură a agriculturii engleze și a economiei naționale a constrâns economia privată la extindere, cu toate că însemna o pagubă națională; în Danemarca împrejurările erau mai favorabile și capacitatea de adaptare a țăranilor a reușit să aducă schimbul internațional în folosul lor și al țării"[76].

Influența pieței mondiale are însă urmări mult mai complexe și de altă natură asupra dezvoltării agriculturii și soartei țărănimii într-un regim de proprietate burgheză și muncă feudală, așa cum s-a creat în Rusia după 1861 și în România după 1864.

În primul rând, invazia pieței cu fabricate ieftine desăvârșește ultima fază în dispariția treptată a muncii industriale a țăranului. Tendința aceasta se manifestă încă dinainte de concurența exercitată de meseriașii de profesie, care se formează încetul cu încetul și au asupra țăranului superioritatea unei pregătiri tehnice și a unui stoc de unelte perfecționate. Momentul desfacerii gospodăriei țărănești de prelucrare proprie a celor necesare nu e însă același, pentru diferitele ramuri. Tăbăcăria și facerea opincilor dispar, pe când torsul și țesutul continuă multă vreme. Dar produsele de fabrică străine, adaptate special gustului țărănesc, izbutesc prin ieftinătate să împuțineze o seamă de munci industriale, săvârșite mai înainte de gospodăria țărănească. Acest proces a produs, fără îndoială, o sărăcire a țărănimii noastre și a contribuit la mizeria ei după emancipare, tocmai datorită ambianței specifice a regimului neoiobag[77].

Concurența produselor agricole ale țărilor transoceanice, care se produce și în România după 1875, a avut ca urmare transformarea rapidă a agriculturii noastre din regim pastoral primitiv în regim cereal.

[76] Ritter, *op. cit.* p. 40.

[77] Vezi Virgil Madgearu: *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens* (1912) p. 23.

Prețul redus al cerealelor de peste Ocean era cota după care se reglementau tranzacțiile pe piața mondială și o țară care n-avea piață internă puternică, avea soarta să fie exploatată de străinătate. România a fost și a rămas până la războiul mondial în această situație, datorită regimului neoiobag al muncii[78].

Valoarea produsului pământului era independentă de voința agricultorilor – mici și mari – și sub regimul învoielilor, care paralizau orice inițiativă tehnică, de natură a spori producția, străduința proprietarului de a-și mări partea lui nu se putea realiza decât micșorând partea țăranului. Creșterea naturală a populației, de o parte, și reducerea părții cuvenite țăranului din produsul anual, de altă parte, avea ca urmare sporirea mizeriei rurale și deci slăbirea forței de muncă a țăranilor, care combinată cu secătuirea pământului, prin repetarea culturilor pe același loc, se manifesta în diminuarea producției brute.

Aceasta îndemna pe proprietar a micșora partea țăranului, ca să și-o sporească pe a lui. Cercul vicios al regresului tehnic al agriculturii și al degenerării clasei țărănești era astfel încheiat.

Este de la sine înțeles că parcelările prin succesiune agravau an de an această situație, înmulțind numărul țăranilor, condamnați a alege între a muri de foame sau a intra sub regimul învoielilor, pentru a trăi în mizerie. Lipsit cu desăvârșire de posibilitatea de a economisi, țăranul român, parcelar învoit, a trebuit să cadă victima cametei, ori de câte ori s-a ivit un eveniment extraordinar – secetă, moarte în familie, dispariția unei vite de muncă, nevoia absolută de o unealtă nouă etc.[79].

În aceste condiții – consecințe ale regimului neoiobag – este incontestabil că, pentru parcelarii neoiobagi învoiți, dispariția industriei casnice a însemnat o sărăcire a gospodăriei lor, prin sporirea necesității de a cumpăra obiecte de întrebuințare și consum și micșorarea în aceeași măsură a posibilității de a-și procura instrumente de muncă. Extensivitatea culturii punea săteanul român în situația de a fi silit a trăi un an cu produsul muncii din cinci luni.

[78] Vezi analiza acestui fenomen în art. *Rolul marii proprietăți în evoluția tehnică a agriculturii* de C. Mihăilescu, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", 1923, IV, nr. 1.

[79] Ionescu, *op. cit.* p. 54 și urm.

10. Să examinăm care sunt urmările produse de capitalismul industrial asupra agriculturii și clasei țărănești.

Tendința fundamentală a evoluției agriculturii este separarea deplină a producției agricole propriu-zise de exploatarea mixtă agricolă-industrială, din faza patriarhală[80], chiar înainte de ivirea industriei capitaliste[81].

Evoluția industriei capitaliste a creat piețe orășenești mari pentru desfacerea produselor agricole. Atunci „țăranul a început să-și îngrașe și să lucreze mai bine pământul, să mărginească pârloaga, să cultive plante furajere mai multe și mai bune și să-și mărească numărul vitelor. Aceasta-l făcu să se dedice mai intens agriculturii decât înainte"[82].

Când mijloacele de transport aduseră agricultura în concurență cu cerealele din zonele îndepărtate, în anii '80, lovitura fu primită de exploatarea mare, mărginită la producția cerealelor, și nu de cea mai mică țărănească, care, pe lângă că era intensivă, avea mijlocul de a se adapta cu atât mai ușor, cu cât nu trecuse exclusiv la agricultură[83].

Așadar, în împrejurări în care predomină proprietatea țărănească și raporturi de muncă libere, procesul de dizolvare a industriei casnice nu produce o sărăcire a gospodăriei țărănești, care-și compensează pierderea produselor industriale prin sporul de venit, datorită muncii agricole intensive, cu atât mai mult, cu cât sătenii nu renunță la o muncă industrială auxiliară, în măsura și atât timp cât o socot de folos, ci se ocupă și de alta nouă, dacă le pare folositoare.

Credința lui Marx, formulată ca o „lege naturală", cum că nimicirea „industriei casnice rurale", care era o întregire normală a

[80] David, *op. cit.* p. 333.

[81] *Ibidem.*

[82] Atât se poate spune, că procesul de separație era atât de avansat, *înainte de ivirea producției capitaliste*, deci în prima treime a secolului XIX (în Europa Centrală și de Apus N.A.), încât țăranul lăsă în genere meseriașilor de la sate și orașe fabricarea încălțămintei sale de piele, a hainelor de sărbătoare, lăzilor, meselor, dulapurilor și paturilor, uneltelor de tinichea și vaselor, topoarelor, ciocanelor, cuțitelor, căruțelor, plugurilor, grapelor, lopeților, uneltelor de seceriș, precum și construcția și înzestrarea construcțiilor noi. (David, *op. cit.* p. 333).

[83] «Industria casnică pentru consumul propriu a rezistat în ramuri importante chiar industriei capitaliste și oferă existenței țărănești încă destulă tărie internă și independență față de piața externă, pentru a-i ușura învingerea micșorării temporare a veniturilor». (David, *op. cit.* p. 336).

exploatării agricole țărănești, produce dispariția proprietății parcelare și crearea de proletari, nu este exactă[84].

Ed. David*, care a analizat de aproape raporturile dintre gospodăria țărănească și industria casnică rurală[85], observă mai întâi că Marx n-a clarificat dacă înțelege, prin industria casnică, prelucrarea produselor gospodăriei agricole pentru consumul propriu sau și pentru desfacere, sau prelucrarea de materii prime neagricole de tot felul. Cât privește forma din urmă, ea „nu este nici o întregire normală" a exploatării agricole, nici nimicirea ei, întrucât are loc; nu e de însemnătate generală pentru capacitatea de existență și producție a exploatării agricole mici"[86].

Ce-i drept, Marx prevedea situația: datorită diviziunii pământului prin succesiune, țăranii vor stăpâni parcele mici, care nu vor ajunge să dea familiei țărănești ocupația completă și deci o întreținere normală a vieții din produsul muncii lor agricole. Evoluția a evidențiat însă în realitate contra-tendințe, care au paralizat acțiunea de parcelare și proletarizare a succesiunilor, între care cea mai de seamă este intensificarea agriculturii, care a făcut cu putință ca limita inferioară a mărimii lotului pentru o exploatare mică economică să se coboare mereu în decursul timpului[87]. Desigur că în ținuturile de la munte, unde pământul e sărac și puțin, sporul normal de populație nu poate găsi mijloacele de trai prin urcarea intensivității și trebuie să se îndrepte spre alte ocupații, de preferință să intre în armata lucrătorilor industriali.

Dar „gospodarul independent țăran aparține unei alte categorii economice, pentru care sunt hotărâtoare condiții de producere și valorificare de altă natură și care, cu toate tranzițiile și dislocările,

* Eduard David (1863-1930), om politic german de orientare social-democrată, publicist. Adept al teoriei „armoniei sociale". 1903-1914, deputat în Reichstag. După război a fost primul președinte al Adunării Naționale de la Weimar, iar între 1919-1920 a fost ministru al diferitelor guverne. 1920-1930, a făcut parte din nou din Reichstag. (n. edit.)

[84] *Das Kapital*, vol. III, partea 1, p. 341.

[85] David, *op. cit.* p. 339 și urm.

[86] *Ibidem*, p. 340.

[87] «Țăranul secolului XVIII cu ale sale 8-10 ha, era țăran și muncitor»; parcelarul (Zwergarbeiter) din secolul XIX cu 1-2 ha, este muncitor cu creierul, întreprinzător și comerciant. (David, *op. cit.* p. 355).

și-a păstrat în întregime poziția sa economică de până acum și înlăuntrul perioadei capitaliste"[88].

Industria capitalistă a împins procesul separării producției agricole de sfera prelucrării ei și pe altă cale. Pentru prelucrarea mecanică a produselor agricole, avantajele tehnice și comerciale ale exploatării mari asupra exploatării mici sunt evidente. Dezvoltarea industriei spirtului, a berii, uleiurilor, zahărului, a dovedit că forma cea mai economică este aceea a exploatării industriale mari, separate complet de exploatările agricole. S-a socotit că aceste industrii agricole se pot dezvolta perfect, ca anexe ale marilor exploatări agricole. Existența legăturii unui număr de exploatări agricole cu industrii anexe a îndemnat pe Kautsky și alții să vorbească despre o „industrializare a agriculturii" și să întrevadă perspectiva transformării grosului exploatărilor agricole mai mici în „anexe" ale industriei capitaliste, care nu mai pot avea nici o mișcare proprie și un rol hotărâtor în evoluția economică[89].

„Astfel – afirmă Kautsky* – se întoarce modul de producție modern – fără îndoială în două forme – a muncii salariate industriale a micului țăran și a industriei agricole a marelui cultivator la sfârșitul procesului dialectic (!) din nou la punctul său de plecare. *La desființarea separației dintre industrie și agricultură.*

Însă, dacă în exploatarea primitivă țărănească elementul hotărâtor și conducător era agricultura, acum raportul s-a inversat. Industria capitalistă mare stăpânește, și agricultura trebuie să urmeze poruncile ei, să se adapteze nevoilor ei. Direcția evoluției industriale devine hotărâtoare pentru aceea a agriculturii"[90].

David caracterizează această concepție ca un „produs al fanteziei pure". Kautsky trece cu vederea că agricultura este „fundamentul oricărei alte vieți productive".

Cât de puțin poate fi mecanizat fenomenul producției organice care alcătuiește ființa ei specifică, tot atât de puțin se poate curma

* Karl Kautsky (1854-1938), om politic de origine austriacă. A activat în mișcarea muncitorească germană, devenind secretarul lui F. Engels. Adept al teoriei marxiste sub forma originală, a publicat vol. III din lucrarea „Capitalul" de K. Marx și s-a opus revizuirii teoriilor acestuia. A condus revista „Die Neue Zeit", organ teoretic al social-democrației germane. (n. edit.)

[88] *Ibidem*, p. 346.

[89] *Ibidem*, p. 355.

[90] Kautsky: *Agrarfrage*, p. 294, citat de David, p. 357.

mișcarea ei proprie istorică economică și îndruma evoluția ei în tiparul producției industriale.

Calea progresului urmată de agricultură nu este unirea producției organice cu prelucrarea mecanică, ci separația tot mai precisă a producției de prelucrare.

Extracția exploatării agricole pure, contrariul „industrializării" se săvârșește în continuarea diviziunii sociale a muncii, astăzi ca odinioară. Industriile agricole anexe noi născute urmează aceeași cale de evoluție ca și vechile industrii: ele devin independente ca *exploatare*. Acest proces trebuie să aibă loc pentru că tendința de evoluție internă a exploatării, la producția organică și la prelucrarea mecanică, se opune una alteia. Incongruența între mărimea rațională a exploatării de prelucrare, dezvoltată intensiv, devine tot mai mare. Interesul exploatării agricole și interesul exploatării industriale împing în același fel spre separație tehnică, o separație care, natural, nu exclude relația și adaptarea economică reciprocă, ci el aduce la o desfășurare din cele mai raționale"[91].

Forțați de realitate să recunoască că pământul nu s-a concentrat în mâini din ce în ce mai puține și nu există nicăieri o asemenea tendință, ci dimpotrivă, și că proletariatul rural n-a sporit, teoreticienii marxiști se mărginesc azi să afirme cum că agricultura se „industrializează" în contact cu capitalismul orașelor și că țăranul nominal independent ajunge fatal să fie subjugat capitalului pe alte căi.

Evident, fluctuațiile pieței, datorită conjuncturii economice, pot fi un mijloc la îndemâna intermediarilor, să exploateze indirect munca țăranului, care n-are îndemânarea și pregătirea ca să-și valorifice la maximum producția sa. Chiar dacă admitem că săteanul ar rămâne în izolarea și ignoranța lui, care îl face să plătească prea scump pentru unelte de gospodărie sau alte lucruri de trebuință și să-și desfacă produsele mai ieftin decât ar putea, numai „riscul că săteanul poate să fie exploatat de către comerciant, poate fi privit ca o subjugare la capitalism, abia printr-o figură de stil"[92].

Firește, altfel se prezintă lucrurile dacă țăranul izolat se găsește în fața unei organizații financiare care exercită monopolul comerțului de cereale sau este constrâns a-și desface producția la vreo întreprindere industrială agricolă.

[91] David, *op. cit.* p. 358.
[92] Clapham, *op. cit.* p. 193.

În primul caz, întreprinderea monopolistă pentru desfacerea cerealelor – chiar fără nici un amestec al Statului – are în mână cheia fixării prețului și poate izbuti a da țăranului, pentru produsul său, abia echivalentul salariului unui muncitor agricol. Independența sa economică rămâne în asemenea condiții de fapt nominală. Mișcarea cooperativă, dezvoltată pretutindeni în a doua jumătate a secolului XIX, a izvorât tocmai din necesitatea de a scoate pe sătean din izolarea și ignoranța lui comercială și a-i pune la îndemână un instrument pentru valorificarea cât mai deplină a muncii sale.

Și legătura cultivatorului mic cu întreprinderile industriale agricole poate fi un prilej de pierdere a independenței economice. S-a comparat această situație cu aceea creată meseriașilor sub influența capitalismului comercial. Meseriașii, care lucrau odinioară direct pentru consumatori, ajung să lucreze – pe un preț care curând devine de fapt un salariu – pentru un comerciant sau întreprinzător industrial. Dar nu se poate scăpa din vedere că există un număr restrâns de gospodării țărănești, care să se specializeze astfel, încât să se poată spune că lucrează numai pentru un întreprinzător industrial.

Iată cazul sfeclei de zahăr. Aici s-ar putea vorbi de o dependență completă. Fabricile împart sămânța și fac contracte cu țăranii, din timp. S-ar părea că țăranul joacă aici rolul identic cu acela al lucrătorului la domiciliu, în industrie. Însă condițiile naturale impun ca să nu se cultive sfeclă în fiecare an pe același pământ. Astfel, dacă săteanul este dependent pentru o cultură în rotația sa, el este independent prin restul culturilor sale, pe care le poate folosi cum socoate. O apreciere justă a acestei situații, recunoscând în întregime existența pericolului, ca micul cultivator de sfeclă să fie exploatat de fabricantul de zahăr, realizează totuși că este „o exagerare unilaterală" când Kautsky vede în dependența micului cultivator de sfeclă, față de fabrica de zahăr, „singura cumpărătoare a producției sale", sfârșitul oricărei independențe țărănești. Țăranul nu devine prin aceasta câtuși de puțin „sclavul capitalului industrial, după ale cărui necesități trebuie să-și îndrepte activitatea sa"[93].

Același lucru se poate zice despre celelalte industrii agricole, care au impus reguli și prețuri producătorului țăran. Industria berii a făcut-o, dar nici un sătean nu poate cultiva continuu orz; industria spirtului, de asemenea, dar nu este probabil că vreun sătean va

[93] Kautsky: *Agrarfrage*, p. 272, citat de David, p. 353.

cultiva continuu cartofi ș.a.m.d. Dependența există totuși în această măsură și până acum cooperația a făcut puțin progres spre controlul asupra industriilor agricole de acest gen (zahăr, bere, spirt)[94].

11. Evoluția agriculturii urmează calea ei proprie.

Forma de exploatare a întreprinderii propriu-zise nu este niciodată realizată în agricultură, pentru că, cu toate că ea are nevoie de cheltuială de muncă și capital, rămâne legată într-un grad cu mult mai înalt de condițiile naturale: pământul și clima.

În industrie și comerț s-a separat din ce în ce mai mult afacerea de gospodărie, formând fiecare unități economice deosebite. Industria produce marfă, producția ei merge în întregime pe piață și se realizează în bani. În agricultură rămâne în medie cu atât mai mult produs în propria gospodărie, cu cât e mai mică. Niciodată agricultura nu ajunge să producă exclusiv mărfuri[95].

În loc de concentrarea exploatărilor, se observă în agricultură o tendință contrarie. Oriunde – constată Ed. David – nu stau în cale piedici politice sau juridice și unde împrejurările generale economice cer și răsplătesc o cultură intensivă, exploatarea mică învinge.

Secretul succesului ei nu stă, cum s-ar putea crede greșit, în „hrană subomenească și muncă supraomenească", ci în sporirea productivității muncii.

„Niciodată nu se întâlnesc în istorie țărani distruși prin superioritatea de exploatare a marilor concurenți. Nu prin mijlocul unor servicii economice superioare, ci cu puterea armelor și politica hoțească a stăpânilor s-au distrus în masă gospodării țărănești și s-au rotunjit mari moșii boierești. În concurența liberă a muncii economice n-ar fi reușit niciodată cei mari: în aceasta țăranul a răzbit pretutindeni"[96].

Cauza acestui proces stă în deosebirea fundamentală, care există între producția agricolă și industrială: procesul de producție propriu-zis este în agricultură *organic* și în industrie *mecanic*. Aceasta implică o altă metodă de lucru și un rol deosebit al muncii omenești.

[94] Clapham, *op. cit.* p. 194.

[95] K. Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft* (1920) vol. II, p. 77 și urmare.

[96] David, *op. cit.* p. 680. Pentru întregul paragraf ne călăuzim după concluziile operei savante a Dr. Ed. David: *Sozialismus und Landwirtschaft*, Ed. II (1922) p. 680-696 și de admirabila schiță a lui K Bücher: *Landwirtschaft*, p. 63-85.

Biruința industriei mari se datorește cooperării, diviziunii muncii și mașinilor. În agricultură, avantajele cooperării pe picior mare sunt limitate și pot să fie apropiate de micii cultivatori prin cooperație.

Dezavantajele cooperării pe picior mare se înmulțesc cu întinderea câmpului de lucru și greutățile inerente controlului muncii.

Diviziunea muncii are în agricultură un rol redus, căci natura procesului de producție biologic nu îngăduie transformarea succesiunii în timp a etapelor procesului de producție, într-o succesiune în spațiu.

Rolul și caracterul mașinilor este de asemenea deosebit. În primul rând, forța motrice, în loc să se capete de la o puternică centrală, ca în industrie, în exploatarea agricolă se produce de motoare mici mobile, dintre care rolul de căpetenie îl au animalele de tracțiune. Apoi, oricât de perfecte sunt unele dintre mașini-unelte agricole, acțiunea lor este mărginită, din cauza izolării, a inactivității, săptămâni și luni întregi, în comparație cu mașinile automate ale unei fabrici.

Dar aplicarea mașinilor în agricultură nici nu este un apanaj al marii exploatări, cea mai mare parte fiind mici și adaptate forțelor animale, iar folosirea intermitentă a mașinilor mari: mașina de treierat cu aburi și plugurile motoare în exploatările mici, se poate organiza ușor prin cooperație.

În sfârșit, în producția industrială mecanică, dezvoltarea uneltelor este primordială; pentru producția agricolă organică, nu descoperirile tehnice, ci cele științifice au produs revoluționarea ei.

Deci „progresele tehnice sunt accesibile exploatării mici, iar progresele științifice fără nici o excepție"[97].

Exploatarea mare luptă chiar la aplicarea progreselor în hrănirea, îngrijirea și ocrotirea plantelor de cultură și animalelor, cu o greutate mare, pe care exploatarea mică nici nu o cunoaște. Aproape toate acele progrese cer o măsură crescândă de îngrijire și îndemânare. Familia țărănească dispune de forțe de muncă îndestulătoare și bune pentru săvârșirea lor, pe când marea exploatare este avizată la brațe închiriate, care n-au același imbold de lucru.

[97] David, *op. cit.* p. 683.

Producția agricolă cere interesarea personală deplină a muncitorului la rezultatul producției, într-un grad cu atât mai mare, cu cât se urcă intensitatea exploatării mai mult.

Ridicarea productivității muncii omenești (raportul între cheltuială și produs) și sporirea intensității exploatării agricole (înmulțirea cantității de produse, câștigată pe o anume suprafață), ajung la un anume grad de intensitate în antagonism.

Legea produsului descrescând al pământului, întemeiată pe conservatismul naturii organice și imposibilitatea de dominare a condițiilor climaterice naturale, impun capitalului în agricultură „să se adapteze pământului și să împărtășească imobilitatea lui"[98].

În industrie, sporirea producției are ca urmare o reducere a prețului de cost. În agricultură, se aplică principiul contrariu: costul de producție este cu atât mai mare cu cât crește intensitatea exploatării: urmarea este că dacă prețul produselor se coboară sub costul de producție, – datorită concurenței pe piața mondială – agricultura nu poate să facă față noii situații, când aceasta a atins limita optimă înainte.

Apoi, pe când sporirea intensității în industrie înseamnă o automatizare a procesului de producție, prin sporirea mașinilor și raționalizarea utilizării muncii, „exploatarea agricolă, devine cu creșterea intensității, tot mai artistică, munca individuală cere mai multă îngrijire, mai multă dragoste de lucru. Fiecare parcelă, fiecare fruct, fiecare animal, are nevoie de un tratament potrivit firii sale speciale"[99].

Aceasta înseamnă că „tendința către o intensitate ridicată a folosirii pământului se desprinde din însăși ființa gospodăriei familiale țărănești: sporirea prilejului de muncă și posibilității de existență pe o suprafață mărginită este legea de viață a ei"[100].

Aceste împrejurări evidențiază că tendința naturală de evoluție a agriculturii, care corespunde cu necesitățile progresului, conduce cu o forță elementară, spre dominația exploatării mici.

Firește, realizarea acestei tendințe, mai târziu sau mai de vreme, atârnă de împrejurările social-politice, de condițiile de formațiune a regimului de proprietate adecvat agriculturii țărănești, de ridicarea

[98] Bücher, *op. cit.* vol. II, p. 82.
[99] *Ibidem*, p. 83.
[100] David, *op. cit.* p. 688.

gradului de cultură generală și specială a țărănimii, de o organizare specială a mijloacelor de întreținere a forțelor naturale ale pământului, selecționarea semințelor și înnobilarea rasei vitelor, precum și de posibilitățile de organizare a unui sistem de cooperație, care să asigure organizarea rațională și valorificarea maximă a muncii țărănești în sistemul economic dominant.

III. REVOLUȚIA AGRARĂ ÎN RĂSĂRITUL EUROPEI

12. Zeletin afirmă că „punctul de vedere fundamental din care trebuie privită agricultura, ca și clasa țărănească în era burgheză, este: ea încetează de a fi un factor de sine stătător și devine o simplă *anexă a capitalismului*, funcționând după nevoile acestuia"[101].

Cercetarea comparativă a transformărilor agriculturii, după emancipare, a dovedit că „legea" evoluției, statornicită de Marx, după „exemplul tipic" al împrejurărilor din Anglia, n-a aflat aplicație în alte părți ale lumii.

Influența capitalismului asupra dezvoltării agriculturii depinde de regimul agrar, creat de emancipare (exproprierea țăranilor, proprietate privată și regim de muncă feudal, sau proprietate privată și libertatea muncii), iar progresul agriculturii nu este legat exclusiv de nașterea industriei mari (Danemarca și Franța), deși este îmboldit

[101] Zeletin nu precizează în ce sens înțelege agricultura ca o «anexă a capitalismului». Într-o parte afirmă că «de când agricultura îmbracă haina burgheză, devine o mașină automată de proletari, oricât pământ s-ar da de rumegat acestei mașini» – fenomen care nu este general!; în altă parte, spune: «Munca cu oameni salariați făcută în vederea capitalizării, apare de regulă întâi în industrie și de aci se întinde asupra agriculturii»; întrevede posibilitatea dezvoltării *întreprinderii capitaliste* în agricultură, dar imediat urmează restrângerea forțată: «De unde nu voiam să încheiem însă că producția agrară, *odată intrată pe calea industrializării*, ar urma același mod de dezvoltare ca și industria însăși». Deci se admite acestei «*anexe a capitalismului*» un alt mod de dezvoltare – o mișcare proprie – «odată intrată pe calea... industrializării». Zeletin contra... Zeletin, sau Marx contra Marx, cu deosebire că acesta lămurea noțiunile, iar Zeletin vorbește de «industrializarea agriculturii», fără să precizeze în ce sens.

de ea, după cum formele superioare de întreprindere industrială nu se pot dezvolta, dacă agricultura este înapoiată și clasa țărănească în mizerie.

Emanciparea – ca atare – nu produce nicăieri „armatele de proletari" (nici chiar în Anglia!), care trăiesc în mizerie, în așteptarea salvării de la industria națională, iar unde se produce fenomenul emigrării și al „exodului rural", el se datorește în special condițiilor de viață create de regimul de muncă neoiobag (Germania de răsărit!).

Agricultura îndeplinește în viața socială o funcție primordială; natura ei proprie îi imprimă – în limitele interdependenței create prin procesul diviziunii sociale a muncii pentru fiecare gen de activitate socială – o mișcare proprie istorică economică, care culminează în împrejurarea că „agricultura, ca exploatare, nu se angrenează niciodată complet în sistemul capitalist[102].

Acesta este criteriul de cercetare a prefacerilor agriculturii și clasei țărănești, în orice țară, care intră într-o eră nouă.

Era aceasta, caracterizată prin proprietate privată „absolută și exclusivă", „sacră și inviolabilă", și prin libertate individuală, este denumită burgheză. Înlăuntrul ei s-a petrecut procesul de transformare a agriculturii și clasei țărănești, în toate Statele continentale, în care emanciparea s-a făcut sub egida Revoluției franceze.

În Statele din răsăritul Europei, în care agricultura a trăit până la războiul mondial sub regimul proprietății private (cu excepția comunităților agrare rusești și a unor instituții feudale în alte părți) și al muncii feudale, emanciparea desăvârșită a țăranilor se produce după războiul mondial în împrejurări deosebite.

13. Zămislirea noului regim agrar în răsăritul Europei se face sub egida revoluționară. Inițiativa a fost de astă dată în mâna unei revoluții sociale, al cărei steag era idealul socialist, dar ale cărei forțe motrice erau agrare. Aceasta lămurește îndeajuns pentru ce „socializarea agriculturii în Rusia a produs o democratizare a proprietății pământului și a realizat l'égalité des fortunes mai complet decât 1789/93 în Franța"[103]. De fapt, unicul succes sigur al revoluției ruse este *țărănizarea agriculturii.*

[102] Bücher, *op. cit.* p. 84.

[103] Max Sering: *Die Umwälzung der Agrarverfassung in Ost und Mittel-Europa und ihre wirtschaftlichen Folgen*, în „Manchester Guardian Comercial" No.6 (1921).

În Jugoslavia, Cehoslovacia, Polonia, Lituania, Estonia, Letonia, ca și în România, reformele agrare au fost direct influențate de ambianța revoluționară[104].

Tendința generală a noii revoluții agrare a fost democratizarea agriculturii prin acțiunea simultană de consolidare și extensiune a proprietății țărănești și partajarea marilor domenii funciare. Baza de realizare a acestei tendințe nu putea fi creată decât prin desființarea sistemului feudal, oriunde mai exista (Bosnia și Herzegovina) și a tuturor formelor de semifeudalism, care dăinuiau în întreaga regiune agrară răsăriteană.

Țelurile practice au fost, pe de o parte, consolidarea proprietății țărănești existente prin întregirea parcelelor ei până la minimum de suprafață necesar pentru organizarea unei gospodării raționale, care să ceară munca întregii familii țărănești, iar pe de altă parte, crearea de noi gospodării țărănești, prin colonizarea internă, și – pentru organizarea rațională a agriculturii țărănești și asigurarea independenței plugarilor – extinderea și crearea islazurilor comunale.

Punctul de plecare în realizarea acestei politici a fost pretutindeni exproprierea marii proprietăți funciare, care depășește o anume întindere maximă, contra unei indemnități calculată după valorile antebelice, făcându-se abstracție de deprecierea banului, achitată în rentă producătoare a unui venit de 3,4% sau 5%[105]), și împărțirea lor în loturi țărănești economice.

Odată operațiile de expropriere și împroprietărire sfârșite, preponderența regimului proprietății țărănești în fiecare țară va fi

[104] Reformele agrare din Germania, Austria și Ungaria, deși produse postrevoluționare, se înfățișează ca o ajustare a regimurilor agrare existente, ca o continuare a politicii de colonizare internă antebelice. Limitarea mijloacelor de procurare a pământului, necesar pentru colonizare, la dreptul de preemțiune, și numai excepțional acordarea dreptului de expropriere, și fixarea îndemnității după valoarea integrală a pământului, prezintă acest caracter. Vezi: *Nouvelles législations agraires en Europe Centrale* în «Revue Internationale du Travail», Vol. VI, No. 3 (1922).

[105] În Cehoslovacia și Polonia sumele globale altfel calculate suferă însemnate reduceri. Vezi: *Nouvelles législations agraires en Europe Centrale*, p. 368.

dată într-o măsură cu atât mai mare, cu cât limita maximă de proprietate funciară este mai coborâtă[106].

Oricum, este evident că întreaga regiune semifeudală de ieri este pe cale a dobândi o structură agrară, întemeiată, într-o largă măsură, pe proprietatea țărănească de muncă.

Dacă această situație nouă ar fi dominată de regimul dreptului de proprietate privată, evoluția agriculturii și a clasei țărănești în răsăritul Europei ar putea fi o repetiție a fazelor străbătute în apus după Marea Revoluție.

Procesul de formațiune al noului așezământ agrar are loc însă în același timp cu o reformă a dreptului de proprietate. Revoluția franceză a însemnat începutul erei proprietății private și pentru pământ. Folosirea pământului a fost lăsată la discreția absolută a stăpânului lui. Pământul a devenit marfă și ca oricare altă marfă putea să fie vândut și cumpărat. Nimeni nu contestă că această transformare revoluționară a fost o poruncă a progresului și „întrucât proprietatea privată asupra solului s-a manifestat ca un drept de folosință asigurat a muncii personale încorporate în pământ, a fost un factor stimulent absolut al progresului cultural"[107]. Dar exercitarea liberă a dreptului de proprietate asupra pământului, *„absolut și exclusiv"*, a evidențiat, în cursul evoluției, urmări de natură contrarie, izvorâte în special din împrejurarea că suprafața pământului este mărginită și, ca urmare, posesiunea lui poate avea un caracter de monopol și poate deveni un instrument de exploatare și dominație.

Din asemenea constatări și din considerații analoage s-a desprins necesitatea unei reforme a dreptului de proprietate privată și, ca o reacțiune împotriva concepției individualiste, s-a ajuns la

[106] Limita maximă a proprietății funciare diferă. În Cehoslovacia un proprietar nu poate stăpâni mai mult de 150 ha pământ arabil și 250 ha în total. În Polonia cifra oscilează între 80 ha–180 ha și în cazuri excepționale 400 ha. În România: Vechiul Regat, 100 ha., 150, 250, 300, 400 și excepțional 500 ha. În Transilvania 100 jugăre la munte, 200 și 500 jugăre la șes; în Basarabia 100 ha, în Bucovina 250 ha. În Lituania orice proprietate peste 80 ha este expropriată, iar în Estonia și Letonia este prevăzută exproprierea totală a moșiilor nobililor (Rittergüter). Vezi: *Législations agraires en Europe Centrale*, p. 366-367. M. Sering: *Die Umwälzung der osteuropäischen Agrarvefassung*, 1921.

[107] David, *op. cit.* p. 651.

ideea proprietății ca funcțiune socială[108]. Proprietatea nu mai este privită ca o instituție din care decurg numai drepturi, ci care creează prin ea însăși obligații față de societate[109].

Aplicația acestui nou drept de proprietate în ce privește pământul, se evidențiază în tendința de înlocuire a proprietății de exploatare, prin proprietatea țărănească de muncă[110], manifestată în țelurile revoluției agrare și se oglindește în toate măsurile pentru conservarea structurii agrare, întemeiată pe proprietatea de muncă. Toate aceste prescripții restrâng într-o largă măsură dreptul de dispoziție al noilor proprietari de pământ (vinderea, ipotecarea și transmiterea pe cale de succesiune în condiții limitative, exploatarea obligatorie a loturilor de către împroprietăriții înșiși și organizarea rațională a gospodăriilor[111].

Evoluția agriculturii și a clasei țărănești în răsăritul Europei se va face într-un sens sau altul, după cum va fi călăuzită de noua instituție de drept a proprietății de muncă, sau de vechea instituție a proprietății private, „sacre și inviolabile".

14. Noul regim agrar din România, deși nu este o încorporare ideală a noii concepții de proprietate de muncă, este produsul aceleiași tendințe.

Exproprierea proprietății funciare mari și împărțirea ei în loturi țărănești creează o situație preponderentă proprietății de muncă, iar întregirea ei prin constituirea islazurilor comunale – deși într-o măsură restrânsă – micșorează împrejurările prielnice regimului de învoieli feudale.

Nu s-a creat încă instituția de drept a proprietății țărănești de muncă, idealul legiuitorilor vremelnici fiind asigurarea creării unei clase de mijloc de proprietari. Totuși, măsurile privitoare la circulația

[108] Vezi Léon Duguit: *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoléon*, p. 160.

[109] Pentru întâia oară această concepție a aflat o expresie oficială în Constituția germană de la 1919. Art. 153 glăsuiește: Proprietatea obligă. Folosința ei trebuie să fie în același timp serviciu pentru binele obștesc.

[110] Lucrarea și folosirea pământului este o datorie a proprietarului față de societate (Constituția germană, art. 153).

[111] *Nouvelles législations agraires en Europe Centrale*, p. 378. Maintien de la nouvelle structure agraire.

și folosința loturilor țărănești asigură *deocamdată* conservarea structurii agrare întemeiată pe proprietatea de muncă[112].

În sfârșit, fixându-se maximum de proprietate intangibil, deosebit pentru diferitele provincii, proprietatea mare și mijlocie va poseda întinderi însemnate.

Presupunând că așezământul agrar va rămâne neschimbat, vor exista trei regimuri de proprietate și exploatare: proprietatea și exploatarea țărănească, proprietatea mare și mijlocie, exploatată sub regimul învoielilor, și proprietatea mare și mijlocie, exploatată în regie cu lucrătorii agricoli și argați.

S-a dovedit în timpul din urmă, pe temeiul scurtei experiențe de până acum, comparându-se condițiile în care e pus un țăran învoit și unul emancipat, că o familie țărănească împroprietărită poate câștiga de pe un lot de 5 ha de două ori mai mult decât o familie învoită la proprietarul mare sau mijlociu, sau o familie care argătește[113]. Concluzia acestei constatări – făcută sub regimul taxelor de export care micșorează venitul săteanului – este că condițiile materiale astfel create gospodăriei țărănești pot chezăși progresul agricol, unei asemenea familii rămânându-i anual – presupunând chiar un spor de cheltuieli pentru o viață omenească – o sumă însemnată, pe care să o investească în construcții, culturi de durată, inventar etc. „Neapărat, o asemenea situație favorabilă, la care se adaugă nestânjenirea țăranului în lucrările sale și în alegerea momentului oportun pentru executarea acestor lucrări, e de natură să redea țăranului inițiativa de plugar liber, să-i redea încrederea în sine, să facă într-un cuvânt – pe lângă condițiile materiale favorabile în care-l pun – să capete și acea stare sufletească indispensabilă pentru a dispune pe un plugar să încerce procedee tehnice noi, ca și pentru a se avânta în întreprinderi, la care țăranul dinaintea

[112] Într-adevăr, art. 120 din legea Vechiului Regat prevedea că vânzările loturilor țărănești nu sunt permise cinci ani de la punerea definitivă în stăpânire. Deși vânzările loturilor, după acest termen, sunt îngăduite față de orice cetățean român, cu condiția de a le pune în valoare personal, totuși Statul își rezervă un drept de preemțiune, și limita superioară este de 25 ha la munte și 100 ha la șes.

[113] Mihăilescu: *op. cit.* Pe un lot de 5 ha un țăran împroprietărit ar câștiga 16.900 lei, pe când un țăran învoit pe o proprietate mare și mijlocie (inclusiv loturile demonstrative), când învoiala ar fi la parte (din două una), 8.000 lei anual, sumă care s-ar urca la 9.000 lei, dacă s-ar ajunge a se încheia învoieli capitaliste (adică împărțiri strict proporționale cu capitalul fiecăruia).

exproprierii, ca și cei care sunt avizați la terenul proprietății mari sau mijlocii rămase, nu-i în stare nici să se gândească cel puțin"[114].

Regimul proprietății țărănești poartă deci într-însul condițiile obiective și subiective, prielnice progresului agricol.

Regimul proprietății mari și mijlocii, exploatată în dijmă, dimpotrivă, păstrează în întregime condițiile de paralizare a oricărui progres tehnic, atât din partea marii proprietăți, cât și din partea țăranului învoit.

Regimul proprietății mari și mijlocii, exploatată în regie, în special în regiunile cu populație rară, dacă își va asigura organizarea rațională și se vor aplica metode de exploatare intensivă, va putea colabora la progresul agricol în viitor.

15. Regimul proprietății țărănești nu creează numai condițiile subiective – materiale și morale – de natură a spori capacitatea de producție a țăranilor plugari de sine stătători, ci și condițiile obiective, mediul social prielnic intensificării gospodăriei agricole.

Răspândirea bunei stări materiale în rândurile țărănimii va contribui la ridicarea nivelului de trai, sporind și trezind trebuințe noi, ceea ce va produce o extindere a pieței interne pentru produse fabricate. Aceasta este singura bază temeinică pentru dezvoltarea unei industrii mari naționale, care la rândul ei, îmboldind creșterea populației orășenești și ridicându-i bunăstarea, va contribui la formarea unei piețe întinse pentru produsele gospodăriei țărănești – condiție necesară intensificării ei.

Dar tendința către un trai mai omenesc, care se manifestă astăzi în masele țărănești, există oarecum în sângele maselor orășenești, înainte de dezvoltarea industriei, cuprinzând elementele din comerț, bănci, transport, meșteșuguri, profesioniști liberi și funcționari, astfel că piața internă pentru produsele gospodăriei țărănești nu se creează odată cu nașterea și dezvoltarea industriei mari, ci se lărgește.

În schimb însă, când lipsesc debușeurile externe, nu se poate crea o industrie națională, dacă nu există o piață internă, capabilă

[114] Mihăilescu: *op. cit.* Pentru a face această dovadă, se compară rezultatele la care ar ajunge țăranul sub cele trei regimuri: independent, învoieli feudale și învoieli capitaliste; dacă ar încerca să adopte unele procedee tehnice avansate, se dovedește că plusul pentru țăran ar fi de 1.600 lei sub învoieli feodale, 2.130 lei sub învoieli capitaliste și 3.200 lei – adică dublu – sub regimul micii proprietăți țărănești.

de a absorbi minimum de producție sub care nu se poate organiza producția în masă, în fabrici, decât la adăpostul eternizat al barierelor vamale, care dacă nu sunt privite, în concordanță cu concepția lui Fr. List*, ca mijloace de educație temporare, devin mijloace de spoliațiune, reducere a buneistări generale și împiedicare a progresului.

Anemia industriei naționale românești dinainte de război își găsește astfel o explicație tocmai în situația agrară neofeudală, care zădărnicea crearea unei piețe interne largi. Neoiobagul, care își împărțea produsul muncii cu proprietarul (arendă, dijmă, clăci) și cu Statul (dări), avea o capacitate de cumpărare extrem de mărginită, care mai era redusă prin scumpetea fabricatelor interne, industriile încurajate, în lipsa posibilităților de organizare a producției în masă, fiind silite a vinde mărfurile sub pavăza tarifului vamal. Cercul vicios era astfel încheiat.

Un regim agrar întemeiat pe gospodării țărănești mici, va întreține o populație densă, va intensifica producția agricolă și va alcătui pentru producția industrială a țării o piață internă, capabilă să consume stocuri mari de mărfuri.

Aceste considerații răstoarnă odată mai mult leit-motivul cunoscut: „revoluția agrară ia ființă sub influența și din nevoile industriei"[115] și întăresc adevărul că regimul de proprietate și de muncă țărănească poate deveni punctul de plecare al dezvoltării unei industrii naționale.

16. Exodul rural este un efect al regimului de mare proprietate și muncă feudală. Oriunde s-a produs, el se datorește împrejurării că sătenii proprietari ai unui petec de pământ și învoiți pe marea și mijlocia proprietate în regimul muncii forțate, nu se mai pot hrăni și suporta condițiile animalice de viață, sau că sătenii fără pământ, muncitori agricoli care nu-și pot agonisi traiul pentru un an muncind

* Friedrich List (1789-1846), economist german. Inițiatorul teoretic al Uniunii vamale germane, a fost adeptul protecționismului industrial, în vederea stimulării progresului economic. Autorul lucrării „Sistemul național de economie politică" (1841). (n. edit.)

[115] Zeletin, *op. cit.*

cinci luni, își părăsesc vetrele. Ei îngroașă rândurile proletariatului industrial, când există o industrie națională, capabilă să-i absoarbă, sau altminteri emigrează în țări străine.

Agricultura țărănească întreține un număr mult mai însemnat de oameni la țară decât agricultura mare[116].Cu cât va fi deci mai răspândită gospodăria țărănească mică, cu atât va dispare mai repede și mai complet cauza emigrării, treptat cu desăvârșirea operei colonizării, iar exodul rural către orașe va putea lua un curs normal și în raport cu capacitatea de absorbție crescândă a industriei naționale și a celorlalte ramuri de activitate economică în dezvoltare.

Dacă proprietatea mare și mijlocie se va păstra în viitor în proporțiile rămase după expropriere, în regiunile cu populație densă, fenomenul exodului din aceste părți va avea un caracter mai grav, cu atât mai mult, cu cât va putea fi însoțit de o criză de brațe de muncă agricolă, îndată ce industria va lua un avânt considerabil.

Limitarea posibilităților de diviziune a loturilor prin succesiune și reglementarea succesiunilor în vederea asigurării integrității lotului[117] vor stânjeni tendința de pulverizare și proletarizare în masă.

Însă în regiunile cu populație densă, în care împroprietărirea s-a făcut în loturi mici, neeconomice în situația de astăzi a plugăriei, este de la sine înțeles că parcelarea prin succesiune – chiar mărginită la 2 ha la șes și 1 ha la munte – își va produce în parte efectul, dacă populația rurală nu va putea avea la îndemână ocupații anexe adecvate, sau nu va putea fi absorbită în industrii și alte ocupații. A fost, desigur, o tendință conștientă a reformei agrare ca să favorizeze posibilitatea creării proprietății țărănești pitice, ca să creeze forțat în viitoarea constelație agrară săteni sateliți, constrânși să se învoiască să lucreze marea și mijlocia proprietate. Dacă această situație va rămâne neschimbată, ea va constitui o stânjenire a progresului agricol, atât în gospodăria țărănească, cât și în gospodăria

[116] «Statistica dovedește că în Germania ținuturile precumpănitor mici țărănești cuprind și păstrează un număr îndoit de oameni, în comparație cu ținuturile unde predomină exploatările mari». (David, *op. cit.* p. 541).

[117] Art. 126-136, Legea din Vechiul Regat.

marii și mijlociei proprietăți, pe care n-o va putea tolera națiunea, avizată a spori prin toate mijloacele producția națională[118].

Exceptând aceste urmări parțiale și care nu pot avea un caracter de permanență – deoarece sunt produse de măsuri politice economice aleatorii – regimul inaugurat al predominării proprietății țărănești se va manifesta în toată amploarea sa, dacă în afară de condițiile economice subiective și obiective inerente va fi pus în condiții social-politice proprii.

Desfășurarea completă a efectelor posibile ale regimului proprietății țărănești de muncă trebuie să producă o sporire maximă a producției agricole și a venitului agriculturii și ridicarea culturală a națiunii.

IV. CLASA ȚĂRĂNEASCĂ ÎN ERA CAPITALISTĂ

17. „Clasele sociale sunt un produs al evoluției economice, o comunitate de interese izvorâtă din formațiunea economică, existentă la un moment dat"[119].

Originea lor stă în repartiția inegală a averii și venitului[120]. Aceasta nu înseamnă însă că situația averii sau mărimea venitului

[118] Cercetările conducătorului Secretariatului Țărănesc din Elveția, Dr. Laur, dovedesc că produsul brut final – din cultura plantelor, creșterea vitelor și celelalte anexe – se prezintă astfel:

		Produs brut/ ha	1901-1913
Exploatări țărănești mici	3-5 ha	900fr	100%
mici și mijlocii	5-10 ha	786	87%
mijlocii	10-15 ha	693	77%
mari mijlocii	15-30 ha	651	72%
mari peste	30 ha	535	59%

Se menționează că în aceste exploatări ramura principală era creșterea vitelor. Totuși, superioritatea exploatărilor mici e dovedită tot de Dr. Laur și pentru producția agricolă. Cercetările D-rului Laur în Elveția sunt întărite de cercetările făcute de Profesorul Sering, Keup și R. Mürer în Germania. (Vezi David, *op. cit.* p. 405-426).

[119] H. Cunow: *Die Marxisch Geschichts-Gesellschafts-und Staatstheorie* (Berlin 1921) vol. II, p. 56.

[120] K. Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft* vol. I, *Arbeitsteilung und soziale Klassenbildung.*

ar alcătui caracteristica unei clase sau alteia. (Un țăran independent, care scoate din munca ogorului său propriu un venit mai mic decât un muncitor industrial, nu este pentru aceea proletar, căci nu se află într-un raport de salariu față de un întreprinzător.)

Ceea ce hotărăște apartenența la o clasă socială sau alta este, după Marx, *situația economică identică*, care derivă din poziția indivizilor în procesul general economic, sau, cu alte cuvinte, „felul activității economice și poziția determinată de aceasta în procesul economic al societății"[121].

Potrivit acestei concepții, Marx nu cunoaște decât trei clase principale:

„Proprietarii numai de forță de muncă, proprietarii de capital și proprietarii de pământ, ale căror izvoare de venituri respective sunt salariul, profitul și renta pământului, deci salariații, capitaliștii și proprietarii de pământ formează cele trei mari clase ale societății moderne, întemeiată pe modul de producție capitalist"[122].

Dar Marx recunoaște că nici în Anglia, unde societatea modernă s-a dezvoltat „cel mai înaintat și mai clasic", nu se întâlnește acea împărțire tipică în clase, ci există „clase intermediare și de tranziție". Pentru sistemul lui Marx, aceasta era însă „indiferent", deoarece se presupunea că există o „tendință constantă și este însăși legea evoluției modului de producere capitalist", ca mijloacele de producție să se despartă din ce în ce mai mult de muncă și să se concentreze mereu în grupe mari mijloacele de producție fărâmițate; deci să se transforme munca în muncă salariată și mijloacele de producție în capital. Acestei tendințe îi corespunde de cealaltă parte separația completă a proprietății pământului de capital și muncă sau transformarea întregii proprietăți a pământului în forma de proprietate rurală corespunzătoare modului de producție capitalist[123].

Cercetarea condițiilor de evoluție a agriculturii a dovedit, însă, că nu există în această ramură de activitate economică tendința naturală de concentrare a pământului și de despărțire a muncitorului de instrumentul său de muncă, iar în loc de „transformarea întregii proprietăți a pământului în forma de proprietate rurală, corespunzătoare modului de producție capitalist", are loc un proces

[121] Cunow, *op. cit.* vol. II, p. 53.
[122] K. Marx: *Das Kapital*, vol. III, partea 2, cap. 52, p. 421.
[123] *Ibidem.*

invers: prefacerea proprietății private a pământului, din instrument de exploatare și dominație, în instrument de muncă – proprietatea de muncă.

Această constatare contrazice trilogia claselor sociale, întrevăzută de Marx, ca un rezultat fatal al legii evoluției societății capitaliste burgheze, și nimicește valoarea caracterizării țărănimii drept o clasă de tranziție intermediară. Țărănimea nu este, *în era capitalistă*, o clasă de tranziție mai mult și într-alt sens, cum sunt celelalte clase sociale principale, capitaliștii și proprietarii, întrucât este dovedit că ea nu reprezintă în procesul muncii sociale o funcțiune pe cale de dispariție, ci dimpotrivă. De asemenea, țărănimea nu poate fi socotită clasă intermediară, în sensul dat de Kautsky și alți neomarxiști, după care țăranii „nu sunt nici numai lucrători, nici numai capitaliști sau proprietari de pământ"[124], pentru că țăranul tipic n-are venit din proprietatea sa „ca și capitalistul sau proprietarul de pământ", produsul obținut de el din cultivarea propriului său pământ, cu munca sa și a familiei lui, fiind un venit din muncă și nu un venit din exploatare, ca al capitalistului sau al proprietarului de pământ.

Numai în înțelesul că „țăranul tipic nu este nici exploatator nici nu e direct exploatat"[125] poate fi exact caracterizată țărănimea, drept o *„clasă intermediară"*, între cea a capitaliștilor, de o parte, și a proletarilor, de altă parte.

Aceasta este situația de fapt, oriunde, după emancipare, majoritatea covârșitoare a masei rurale este formată din țărani, care-și lucrează pământul cu mijloacele lor proprii de producție și exclusiv cu munca lor și a familiei. Alături de acești țărani independenți, se întâlnesc pe de o parte țăranii mari, care stăpânesc întinderi de pământ peste puterea lor de muncă și le cultivă cu brațe străine închiriate (proprietarii mijlocii), și pe de alta țăranii mici, care posedă

[124] K. Kautsky: *Georgien – Eine sozialdemokratische Bauernrepublik* (1921).

[125] E. Varga: *Die Rolle der Bauernschaft in Verfallstadium des Kapitalismus* în „Die Kommunistische Internationale" No. 20 (1922) p. 66. [Jenö (Evgheni) Varga (1879-1964), om politic și economist sovietic de origine maghiară. Comisar al poporului în timpul Republicii Sfaturilor din Ungaria, a emigrat în Rusia Sovietică, devenind activist de seamă al Internaționalei a III-a Comuniste. În scrierile sale a analizat fenomenele economice ale capitalismului în spiritul dogmatismului ideologic stalinist. În epoca lui N.S. Hrușciov a contribuit la înfăptuirea încercărilor de reformă economică (n. edit.)].

câte un petec de pământ care nu ocupă complet munca lor și nu le oferă hrană omenească, astfel că sunt constrânși a-și oferi brațele de muncă altora. În sfârșit, mai sunt și muncitorii agricoli, propriu-ziși, care-și agonisesc traiul exclusiv, sau în cea mai mare parte, din munca salariată.

Se poate însă observa pretutindeni o tranziție aproape continuă de la țăranul mare, care exploatează munca altora, la țăranul independent care nu-i „nici exploatator nici exploatat", până la țăranul mic (constrâns a-și vinde munca) și la muncitorul agricol propriu-zis, exploatat.

Există în *cadrul populației țărănești etape de tranziție, în jurul tipului reprezentativ, care rămâne totuși țăranul independent, muncitor exclusiv al ogorului său propriu.*

Dar indiferent de aceste deosebiri, față de clasa agricultorilor mari, populația țărănească apare ca o clasă unitară. Numai dacă se face abstracție de acest antagonism și se analizează structura lăuntrică a populației țărănești, se pot deosebi cele trei straturi: țăranii mari, care întrebuințează muncitori salariați, țăranii independenți care-și muncesc ogorul împreună cu familia lor și țăranii mici care nu-și pot agonisi traiul, muncind bucata lor proprie de pământ.

Diferențele între aceste categorii izvorăsc din mărimea proprietăților și din situația lor în procesul de producție. Termenul de comparație este muncitorul agricol. Acesta este lipsit de pământ și n-are în procesul de producție o situație de sine stătătoare. Țăranul mic, care-și muncește petecul de pământ, dar nu poate trăi numai din rodul ogorului său, are o stare mai ridicată față de muncitorul agricol, dar nu este independent din punct de vedere economic. Țăranul, care găsește în brazda lui de pământ ocupație deplină pentru el și familia lui, are față de țăranii mici avantajul unei depline independențe economice. Țăranul mare stă la rândul său deasupra celorlalte categorii prin averea lui, dar mai des prin rolul său de conducător al unei exploatări, în care folosește munca străină salariată.

Muncitorii agricoli nu alcătuiesc însă o clasă separată, față de țăranii muncitori ai ogorului lor propriu, deoarece speranțele și posibilitățile de intrare în rândul cultivatorilor proprietari, identitatea traiului și a muncii lor condiționează un simțământ de

solidaritate între aceste două pături[126] .Adesea se accentuează lipsa de omogenitate a populației țărănești, scoțându-se în relief tocmai aceste diferențieri dinlăuntrul ei. Ca termen de comparație servește proletariatul, care este înfățișat cu o unitate de clasă desăvârșită. Există totuși diferențieri calitative și înlăuntrul acestei clase: grupa muncitorilor intelectuali, de o parte, și aceea a muncitorilor manuali, de altă parte; apoi, între aceștia din urmă: muncitorii manuali fără nici o pregătire, muncitorii a căror pregătire sumară constă în deprinderea servirii mașinilor, lucrătorii cu pregătire tehnică, meșteșugarii și tehnicienii etc.

Tranziția spre patronat era înainte vreme țelul fiecărui lucrător industrial, și este în bună parte și astăzi, deși biruința exploatării mari în industrie a împuținat șansele. Cu toate acestea, identitatea de interese, izvorâtă din antagonismul comun al tuturor categoriilor de muncitori față de patronat, creează solidaritatea de clasă a proletariatului; după cum tot identitatea de interese, izvorâtă din antagonismul comun al întregii populații țărănești muncitoare, față de stăpânii de pământ și față de întregul regim de exploatare al societății capitaliste, lasă cel puțin presupunerea posibilității unei solidarități a clasei țărănești.

18. Consolidarea clasei țărănești nu se poate închipui fără existența în rândurile ei a unei *conștiințe de clasă* și, ca urmare, a *capacității de acțiune politică.*

Conștiința de clasă înseamnă cunoașterea intereselor proprii specifice și a antagonismelor existente.

Există contraste de interese între țărănime și celelalte straturi ale societății?

Teoria socialistă afirmă că țărănimea ar fi „unită cu clasele stăpânitoare, și separată de proletariat, prin faptul că posedă ea însăși mijloacele de producție"[127].

[126] Vezi și Wilhem Mattes: *Die bayerischen Bauernräte* (1921), p. 16. «Pătura muncitorilor agricoli nu poseda până la Revoluție (1918) nici o organizație și însemnătate politică independentă mai mare. O cauză a acestui fenomen este sărăcia de cunoștințe a muncitorilor agricoli. Însă deosebirile sufletești între pătura independenților și salariaților sunt cu mult prea mici, ca să poată explica acest fenomen. Cea mai însemnată cauză este *caracterul țărănesc al agriculturii bavareze*». «Cel puțin patru cincimi din forțele de muncă străine în agricultură au un patron, care este, ca atare, aproape de ei și săvârșește aceeași muncă», p. 33.

[127] Varga, *op. cit.* p. 67.

Pământul țărănesc, odată recunoscut și organizat ca proprietate de muncă, lipsită de orice calitate de instrument de exploatare, „tendința naturală" de unire a țărănimii cu clasele stăpânitoare rămâne fără nici un suport în realitatea socială.

Dar chiar socialiștii recunosc că există antagonisme între țărănime și diferitele pături ale claselor stăpânitoare. Înainte de toate, firește, țărănimea stă față în față cu clasa marilor proprietari. Setea de pământ, a cărei extindere este în funcție de sporul populației și gradul de intensitate a culturii, poate conduce la lupte revoluționare.

Ipotetic, gradul de saturație nu e atins decât atunci când s-a distribuit tot pământul în loturi mici economice. În fapt, antagonismul rămâne latent, atât timp cât există proprietăți mari sau mijlocii și țărani pitici, sau țărani muncitori agricoli, constrânși a se învoi sau a munci cu ziua, ca salariați.

Contrastul de interese între țărănime și burghezie se poate manifesta în diferite forme. Burghezia se prezintă la început țăranului în haina capitalului de camătă care-l exploatează, astfel încât este capabilă a-i reduce venitul muncii sub nivelul salariului obișnuit și îl constrânge a-și vinde petecul de pământ. Organizarea creditului popular cooperativ poate reuși în cele din urmă a pune capăt acestei situații.

Rodul muncii gospodăriei țărănești nu este însă deplin la adăpost nici prin aceasta. Burghezia, în funcție de clasă diriguitoare în Stat, are în mână cheia repartiției impozitelor, care îi înlesnește a așeza o cotă mai apăsătoare a sarcinilor fiscale asupra țărănimii, după cum, fiind stăpână pe banca de emisiune, poate dirija organizarea creditului cum îi convine. În plus, la adăpostul tarifelor vamale create de ea, cartelele industriale, folosind o situație de monopol, pot să urce în voie prețurile fabricatelor, consumate de țărănime.

Transformările economice produse de război au creat antagonisme noi față de burghezie și au accentuat unele vechi. Niciodată n-a existat un contrast atât de acut între interesul de valorificare maximă a producției țărănești și tendințele capitalului comercial de acaparare și speculare, ca în această epocă de hausse a prețurilor agricole.

Țărănimea a avut și are încă o conjunctură favorabilă, care i-a înlesnit și continuă a-i înlesni să realizeze prețuri mari pentru produsele agricole. Deprecierea monedei i-a folosit, la un moment

dat, să strângă bani, cu care a putut să-și plătească dobânzile, scăpând de sarcini cu mare ușurință. Dar continuarea deprecierii banului i-a dăunat mult. La urcarea prețurilor agricole, s-a răspuns cu o urcare mai pronunțată a prețurilor industriale, astfel că procurarea utilajului necesar noilor gospodării țărănești și al celor refăcute după război, precum și a articolelor de întrebuințare și consum, au micșorat produsul muncii gospodăriilor sătești. Aceasta n-a fost însă de ajuns. În cele din urmă, țărănimea se poate adapta fluctuațiilor valutei, urcând proporțional prețurile produselor ei. Burghezia are însă interesul ca valuta să se stabilizeze și să urce repede. Aceasta nu-i cu putință, dacă nu se realizează un echilibru bugetar. Atotputernică, burghezia poate concepe și aplica un sistem de stoarcere a muncii țărănești, prin taxe de export, prețuri maximale și rechiziționare a produselor agricole, punând astfel sarcini mari pe clasa țărănească, ca să plătească datoriile de război ale Statului, care, într-o vreme de sărăcie generală, au avut ca efect crearea unei pături noi de îmbogățiți.

Antagonismele acestea, manifestate cu forța brutală a împrejurărilor postbelice, au fost de natură să trezească conștiința de clasă a țărănimii. Acest fapt este astăzi deplin recunoscut[128]

Aceasta nu înseamnă că sub impulsul transformărilor economico-sociale schițate s-a format o conștiință de clasă desăvârșită în masele țărănești. Acest proces este mai complex. Conștiința de clasă nu poate fi la începutul dezvoltării unei clase decât ceva vag, instinctiv, este impresia opoziției de interese față de stăpânitori. Încetul cu încetul, în toiul luptelor de clasă, se definesc deosebirile de interese, antagonismele față de celelalte clase și se deslușesc, în cele din urmă, condițiile de existență ale clasei, caracterul ei specific[129].

[128] Chiar doctrinarii comuniști, care negau posibilitatea unei conștiințe de clasă a țărănimii, din cauza diferențierii din sânul ei, astăzi, în special după experiența revoluției ruse, o recunosc. Astfel, E. Varga, fostul Comisar al poporului în Ungaria, spune: «Țărănimea a ieșit din război cu o conștiință de clasă sporită, cu un interes mai mare pentru politică». (*op. cit.* p. 70).

[129] Cunow: *Die Parteien der grossen französischen Revolution und ihre Presse* (1912), p. 391. Cunow citează următorul pasaj din *Marx*: «Împrejurările economice au transformat mai întâi masa populației în muncitori. Dominația capitalului a creat pentru această masă o situație comună, interese comune. În lupta schițată numai în câteva faze, această masă se găsește laolaltă, se constituie *clasă pentru ea însăși*. Interesele pe care le apără devin interese de clasă». (*Misère de la Philosophie*).

19. Desăvârșirea conștiinței de clasă țărănești este deci condiționată de locul țărănimii în lupta de clasă și de capacitatea ei de a juca un rol politic independent.

Însuși istoricul Guizot*, ministrul lui Ludovic Filip**, reprezentantul tipic al conservatorismului, a recunoscut, în scrierea sa „Les moyens de gouvernement et d'opposition dans l'état actuel de la France", apărută în 1821, că lupta de clasă nu e doar o teorie, doar o ipoteză, ci pur și simplu o realitate, de aceea „nu mai e nici un merit a recunoaște lupta de clasă, ci e aproape ridicol a o nega"[130].

Teoria luptei de clasă a fost dezvoltată de Marx și Engels. Concepția ei se întemeiază pe constatarea de ordin istoric că, la un moment dat, s-au născut în cursul evoluției omenirii, din însuși organismul activității economice, diferite clase sociale cu interese deosebite, potrivit poziției lor în economia națională și cu tendința să-și valorifice aceste interese prin luptă politică[131].

„Istoria societății de până acum este istoria luptelor de clasă"[132].

Stratificarea claselor sociale se preface continuu în mersul evoluției muncii sociale. Fiecare clasă socială este supusă transformărilor, în structura ei lăuntrică și în raporturile ei față de celelalte clase sociale. Și odată cu aceasta variază și condițiile sociale de luptă.

* François Guizot (1787-1874), om politic și istoric francez. Profesor de istorie modernă la Universitatea Sorbona, a contribuit în 1830 la căderea regelui Carol al X-lea. Ministru al afacerilor externe (1840-1847), a deținut rolul conducător în viața politică franceză, până la 23 februarie 1848, când a refuzat reforma electorală, provocând declanșarea revoluției. (n. edit.)

** Ludovic Filip d'Orléans (1773-1850), rege al Franței între 1830-1848. Încoronat în urma revoluției din iulie 1830. Politica sa internă a fost conservatoare, favorizând viața de afaceri, dar criza economică din 1846-1847 i-a zdruncinat autoritatea. În politica externă a căutat să păstreze neapărat relații bune cu Anglia până în 1840. În urma revoluției din februarie 1848 a abdicat și s-a refugiat în Anglia. (n. edit.)

[130] Citat de Cunow, *op. cit.* vol. II, p. 61.

[131] Marx zice în *Elend der Philosophie:* «Odată cu dezvoltarea civilizației, producția începe a se clădi pe antagonismul profesiunilor, stărilor, claselor, în cele din urmă pe antagonismul dintre munca acumulată și munca directă. Fără antagonism, nici un progres. Aceasta este legea căreia i-a urmat civilizația până astăzi. Până acum forțele de producție s-au dezvoltat pe baza acestei dominații a antagonismului de clasă». p. 23.

[132] *Manifest comunist*, p.25.

Antichitatea cunoaște patricieni, cavaleri, plebei și sclavi. Lupta de clasă se dă atunci sub forma unei lupte între creditori și debitori, și sfârșește cu dispariția plebeului debitor care e înlocuit de sclav (Roma)[133]. În evul de mijloc avem stăpâni feudali, vasali, breslași, calfe, iobagi[134].

Lupta se încheie cu prăbușirea datornicului feudal, care-și pierde puterea politică, odată cu baza economică[135]. În sfârșit, societatea modernă burgheză, născută din prăbușirea societății feudale, a produs „clase noi, condiții noi de subjugare și forme noi de luptă în locul celor vechi"[136].

După cum s-a amintit, marxismul recunoaște în această fază numai trei clase sociale principale: salariații, capitaliștii și proprietarii rurali.

El merge chiar mai departe și afirmă că „întreaga societate se desparte din ce în ce mai mult în două mari tabere dușmane, în două clase mari care stau direct față în față: burghezia și proletariatul"[137].

Lupta de astăzi – astfel limitată între burghezie și proletariat – a fost precedată de altele, ceea ce înseamnă că ea nu poate fi privită decât ca una din fazele luptelor de clasă. Teoria socialistă consideră însă ca *un novum* credința că această luptă dintre burghezie și proletariat va fi decisivă, și va trebui să ducă în chip necesar la desființarea totală a claselor sociale. Și numai proletariatul are menirea istorică să clădească noua societate – fără clase – deoarece „toate celelalte clase susțin proprietatea privată a mijloacelor de producție"[138].

S-a dovedit însă că limitarea diviziunii claselor sociale, *în era capitalistă*, la burghezie și proletariat, este o ficțiune, întrucât clasa

[133] Marx: *Das Kapital*, vol. I, p. 99.
[134] *Manifest comunist*, p. 26.
[135] Marx: *Das Kapital*, vol. I, p.99
[136] *Manifest comunist*, p. 26.
[137] *Ibidem*, p. 28.
[138] K. Kautsky: *Die proletarische Revolution und ihr Programm* (1922), p. 10. Programul social-democrat de la Görlitz din 1921 a părăsit acest punct de vedere, declarând că «Partidul social-democratic german este partidul poporului muncitor de la orașe și sate». Kautsky combate acest reviriment.

țărănească, care este o realitate, nu formează o pătură de tranziție, menită a dispare mecanic în proletariat[139].

Țărănimea și-a manifestat în repetate rânduri și în toate colțurile lumii voința sa proprie, prin revoluții împotriva clasei stăpânitoare. Scopul permanent al acestor izbucniri revoluționare a fost o nouă repartiție a averii, n-a fost deci numaidecât îndreptat către o prefacere a constituției economice a societății[140]. Aceasta este chiar secretul succesului revoluțiilor țărănești. Pe când programele revoluțiilor socialiste, cuprinzând transformarea radicală a organizației producției, nu se pot realiza imediat, dacă se aplică brusc duc la dezastrul producției și ca urmare la prelungirea regimului politic revoluționar, programele revoluțiilor agrare, limitându-se la o nouă repartiție a pământului, sunt aplicate în scurt timp și pot duce țărănimea la îndeplinirea idealului ei[141].

Dar chiar potrivit concepției marxiste, lupta de clasă nu e socotită ca *primum agens* al transformării sociale, ci numai ca formă istorică, în care se exprimă schimbările structurii materiale, în raporturile dintre oameni. Rezultatele luptei de clasă nu sunt urmări ale acțiunii conștiente, ci ale raporturilor de producție date. În aceste împrejurări, este indiferent dacă țelul mișcărilor revoluționare țărănești este o nouă repartiție a pământului; căci aceasta, odată realizată, dacă corespunde forțelor economice reale, va trebui să aibă ca efect o transformare a raporturilor de producție, deci a constituției economice a societății.

Schimbarea distribuției pământului poate să lase în picioare sistemul de producție existent, poate produce o decădere la forme de producție mai coborâte sau, dimpotrivă, poate alcătui baza unei ridicări la forme de producție mai ridicate. Numai în primul caz

[139] Și Kautsky recunoaște, de altminteri, acest adevăr în noua sa lucrare: «În concluziile scrierii mele asupra programului de la Erfurt mai așteptam ca țăranii mici, care se ruinau repede, se vor asocia proletariatului, îndată ce vor fi recunoscut situația lor deznădăjduită. Am arătat mai sus că *ne-am înșelat asupra acestui punct.* Țăranii nu se ruinează, ci prosperă mult, datorită scumpetei crescânde a mijloacelor de hrană». El adaugă apoi: «Nu proletariatului, ci marilor proprietari li se asociază ei» (p. 40), dovedind prin aceasta aceeași eroare de concepție, ca în epoca redactării faimosului program de la Erfurt.

[140] Vezi acest punct de vedere la Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft (Grundriss der Sozialoekonomik)* vol. II, Abt. I (1921) p. 178.

[141] L. B. Namier: *Agrarian Revolution* în „Manchester Guardian" No. 6, Supplement (1922).

raporturile de producție rămân neatinse. Altminteri, trecerea marii proprietăți a pământului, concomitent cu schimbarea modului de producție, nu poate să nu aibă urmări, deoarece ea provoacă o deplasare, dând clasei țărănești o altă funcțiune în procesul general al producției sociale.

Aceasta contribuie la rândul ei la prefacerea raporturilor de producție, adică „a tuturor raporturilor economice, care se stabilesc între membrii societății, prin participarea lor la procesul de producție socială"[142], a întregii structuri a societății.

Dacă lupta de clasă este forma istorică, în care se manifestă schimbările structurii economice, în raporturile dintre oameni, nimic nu poate deci justifica, *în teoria marxistă*, negarea rolului țărănimii în lupta de clasă.

20. Socialiștii afirmă că își întemeiază această credință pe constatări istorice. În timpul revoluției de la 1789-1793, țăranul s-a ridicat împotriva stăpânului feudal, pentru abolirea iobăgiei, clăcilor și dijmei, pentru drepturi la islaz și pădure și împărțirea pământului. Mijlocul său de luptă a fost rebeliunea distrugătoare. Examinând acest eveniment, Marx afirmă că „țăranii sunt incapabili să-și valorifice interesul de clasă în nume propriu, fie printr-un Parlament, fie printr-un Convent. Ei nu se pot reprezenta, ci trebuie să fie reprezentați. Reprezentantul lor legal poate să apară în același timp ca stăpânul lor, ca o autoritate peste ei, ca o putere absolută care-i apără în fața altor clase și le trimite de sus ploaie și soare. Influența politică a țăranilor lotași își găsește expresia într-aceea că puterea executivă își subordonează întreaga societate"[143].

Marx neglijează însă a stabili cauzalitatea acestui fenomen și aceeași eroare săvârșesc neomarxiștii care îi dau caracterul unei legi sociale. Țărănimea din vremea Revoluției franceze trăia într-o stare apropiată de economia casnică, nu era în raporturi frecvente cu piața și nu cunoscuse altă exploatare decât a stăpânului și a dărilor, astfel că singurul ei antagonism era împotriva regimului

[142] K. Marx: *Lohnarbeiter und Kapital*, citat de Cunow, *op. cit.* vol. II, p. 53.

[143] Marx: *Der 18 Brumaire*, p. 102. Otto Bauer (*Bolschevismus oder Sozialdemokratie*, Wien 1920), din care extragem citatul, adaugă: «Puterea nemărginită a guvernului care liberează pe sătean de feudalism apare în același timp, în fața lui, ca stăpânul lui – aceasta este teroarea Conventului, acesta este absolutismul militar al lui Bonaparte, aceasta este dictatura Sovietelor» (p. 76).

feudal. În aceste condiții, de la eliberarea ei de feudalism și până când forțele economice descătușate creează un alt antagonism de interese, țărănimea a trebuit să rămână pasivă și să lase conducerea Statului, orașelor în dezvoltare, sub egida liberalismului economic triumfător și a dreptului de proprietate absolută, sacră și inviolabilă.

Pasivitatea țărănimii durează până când țăranul eliberat, intrând în angrenajul economiei banului, începe a simți o nouă exploatare, fie sub forma cametei, izvorâtă din nevoia creditului, fie sub forma ipotecii, fie sub forma prețului redus, cu care este constrâns a-și vinde grânele, pradă lanțului de intermediari, care domină comerțul de cereale[144].

În aceste împrejurări, se dezvoltă în a doua jumătate a secolului XIX în Europa de apus și centrală antagonismul țărănimii împotriva capitalului comercial, cămătar, ipotecar și a bursei, care se manifestă printr-o tendință vădită anticapitalistă. Momentul în care se produce această exploatare capitalistă a țărănimii, coincizând cu lupta întreprinderii capitaliste din industrie și comerț împotriva micilor meseriași și a detailiștilor, alianța acestora cu țăranii împotriva adversarului comun este firească – deși sorții de izbândă nu erau aceiași, potrivit condițiilor naturale de existență și dezvoltare ale fiecăruia. De asemenea, dacă această dispoziție anticapitalistă a țărănimii a fost exploatată ca instrument al clericalismului și feudalismului împotriva liberalismului burghez și a hrănit mișcările antisemite și reacționare, în Europa centrală, aceasta se datorește dominației politice în acea vreme, a stăpânilor feudali și a regimului politic absolutist[145].

De data aceasta, fără a se mai tăgădui deci țărănimii orice rol politic, se vădește tendința de a o prezenta ca o anexă a curentelor reacționare.

Nu se întrevede însă că, dacă dispoziția anticapitalistă a țărănimii s-ar fi produs într-o epocă în care ar fi dominat un regim

[144] «În cursul secolului al XIX-lea interveni, în locul stăpânului feudal, cămătarul de la oraș, în locul obligațiunilor feudale ale pământului, ipoteca, în locul proprietarului rural aristocrat, capitalul burghez. Parcela țăranului este numai un pretext care-i îngăduie capitalistului să tragă profit, dobândă și rentă din ogor și să lase pe agricultor să vadă singur cum își scoate salariul său». (K. Marx: *Der 18 Brumaire*, p. 105, citat de Otto Bauer, p. 76).

[145] Otto Bauer, care face constatarea afinităților politice ale țărănimii în această epocă, nu descoperă cauzele ei. (*Bolschevismus oder Sozialdemokratie*, p. 76-78).

politic democratic și o mișcare politică muncitorească însemnată, nimic durabil n-ar fi împiedicat țărănimea să se afle alături de muncitorimea orașelor. Dar regimul absolutist n-a dispărut în Europa apuseană și centrală decât în cei din urmă cincizeci de ani. Anul democrației politice este 1867, când reforma electorală din Anglia acordă dreptul de vot aristocrației muncitorilor, când se creează Uniunea nordică germană* pe baza sufragiului universal, în Austria începe o eră liberală și, în Franța, Napoleon** inaugurează un curs nou, făcând concesii liberale.

„Abia după anii șaptezeci începu să se simtă influența democrației asupra luptelor sociale și chiar atunci, la început, într-un mod puțin prodigios, dat fiind numeroasele reveniri, anume reacțiunea în Franța după Comuna din Paris***, care durează de la 1871-1874, și legea contra socialiștilor în Germania de la 1878-1890"[146].

Însă, câtă vreme rămășițele feudale și absolutiste nu dispăruseră și libertățile democratice nu erau asigurate, țărănimea n-a fost în stare să se manifeste ca factor politic independent, după cum nici proletariatul – a cărui însemnătate devenise preponderentă în statele apusene industriale – n-a izbutit a se organiza ca o forță unitară, capabilă de o luptă decisivă.

Caracterul manifestării politice a țărănimii apusene în ultimele decenii dinainte de război pare a contrazice această constatare. Faptele sunt cunoscute. Sub presiunea concurenței cerealelor de peste

* Corect „Confederația Germaniei de Nord", uniune politică creată de politicianul prusac Otto von Bismarck, reunind, între 1866-1870, cele 22 de state germane de la nord de râul Main. (n. edit.)

** Charles Louis Napoléon Bonaparte (1808-1873), împărat al Franței sub numele de Napoleon al III-lea (1852-1870). Între 1852-1860 a exercitat o putere autoritară absolută, după care a inițiat liberalizarea treptată a sistemului politic, culminând cu instaurarea regimului imperial parlamentar în 1870. A dus numeroase războaie, trimițând trupe în China, Indochina și Mexic. În Europa a participat la Războiul Crimeii (1854-1856) împotriva Rusiei, la războiul împotriva Austriei (1859). În 1870 a declarat război Prusiei, dar a fost înfrânt și luat prizonier la Sedan, după care a fost dus în captivitate în Germania, până în 1871, când a plecat în Anglia. Între timp, în Franța a fost proclamată republica. (n. edit.)

*** Formă de stat insurecțională instaurată de muncitorimea și intelectualitatea socialistă pariziană între 18 martie – 27 mai 1871, după războiul franco-prusac din 1870-1871. A fost desființată în urma asediului întreprins de armata franceză în timpul guvernului condus de Adolphe Thiers. (n. edit.)

[146] Kautsky, *op. cit.* p. 75.

Ocean, gospodăriile țărănești din Apusul și Centrul Europei au fost constrânse să se raționalizeze și să intensifice producția. Urcarea în urmă a prețului cerealelor, fiind simultană cu sporirea randamentului pământului, a determinat ca datoriile ipotecare să nu mai fie simțite ca o sarcină apăsătoare. Propășirea creditului cooperativ a gonit cămătarii din sate. Cooperația de producție și desfacere în comun a micșorat posibilitățile de exploatare a țărănimii de către capital.

Aceste împrejurări au fost suficiente pentru a se constata că „dispoziția anticapitalistă a țărănimii a dispărut"[147] și că țărănimea a mers în această vreme mână în mână cu marea proprietate, ba chiar cu marea industrie, împotriva proletariatului, ca să obțină protecția vamală. Mai mult încă, atracția brațelor de muncă de la țară în industria de la orașe, tocmai când intensificarea agriculturii necesita mai multe, produce o lipsă de oameni la țară, ceea ce ar face ca „țăranul să vadă în proletar pe dușmanul său"[148].

Ca să desprindă această concluzie, teoreticianul social-democrat Otto Bauer* reduce întreaga masă țărănească la „țărani mari" (Grossbauer), care stăpânesc proprietăți mijlocii, cultivate cu ajutorul muncii salariate, care au aceleași interese ca și agricultorii mari, atât în privința menținerii prețurilor mari pentru produsele lor, prin taxe vamale, cât și în privința nevoii de brațe[149]. Dacă este incontestabil că oriunde partea dominantă a populației țărănești este alcătuită din „țărani mari", iar antagonismul acestora față de proletari poate influența atitudinea politică a întregii mase țărănești, descoperirea unei tendințe antiproletare în mijlocul întregii clase țărănești este o generalizare lipsită de orice temei.

Această a doua tendință, de a prezenta țărănimea într-un antagonism oarecum natural față de proletariat, izvorăște din necesitatea de a nu turbura armonia liniilor teoriei marxiste asupra evoluției sociale.

* Otto Bauer (1881-1938), om politic și teoretician austriac, unul din conducătorii partidului social-democrat. A contribuit în anul 1918 la instaurarea formei de stat republicane. În lucrarea „Democrația și puterea sovietelor" și-a exprimat convingerea că în Austria nu s-au maturizat condițiile pentru victoria revoluției socialiste. (n. edit.)

[147] Bauer, *op. cit.* p. 78.

[148] *Ibidem.*

[149] În realitate, în Germania, care stă la baza cercetărilor lui Otto Bauer, Grossbauern, țăranii mari, formau o masă însemnată. Astfel, în 1895, erau circa 280.000 proprietăți țărănești mari, care ocupau o cotă de pământ mai mare decât orice altă categorie (Clapham, *op. cit.* p. 200).

Programul de la Erfurt* începea astfel: „Evoluția economică a societății burgheze duce cu forța necesității naturale la dispariția exploatării mici, a cărei temelie este proprietatea privată a lucrătorului asupra mijloacelor de producție", la înlocuirea sa cu exploatarea mare, și arăta, ca rezultat al acestei evoluții, factorii economici noi: proletariatul și burghezia capitalistă exploatatore.

În lupta dintre aceste două clase, proletariatul avea misiunea istorică de a purta stindardul noii societăți socialiste, care apărea astfel ca produsul unei evoluții naturale necesare[150].

Evident, dacă în lupta dintre cele două protagoniste, burghezia și proletariatul, ar apare o altă clasă socială, evoluția n-ar mai putea urma „legea naturală". În consecință, se impune constatarea că dacă „în agricultură nu se observă o decădere a exploatării mici, apoi nici decăderea exploatării mari"[151], dimpotrivă: exploatarea mare este superioară din punct de vedere tehnic și „exploatarea mică înseamnă fără înconjur exces de muncă și barbarie"[152], iar țăranii sunt în opoziție de interese față de muncitorii de la orașe.[153]

Verificarea legii marxiste a evoluției sociale nu s-ar putea face însă decât în statele apusene, Anglia, Statele-Unite ale Americii, Germania, Franța, Italia, unde s-a dezvoltat o civilizație industrială capitalistă, nu însă în răsăritul Europei, care și-a păstrat structura agrară. Aici asistăm la o mișcare țărănească, care s-a dovedit că nu este identică cu aceea din vremea Revoluției franceze. Țărănimea din aceste părți, deși înglobată într-un regim de muncă neofeudal, nu trăia în împrejurări de economie casnică înainte de emanciparea ei definitivă de acum, ci sub influența puternică a pieței. Apoi, momentul în care are loc eliberarea ei deplină și punerea ei în stăpânirea pământului coincide cu o ridicare a gradului de conștiință de clasă, datorită exagerării antagonismelor de interese, ca urmare a împrejurărilor social-economice postbelice.

* Programul adoptat de Partidul Social-Democrat German la Conferința de la Erfurt (1891), deși avea caracter socialist, nu conținea prevederi referitoare la proclamarea republicii și revoluția proletară, considerând că se poate ajunge la socialism pe calea reformelor sociale, ceea ce a provocat aspre critici din partea lui Friedrich Engels. (n. edit.)

[150] Kautsky, *op. cit.* p. 10.

[151] *Ibidem*, p. 21.

[152] *Ibidem*, p. 22.

[153] *Ibidem*, p. 23.

Regimul politic democratic, întemeiat pe votul obștesc, îngăduie o manifestare a tendințelor de clasă, concretizată în formarea partidelor țărănești[154]. Dar chiar unde nu există libertăți democratice, ca în Rusia sovietică, influența hotărâtoare a țărănimii n-a lipsit a se manifesta puternic, impunând un reviriment în întreaga politică bolșevică[155]: recunoașterea proprietății țărănești, în forma unei folosințe ereditare, libertatea comerțului produselor agricole, înlocuirea rechizițiilor printr-un impozit în natură ș.a.m.d. Există chiar un partid mic al cărui program prevede egalitatea de reprezentare între țărani și lucrătorii de la orașe. Dacă s-ar realiza, „această reformă simplă ar transforma întregul regim bolșevic"[156].

În celelalte țări organizarea politică a țărănimii s-a dezvoltat în măsura în care libertățile cetățenești și regimul juridic democratic au fost o realitate[157].

[154] Un observator apusean al împrejurărilor din răsăritul Europei, de după război, scrie: «În ținuturile rurale, democrația își găsește expresia în partide țărănești, care, deși în general sunt dispuse a aproba socializarea sau municipalizarea în orașe sau controlul social al industriei, de fapt pretutindeni sunt partizanii proprietății țărănești a pământului și al comerțului liber al mărfurilor». Dr. L. Halden Guest: *The Struggle for Power in Europe 1917-1921* (London 1921) p. 23.

[155] Iată cum o schițează André Morizet, un socialist comunist francez, în noua sa carte: *Chez Lenine et Trotzki* (Paris 1922): Elementul țărănesc se întărea constant. Revoluția a dat ruralilor pământ și vite. Armata roșie a fost școala unde au fost instruiți și au căpătat conștiința intereselor lor. Ei cer libertatea comerțului și constrângerea guvernamentală îi apasă. O ideologie mic-burgheză s-a dezvoltat între ei, ca și între lucrătorii declasați, ideologie care se exprimă în formula: «Pentru soviete fără partid, contra dictaturii partidului comunist. Această formulă a devenit cuvântul de ordine al revoluției de la Cronstadt»... Revoluția a fost înfrântă, dar politica față de țărani a fost schimbată; în locul rechizițiilor s-a introdus o dare în natură, comerțul mic s-a lăsat liber etc. (p. 65-66).

Însă Lenin însuși declară că a trebuit ca proletariatul să se alieze cu țărănimea (p. 70).

Seria întreagă a concesiilor zilnice, ca urmare a revoluției de la Cronstadt, este relatată la p. 78-86.

[156] Halden Guest, *op. cit.* p. 103.

[157] Un observator obiectiv apusean notează în această privință, în 1921: «Dieta poloneză este un corp, în care interesele țărănești sunt în majoritate efectivă, cu reprezentare socialistă de importanță imediat următoare. Premierul este (martie 1921) un țăran veritabil». (p. 110). În Cehoslovacia «cele mai însemnate puteri sunt acelea ale muncitorilor industriali, uniți în diverse partide socialiste, și acelea ale țăranilor, uniți în diverse grupe țărănești predominante». (p. 140). În Bulgaria, în martie 1921, era guvernul cel mai tipic țărănesc din Europa. (p. 248). În Austria, «reprezentarea este împărțită între social-democrați și țărăniști». (p. 183) Chiar în Parlamentul ungar din 1921, din 208 membrii, 96 aparțineau partidului țărănesc. (p. 200). (Halden Guest, *op. cit.*)

Direcția în care se dezvoltă mișcarea politică a țărănimii nu va fi puțin înrâurită de tendința pronunțată de a se da noilor așezări agricole țărănești caracterul de proprietate de muncă. Oriunde va predomina regimul proprietății de muncă, în masa populației rurale, va fi cu desăvârșire exclus ca orientarea politică a țărănimii să fie dată de o ideologie străină[158].

Mișcarea politică a țărănimii în răsăritul Europei își va urma drumul ei propriu, împrumutând, evident, culoarea locală a împrejurărilor din fiecare țară, dar urmărind în esență aceleași tendințe, impuse de antagonismele de interese, alimentate de condițiile capitaliste de după războiul mondial și de preponderența numerică a țărănimii în aceste părți ale lumii. Nu există nici o indicație care să îndreptățească așteptarea că evoluția socială, cel puțin în această parte a lumii, va urma liniile teoriei marxiste.

[158] «Fiecare clasă are interesele ei specifice de clasă, rezultate din poziția ei în economia națională, mediul ei de clasă specific și concepțiile ei de clasă, *ideologia ei de clasă*. Deasupra diferitelor forme de proprietate, deasupra condițiilor de existență socială, se ridică o întreagă suprastructură de sentimente, iluzii, gânduri, concepții de viață osebite și înfățișate în chip particular. Întreaga clasă le creează și formează din bazele ei materiale raporturile sociale corespunzătoare». (K. Marx: *Der 18 Brumaire*, Ed. IV, p. 34).

TEORIA ECONOMIEI ȚĂRĂNEȘTI

Timp de aproape 50 de ani, s-a cultivat în Rusia, mai ales de către Zemstve* și celelalte autorități locale, *statistica agrară*, cu străduința de a se pătrunde până în adâncimile împrejurărilor economice ale vieții agrare țărănești. Lucrul este în parte lesne de lămurit, dacă se ține seama că Rusia a fost și a rămas până în zilele noastre un *Stat agrar*. Ceea ce a contribuit însă la realizarea acelor monumentale cercetări, care nu-și găsesc asemănarea, în alte țări, este faptul specific că Rusia a dispus de un număr relativ mare de forțe capabile să se ocupe cu statistica agrară. Agronomii ruși, cu cultură academică, s-au dedicat numai puțin practicii în exploatările agricole mari. De cele mai multe ori, ei s-au îndeletnicit cu organizarea serviciilor de propășire agricolă de pe lângă zemstve, fie conducând stațiunile de cercetări agricole, sau de selecționare a semințelor, fie predând cursuri la școlile de agricultură și ocupându-se, în același timp, cu culegerea și sistematizarea datelor statistice privitoare la gospodăriile țărănești.

Materialul acesta statistic a fost prelucrat de economiștii ruși timp de peste douăzeci de ani și, pe baza rezultatelor dobândite, s-a creat o direcție nouă în știința economică rusă și o teorie a economiei țărănești.

Notă. Studiu publicat în revista «Independența Economică», 1925, VIII, nr. 3-4.

* Zemstvo, organ de autoadministrație locală înființat în Rusia europeană în 1864. Deși a făcut parte din șirul reformelor modernizatoare burgheze, ea a asigurat puterea nobilimii în administrația locală de stat. (n. edit.)

Lucrarea unuia dintre cei mai de seamă economiști ruși, profesorul *Alexandr Ciaianov** [159], apărută în limba germană, înlesnește o privire în domeniul acestor cercetări rusești, cu atât mai mult, cu cât ea se înfățișează ca o sinteză a rezultatelor dobândite până în prezent.

I. STRUCTURA ECONOMIEI ȚĂRĂNEȘTI INDIVIDUALE

Punctul de plecare al lui *Ciaianov* este constatarea că problema exploatării mari și mici în agricultură, care se dezbate în știința economică de peste treizeci de ani, n-a dus prin rezultatele ei la o concluzie hotărâtoare. Unii scriitori au crezut că au stabilit superioritatea tehnică a exploatării agricole mari, prezicând că evoluția agriculturii va urma aceleași linii ca în industrie, iar alții au descoperit, exploatării mici, avantaje mari față de cea mare și au accentuat că condiționarea biologică deosebește producția agricolă de cea industrială, în așa măsură, încât nu se poate face nici o comparație.

Polemica aceasta îngăduie, totuși, a se trage anume concluzii. Astfel, se poate azi afirma că forma de exploatare mare are o serie de avantaje față de cea mică, cu privire la o parte însemnată din elementele producției agricole. Însă aceste avantaje tehnice ating

* Alexandr V. Ciaianov, economist și sociolog rus de orientare neopoporanistă. După victoria revoluției bolșevice în Rusia, în perioada „noii politici economice" (N.E.P.), care a reintrodus elemente ale economiei de schimb și ale inițiativei particulare, A.V. Ciaianov a întemeiat o școală de gândire care a formulat teoria preponderenței micii gospodării țărănești individuale, pronunțându-se împotriva colectivizării agriculturii. În viața economică s-a pronunțat pentru „economia de piață organizată". Concepția sa a fost vehement combătută de ideologii oficiali ai regimului sovietic. A publicat în Germania o serie de lucrări de seamă asupra economiei rurale: „Învățămintele gospodăriei țărănești. Teoria economiei familiale în agricultură" (1923); „Însemnătatea economică a cooperativelor agricole" (1926). (n. edit.)

[159] Alexander Ciaianov: *Die Lehre der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft in Landbau* (Berlin 1923).

foarte repede limitele economice naturale ale mărimii optime, peste care exploatarea devine irațională. Dar, cu toată superioritatea tehnică a exploatării mari față de exploatarea mică țărănească, aceasta nu numai că nu dispare, ci în ultimul timp se dovedește tot mai mult că și-a afirmat existența și, nu numai că și-a menținut pozițiile, dar le-a întărit.

Cauza acestei situații stă în calitățile ei social-economice, care rezultă din tipul unei economii private, în care producția este organizată, fără întrebuințarea muncii salariate, de către familie.

Ciaianov formulează, astfel, în termeni noi problema, întrucât nu mai pune în față exploatarea mare și mică, după caracteristicile cantitative, ci analizează calitativ capacitatea de viață a două forme economice de natură deosebită: cea capitalistă și cea fără salariați.

Dacă știința economică s-a deprins, de la *Ricardo** încoace, să privească situația economică existentă ca o economie cu structură capitalistă, cercetarea caracterelor specifice ale economiei țărănești din țările în care predomină exploatarea agricolă mică țărănească, extinsă asupra diferitelor categorii economice – renta pământului, formarea prețurilor etc. – a descoperit fenomene care nu-și găsesc locul în cadrul economiei clasice și care trebuiau să fie explicate. Analizându-se organizația internă a economiei țărănești, s-a constatat că ea se deosebește fundamental de întreprinderea capitalistă, bazată pe salariați, printr-o concepție diferită despre profit și printr-un alt fel de a calcula, precum și prin întreaga psihologie economică.

Ciaianov afirmă că extensiunea exploatării capitaliste în agricultură este determinată de mărimea capitalului și de suprafața pământului. Dacă acestea rămân constante, ea se poate menține în decursul timpului în aceleași limite. Dimpotrivă, mărimea gospodăriei țărănești se schimbă, dacă o urmărim un timp mai îndelungat (câteva decenii), potrivit cu fazele de evoluție ale familiei.

Dovada acestei teze se produce prin analizarea compoziției familiei țărănești și influența evoluției sale asupra activității economice.

* David Ricardo (1772-1823), economist englez. Teoretician al economiei politice clasice, a studiat formarea rentei financiare și a considerat că munca este sursa de creație a valorii mărfurilor. Principala sa lucrare, „Principii de economie politică și de impunere", a fost publicată în 1817. (n. edit.)

Noțiunea de familie, cu toată diversitatea, rezultată din caracteristicile ei etnografice, își păstrează baza ei biologică: comunitatea de viață a unei căsnicii și a urmașilor, ca și a membrilor vârstnici ai generației înaintașe.

Natura biologică a familiei determină într-o măsură însemnată limitele ei, dar mai ales legile formațiunii sale. De bună seamă, caracterul vieții poporului, în diferite ținuturi sau medii sociale, poate aduce cu sine complicații. Însă diversitatea are o însemnătate mai mare, când analizăm însemnătatea membrilor familiei, ca forță de lucru și consumatori. Astfel, există familii constând numai dintr-o tânără pereche, care abia a părăsit casa părintească; altele fără copii; o a treia grupă va fi formată din familii în care generația a doua ia parte la lucru. Multe familii formează o comunitate de viață a mai multor perechi înrudite între ele; în sfârșit, găsim familii în agonie, care și-au pierdut urmașii sau aceștia s-au despărțit de ele, astfel că ele constau numai din doi bătrâni care se apropie de sfârșitul vieții.

Fiecare familie reprezintă, în raport cu vârsta ei, forța ei de muncă, mărimea trebuințelor, raportul între unitățile de consumatori și de lucrători și în funcție de posibilitățile de aplicație a diviziunii muncii, care rezultă din compoziția ei, *un aparat de muncă specific.*

Acest aparat de muncă specific trebuie să aibă o influență asupra activității economice a familiei, care nu face uz de salariați. Întrucât pentru familie imboldul principal către activitatea economică constă în constrângerea ei de a satisface necesitățile consumatorilor ei și întrucât ea e avizată pentru aceasta la membrii ei capabili de muncă, este de presupus că extinderea activității economice a familiei corespunde cantitativ, într-o oarecare măsură, acestor elemente principale. Cercetările statistice au înlesnit să se stabilească existența unei corelații strânse între numărul lucrătorilor și consumatorilor, pe de o parte, și produsul brut al exploatării agricole, pe de alta.

Totuși, chiar dacă se admite existența unui asemenea raport, s-ar putea pune întrebarea de ce natură este. S-ar putea afirma că extinderea activității economice nu e determinată de mărimea familiei, ci invers, că extinderea activității economice hotărăște mărimea familiei sau, cu alte cuvinte, țăranul adaptează mărimea familiei sale măsurii siguranței sale economice.

Dacă aceasta ar fi adevărat, țăranii ar trebui să limiteze nașterile artificial, așa încât numărul relativ de nașteri să fie mai mic în familiile care cultivă pământ mai puțin. Sau dacă nu se dovedește aceasta, atunci ar trebui ca, în familiile țărănești cu pământ puțin, mortalitatea copiilor să fie mai mare.

În realitate statisticile nu evidențiază nici una, nici alta din cele două ipoteze.

Cercetându-se însă, în 1911, cât de mare este suprafața gospodăriilor, care aparțineau în 1882 unei anume grupe, după mărimea suprafeței cultivate, s-a constatat următoarele:

O mare parte din gospodăriile cu suprafețe cultivabile mici au trecut într-o clasă superioară, cultivând o suprafață mai mare, ceea ce denotă o sporire a activității economice; acestea au câștigat forțe economice noi, în măsura în care familiile au crescut ca vârstă și număr. Invers, gospodării, odinioară mari, s-au spart într-o serie de unități mai mici.

Procesele demografice ale creșterii familiilor și divizarea lor, după clase de mărime, determină într-o măsură însemnată și împărțirea gospodăriilor în clase după mărimea suprafețelor cultivate și a extensiunii creșterii vitelor.

Concluzia este clară: „vârsta și mărimea familiilor influențează considerabil, am zice hotărâtor, extensiunea activității lor economice".

Se poate deci vorbi de *o diferențiere demografică*, bineînțeles, fără ca prin aceasta să se excludă *diferențierea socială*.

Pentru a se evita interpretările greșite, Ciaianov accentuează că familia nu este totdeauna singurul factor care determină mărimea activității economice.

Aceasta mai atârnă de gradul de intensitate a muncii, cu alte cuvinte, de cantitatea de timp ce întrebuințează familia țărănească, în realitate, la lucru, sau măsura în care poate folosi forța ei de lucru. Mai departe, rezultatul muncii depinde de mijloacele tehnice de producție de care dispune familia țărănească, precum și de condițiile naturale și de conjunctura pieții.

De aceea, pentru a înțelege ființa economiei țărănești și structura ei, trebuie să se cerceteze cum interacționează mărimea familiei cu ceilalți factori la determinarea activității familiei țărănești și care este greutatea specifică a fiecăruia.

Să analizăm cel dintâi factor, pe care economiștii ruși îl denumesc „*exploatarea proprie a muncii*". În acest scop este necesar

a se cerceta rezultatul activității muncii țărănești – venitul anual al familiei țărănești. Pe baza materialului statistic, *Ciaianov stabilește*, în primul rând, *că în gospodăria țărănească, de regulă, forța de muncă nu e întrebuințată complet. Măsura folosirii forțelor de muncă disponibile este dată, în condiții egale, de necesitățile de consum ale familiei.*

De bună seamă, venitul net al gospodăriei țărănești nu sporește numai proporțional cu raportul dintre unitățile de consum și forțele de muncă, ci și cu înzestrarea ei cu pământ. Mai mult încă, se dovedește că, dacă venitul net al familiei țărănești crește, ca urmare a înmulțirii consumatorilor, aceasta nu are ca urmare o ridicare a nivelului vieții, dimpotrivă, în unele cazuri, chiar o coborâre. În schimb, o urcare a venitului anual, provocată de o îmbunătățire a mijloacelor de producție, ridică sigur nivelul vieții.

În orice caz, este cert că energia pe care o desfășoară lucrătorul în gospodăria familială stă sub imboldul necesităților de consum ale familiei. Dacă acestea cresc, țăranul sporește gradul exploatării proprii a muncii sale.

În același timp, trebuie să se țină seama că dificultatea muncii împiedică cheltuiala de energie. Cu cât e mai anevoioasă munca în raport cu produsul ei, cu atât mai coborât este nivelul vieții, la care familia țărănească nu mai sporește mai departe munca ei. Chiar realizarea acestui nivel inferior reclamă adesea sforțări mari.

Se poate astfel adeveri că gradul exploatării proprii a muncii este determinat de un anume raport dintre măsura satisfacerii trebuințelor și măsura greutății muncii.

Ciaianov, în afară de dovada materialului statisticii agrare, prezintă și o explicație teoretică. Activitatea economică la care se folosește numai munca proprie se deosebește, de oricare alta, prin aceea că cuantumul valorilor în posesia cărora ajunge gospodarul activ corespunde cantității muncii fizice cheltuite. Pe de altă parte, familiile active estimează bunul, dobândit prin această muncă marginală, după mărimea folosului, care reprezintă pentru ele, unitatea finală. Însă acesta se micșorează, când cantitatea totală de bunuri asupra căruia dispune subiectul economic sporește și astfel, la o anume proporție a venitului, câștigat prin munca proprie, intervine un moment când mărimea cheltuielii de energie finală și mărimea utilității finale a cantității de bunuri produsă prin această muncă apare, subiectului economic, egală.

În acest punct al echilibrului natural, producția muncitorului din gospodăria care întrebuințează numai munca proprie încetează, deoarece orice plus de energie cheltuită ar fi subiectiv dezavantajos.

Astfel, pentru producția fiecărei gospodării familiale, se trasează o limită naturală, prin faptul că tensiunea cu care lucrează familia în timpul anului trebuie să corespundă măsurii în care se satisfac trebuințele ei.

Concluzia care se desprinde din această expunere, în ce privește gradul de exploatare proprie a gospodarului țăran, este următoarea: pe când limitele exploatării agricole capitaliste constau în aceea că maximul câștigului net este dat de mărimea optimă (nu maximă!) a exploatării, pentru extinderea economiei familiale există limite naturale în raportul dintre necesitățile și forțele de muncă ale familiei și ea se călăuzește înlăuntrul acestora după împrejurările externe, în care produce familia țărănească.

În această formulă nu se lămurește încă cum calculează, în cazuri concrete, familia țărănească. De aceea trebuie să ne întrebăm dacă caracteristicile expuse au vreo influență asupra modului de calcul al familiei țărănești, cu alte cuvinte, dacă noțiunea profitului care își are locul ei în economia capitalistă și pe care se clădește teoria lui Adam Smith, David Ricardo și a întregii economii politice burgheze actuale, coincide cu noțiunea despre profit, care stăpânește în economia țărănească.

Modul capitalist de calculație economică este concretizat în următoarea formulă:

$$VB–ChM–S=VN$$

Sau, venitul brut (VB) minus cheltuielile materiale (Ch M) și salariile (S), este egal venitul net.

Această formulă nu se poate aplica în gospodăria familială, deoarece categoria salariului îi este necunoscută și ea nu poate exprima cheltuiala de muncă decât în unități naturale.

Faptul fundamental pentru gospodăria familială este venitul muncii anuale.

Din osebirea concepției profitului, între economia capitalistă și economia țărănească familială, poate rezulta că, acolo unde economia capitalistă își încheie socotelile cu pierderi, economia țărănească să dobândească profituri. Aceasta explică tăria extraordinară și puterea

de rezistență a gospodăriilor țărănești. Ca urmare a raporturilor de echilibru, o gospodărie familială poate să se mulțumească adesea cu venituri atât de mici pe unitate de muncă, încât să poată exista în condiții care condamnă economia capitalistă la dispariție. Pe de altă parte, o gospodărie țărănească, în cazul unei rente mari a pământului, trebuie adesea să renunțe a întrebuința munca ei la lucrări care sunt avantajoase pentru o gospodărie capitalistă, la care însă produsul muncii este mai scăzut decât la acelea prin care economia țărănească își satisface trebuințele.

Înțelegerea completă a acestor deosebiri presupune o *analiză a structurii interne a economiei familiale în agricultură*, întrucât aceasta prezintă o serie de caractere esențiale, decurgând din felul specific al producției agricole.

Fiecare exploatare agricolă se caracterizează printr-un sistem, adică prin felul în care sunt unite laolaltă, cantitativ și calitativ, pământul, munca și capitalul. Combinația optimă a acestor elemente asigură venitul maxim. Când organizatorul unei exploatări n-are destul capital sau pământ, sau forță de lucru, ca să poată dezvolta exploatarea sa în limitele optime, el o clădește în proporții mai reduse, adaptate factorului, de care dispune la maximum. Întrucât celelalte elemente se pot combina cu acest factor în raporturi tehnice felurite, organizatorul este chemat a găsi acea combinație care garantează venitul maxim. Însă în orice dimensiune este orânduită o exploatare, totdeauna există într-însa o anume proporționalitate a părților și o anume regularitate în raportul lor, care e diferită pentru fiecare sistem de exploatare și e condiționată prin oportunitatea și necesitatea tehnică. Orice tulburare a acestei armonii duce la o micșorare a venitului.

Aceste principii își găsesc aplicație în organizarea întreprinderilor agricole cu salariați. Când voim a le a aplica economiilor familiale agricole, bazate exclusiv pe munca proprie, descoperim un factor determinat de mai înainte: numărul brațelor de muncă, care este dat de membrii familiei capabili de muncă și nu poate fi înmulțit sau micșorat după voie. De aceea, pentru a corespunde necesității unei combinații oportune a celor trei factori, trebuie să se aducă ceilalți doi într-un raport optim față de acest element fix.

Dacă o gospodărie țărănească poate hotărî liber mărimea suprafeței exploatate și are la dispoziție mijloacele de producție

necesare, atunci ea combină factorii de producție, potrivit mărimii optime a exploatării proprii a forțelor de muncă ale familiei, într-un sistem tehnic optim, în ce privește dimensiunile și raportul dintre părțile sale. Orice înzestrare a muncii cu mijloace de producție sau pământ, care ar excede gradul tehnic optim, ar fi o încărcare superfluă a exploatării și n-ar conduce la o mărire a gospodăriei, căci familia nu poate aduce o sporire a folosirii forței sale de lucru peste măsura anterioară. Rezultatul muncii sale nu poate fi sporit nici printr-o creștere a intensității capitalului, dacă măsura optimă a înzestrării era deja atinsă.

Dacă pământul reprezintă o suprafață minimă și nu există mijloace să fie sporit, activitatea economică se reduce în ce privește toate elementele. Întrucât, în acest caz, forțele de muncă ale familiei nu-și mai pot afla o întrebuințare adecvată înlăuntrul gospodăriei, ele sunt avizate la activități care oferă câștig, în afară de exploatarea proprie, pentru ca să-și restabilească echilibrul. Ce-i drept, îndeletnicirile care depășesc exploatarea proprie a familiei nu sunt totdeauna o consecință a lipsei de pământ. În primul rând, aceasta este în multe cazuri o urmare a faptului că împărțirea în timp a muncii agricole este foarte inegală și sunt anotimpuri întregi – de ex. iarna – când este sezon mort. În al doilea rând însă – și aceasta este cauza principală – sunt nu puține cazuri când țăranul caută câștig în afară de exploatarea sa agricolă, nu din cauză că n-are mijloace de producție, ci deoarece, ca urmare a unei conjuncturi favorabile, lucrările din afara gospodăriei oferă un venit mai bun, cu o muncă mai redusă.

Familia țărănească procedează cu munca sa întocmai ca și capitalistul cu capitalurile sale: le plasează acolo, unde îi asigură venitul net maxim.

Astfel se întâmplă în Rusia (și în alte țări agricole) ca în anii de secetă, când nu e cu putință ca țăranii să-și stabilească echilibrul economic în propria lor gospodărie, să se producă pe piața muncii o supraofertă de brațe țărănești. Atunci se ivește fenomenul paradoxal pentru locuitorii din Apus: epocile de prețuri urcate pentru cereale, sunt epoci de salarii joase.

În cazul când nu se găsesc ocupații auxiliare, țăranul va fi constrâns să contravină legii combinației optime a factorilor de producție și va trebui să sporească *intensitatea muncii*, fie trecând la metode de lucru mai intensive, fie introducând culturi, care cer o

cantitate mai mare de muncă. Venitul unității de muncă va coborî, căci trebuie să se cheltuiască o energie mai mare, dar venitul brut va spori.

Cazul în care suprafața pământului ajunge să fie minimă se poate ivi ușor, la orice înmulțire a familiei țărănești, întrucât țăranul nu poate dobândi imediat, la nevoie, pământ nou. Capital poate fi mai lesne adunat, desigur, nu deodată. Totuși, în decursul timpului, familia țărănească se va strădui și va izbuti să aibă cantitatea optimă de mijloace de producție.

Trebuie însă să se accentueze că în economia familială țărănească rolul capitalului este altul decât în întreprinderea capitalistă și circulația sa nu urmează aceleași linii – folosirea sa urmărește alte țeluri și are loc în alte forme.

Știm până acum că mărimea exploatării și cantitatea de lucru realizată într-o economie țărănească nu e determinată de mărimea capitalului aflat în stăpânirea întreprinzătorului, ci de întinderea familiei și echilibrul care se stabilește între satisfacerea trebuințelor și greutatea muncii. Se poate ca deosebirea de mărime a capitalului să schimbe împrejurările în care se săvârșește munca și prin aceasta să influențeze puternic acest echilibru – fiind influența numai a unui factor între alții, o influență indirectă; cantitatea de capital nu este nici cel mai însemnat, și nici factorul determinant.

De asemenea, știm că pentru o gospodărie țărănească, în care există lipsă sau exces de pământ, raportul elementelor de producție, în special acela dintre pământ și capital, nu corespunde acelui raport optim capitalist, care garantează cea mai mare renumerație a capitalului pus în întreprindere. Adesea, gospodăria țărănească, în străduința de a-și ridica venitul anual total, întrebuințează o cantitate de muncă și capital, pe unitatea de suprafață, care întrece cifra optimă și nu aduce nici un profit, sau unul extrem de redus.

În sfârșit, s-a mai constatat că gospodăria țărănească poate să sporească considerabil, prin ridicarea cuantumului de muncă, atât extinderea cât și venitul total al exploatării, deși capitalul rămâne neschimbat, desigur tot printr-o coborâre a venitului pe unitate de muncă și a câștigului net.

Dacă aceste constatări lasă să se întrevadă rolul specific al capitalului în economia țărănească, pentru a-l lămuri pe deplin și a cunoaște țelurile întrebuințării capitalului și formele în care are loc,

trebuie să se cerceteze, înainte de toate, împrejurările în care se formează și se reface capitalul în gospodăria țărănească.

Singurul izvor pentru formarea capitalului în gospodăria țărănească este produsul muncii, din care familia țărănească trebuie, înainte de orice, să-și satisfacă nevoile de trai. În aceste condiții, există o strânsă legătură între alocările pentru refacerea și formarea din nou a capitalului și bugetul de cheltuieli. Dacă produsul muncii este limitat, astfel încât abia acoperă nevoile familiei țărănești, nu se poate forma capital nou și nici nu se poate întregi cel existent. Urgența necesităților elementare nesatisfăcute este însă atât de mare, încât nu se poate concepe o restrângere a consumului, pentru a se alimenta într-o măsură cât de restrânsă formarea capitalului. Numai treptat, când creșterea venitului muncii este de natură să sporească bugetul personal și îngăduie satisfacerea, una după alta, a trebuințelor principale ale familiei, gospodarul este în stare să aloce o parte din venituri pentru refacerea și formarea capitalului.

Ca să înfățișeze succesiunea cheltuielilor pentru necesitățile personale și economice, Ciaianov a stabilit următoarele scări:

Necesități personale:

Hrana	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Îmbrăcămintea	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
Locuința	8	7	6	5	4	3	2	1		
Încălzit și luminat	7	6	5	4	3	2	1			
Lux	6	5	4	3	2	1				
Necesități culturale	5	4	3	2	1					

Necesități economice:

Sămânță	8	7	6	5	4	3	2	1	0
Vite	7	6	5	4	3	2	1	0	
Inventar	7	6	5	4	3	2	1	0	
Clădiri	6	5	4	3	2	1	0		
Diverse	5	4	3	2	1	0			

„În această ordine de succesiune a necesităților, după urgența lor, o familie economică, care are în total 3 unități de valoare, nu poate întrebuința nici una pentru necesități economice. Dacă dispune

de 14 unități de valoare, atunci poate satisface toate nevoile până la acelea a căror prețuire subiectivă este exprimată prin coeficientul 7. Pentru aceasta, 10 unități vor servi nevoilor personale și 4 celor economice. Cu 34 unități, familia își poate împlini încă necesitățile, al căror grad de urgență este dat de coeficientul 5 și aici revin 21 unități nevoilor personale și 13 proceselor de formare a capitalului"[160].

Cu aceasta se încheie analiza economiei țărănești, considerată ca o categorie economică privată.

II. ECONOMIA ȚĂRĂNEASCĂ, CATEGORIE NAȚIONAL-ECONOMICĂ

Cercetarea economiei țărănești ca o categorie național-economică trebuie să plece de la următoarea întrebare:

Cum se alcătuiește din diferitele organizații economice individuale, care se află în faze de dezvoltare deosebite, după vârsta familiilor respective, masa socială a economiilor țărănești și ce raporturi sociale întrunesc diferitele economii într-un anume tot social?

Cu alte cuvinte, în primul rând, se cere a se lămuri *dinamica compoziției economiilor țărănești.*

Dacă se urmărește statistica distribuției pământului se descoperă o *mare diversitate.* Alături de exploatări mici, se află exploatări mijlocii și chiar exploatări relativ mari țărănești. Diversitatea aceasta variază de la un ținut la altul, însă curbele care înfățișează grafic distribuția pământului în diferitele ținuturi, prezintă același curs tipic.

Mai mult încă, dacă se compară cifrele relative la economiile țărănești de la sfârșitul sec. XIX, cu cele referitoare la cele din sec. XVII și XVIII, se constată că diversitatea gospodăriilor țărănești nu este un proces istoric al trecutului, ci trebuie să fie dedusă din natura economiei țărănești.

[160] Ciaianov, *op. cit.* p. 75.

Această constatare este dovedită teoretic prin analizarea schemei de evoluție a familiei țărănești, dar este întărită și empiric, prin analiza materialului de observație, strâns pentru mai multe districte din Rusia europeană.

Cercetătorii ruși au urmărit și stabilit soarta fiecărei grupe de gospodării țărănești (în lucrările recente, a fiecărei gospodării țărănești) în răstimpul dintre două recensăminte (1882-1911).

O asemenea comparație a arătat că în masa largă a țărănimii au loc diverse fenomene demografice foarte complexe. Când statisticienii s-au întors, 15-20 ani după cea dintâi numărătoare, la locul de observație, au putut, în primul rând, să stabilească că unele gospodării dispăruseră, altele se strămutaseră în alte ținuturi; multe se divizaseră, prin împărțirea familiei în 2 sau 3 gospodării și numai puține rămăseseră, așa cum erau la cea dintâi numărătoare.

Cercetările acestea au condus la anumite concluzii extrem de însemnate.

Astfel, dacă se lasă deoparte gospodăriile, care s-au strămutat în alte părți sau au dispărut, și dacă se analizează gospodăriile care au durat în întregime sau în parte, timp de trei decenii, se constată că acestea au trecut prin prefaceri considerabile, din punct de vedere economic: unele, mai ales cele tinere, și-au întărit poziția economică și s-au mărit; altele, mai ales mari, vechi, apar – dimpotrivă – slăbite și decăzute în clase de exploatare mai joase.

În special, se observă o creștere economică cu totul însemnată în grupa gospodăriilor cu suprafețe cultivabile mici, mai ales la cele nedivizate; iar la gospodăriile care în 1882 erau considerate mari, o decădere și slăbire economică mare, mai ales la cele divizate.

Se descoperă astfel două curente puternice: unul ridică – mai ales gospodăriile tinere, nedivizate, cu suprafețe cultivabile mici, care sub presiunea înmulțirii familiei își lărgesc întinderea – celălalt coboară, – în urma divizării familiilor – într-o măsură considerabilă, familiile vechi complexe.

Firește, acele curente nu răsar numai din procesele de creștere și desfacere a familiilor. Exploatările pot deveni mai mari sau mai mici, chiar dacă mărimea și compunerea familiei rămâne neschimbată, din motive economice. Pe lângă aceasta, o conjunctură economică bună sau rea poate să ușureze sau să îngreuneze posibilitățile familiei, ca să-și dezvolte exploatarea paralel cu

creșterea ei. Rămâne însă neîndoielnic că împrejurările demografice joacă rolul întâi în această dinamică.

Cercetările statisticienilor ruși au scos în evidență însemnătatea primordială a cauzelor demografice a diversității gospodăriilor țărănești, care apare la orice grupare după întinderea suprafeței cultivate și alte criterii economice cu un caracter cantitativ. Aceasta s-a denumit *„diferențierea demografică"*, pentru a se accentua că motivul principal al diversității în mărimea gospodăriilor rezidă în procese demografice: creșterea familiilor, iar nu în momente sociale precum transformarea gospodarilor țărani în proletariat, sau ridicarea lor în clasa capitalistă, cum se considera mai înainte.

Nu s-a negat prin aceasta că în țărănimea rusă ar exista și o diferențiere socială adevărată. De fapt, gospodăriile țărănești nu se deosebesc numai cantitativ, ci și calitativ. Oricine observă viața satelor va constata ușor elemente de „exploatare capitalistă": de o parte capitaliștii, de alta proletarii. Aceasta nu se poate constata însă prin clasificarea după întinderea suprafețelor cultivate, ci prin analizarea momentelor capitaliste în organizarea producției, adică prin cercetarea dacă se întrebuințează în gospodării salariați și în ce măsură.

În țările europene apusene și în cele americane, gospodăriile organizate jumătate prin muncă proprie și jumătate capitaliste, întreprinderile „farmer"-ilor, formează tipul cel mai răspândit de gospodărie țărănească.

În Rusia acest tip economic are în țărănime o răspândire relativ mică; așa că diferențierea socială în mijlocul țărănimii ruse este la începutul ei.

Pentru a întregi cunoașterea gospodăriilor țărănești ca masă socială, trebuie să se accentueze că sutele de mii de economii familiale nu stau una lângă alta izolate între ele, ci toate sunt legate printr-un sistem întreg de relații reciproce complexe și formează o țesătură socială specială, așa încât întreaga economie țărănească, în totalitatea ei, devine oarecum o unitate națională economică.

Asemenea raporturi există pe tărâmul proprietății și folosirii pământului (izlazuri și păduri comunale, servituți și alte forme de folosire comună a pământului, arendă și dijmă); apoi pe tărâmul muncii salariate și a creditului.

Mai însemnate și mai tari sunt însă relațiile cu pieţele de mărfuri. Prin aceste raporturi fiecare exploatare mică țărănească devine o părticică din economia mondială, simte evoluția culturii național-economice a lumii și sistemele de rentabilitate determinate de piață ale diferitelor producții; prin ele, în sfârșit, influențează împreună cu alte milioane, întregul sistem al economiei mondiale.

Cercetându-se evoluția agriculturii, se poate constata cum capitalismul, ca sistem economic mondial, nu pătrunde în masa largă a gospodăriilor țărănești prin organizarea producției pe baze capitaliste, ci prin aparatul comercial, supunând întreaga ființă a gospodăriilor țărănești poruncilor pieții capitaliste și trăgând din munca țărănească „plus valoare" în forma câștigului comercial.

Chiar dacă s-ar obiecta că aceasta e o caracterizare prea pregnantă, nimeni nu va contesta că ea cuprinde un mare adevăr, acela că legătura economiei țărănești cu sistemul capitalist al economiei mondiale o face comerțul. Mai mult încă, treptat cu procesul de penetrație capitalistă, economia țărănească intră tot mai mult sub influența sistemului capitalist, care domină economia mondială, după cum observă Vladimir Ilici (Lenin), mai ales când această intensificare se reazemă pe capital împrumutat, pe care-l pune la dispoziție piața financiară generală, cum se întâmplă acum, mulțumită sistemului dezvoltat al creditului mărunt.

Dacă însă capitalul comercial și financiar stăpânește aceste căi și legăturile gospodăriei țărănești cu piața mondială, el lasă complet neatinse gospodăriile țărănești fără salariați și bazele existenței lor. Le face, însă, obiectele activității sale exploatatoare, tot așa cum exploata Compania pentru India Răsăriteană, populația agricolă muncitoare.

De aceea este datoria țărănimii, ca clasă, să aducă sub stăpânirea ei, cu ajutorul cooperativelor ei, toate căile care duc la piața mondială pentru mărfuri și capital și să pună stăpânire pe întregul aparat de comerț și credit, care servește maselor țărănești. Fructul acestei biruințe de clasă economice mondiale va fi că ceea ce poate fi un mijloc de exploatare capitalist, devine un simplu instrument tehnic, prin care economia familială în agricultură își întărește pozițiile.

Aproape de la David Ricardo există în știința economică tradiția de a se socoti regimul economic actual, exclusiv ca economie capitalistă.

Știința economică contemporană folosește, în consecință, categorii economice care sunt proprii acestei economii capitaliste: salariul, profitul, renta etc.

De fapt, în economia mondială contemporană, elementul capitalist, îndeosebi în forma capitalului comercial și financiar, este cel mai activ și, ca urmare, dominant. Însă alături, agricultura trăiește într-o măsură foarte mare în modul de producție al economiei familiale, fără salariați, cu o concepție specială despre profit și organizație de exploatare cu totul specială.

Starea actuală a statisticii agrare nu îngăduie să se precizeze greutatea specifică a agriculturii țărănești familiale față de acea capitalistă.

În țările aflate în vâltoarea revoluțiilor agrare din 1917-1922 – Rusia, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Cehoslovacia, Jugoslavia etc. – în prezent, forma economică familială sau semifamilială este dominantă.

Este evident că o economie națională, care se dezvoltă pe tărâmul unor categorii privat-economice speciale, nu se poate orândui complet, în cadrul noțiunilor național-economice, proprii economiei capitaliste. De aceea trebuie să se creeze, pe bazele formei economice fără salariați, noțiuni fundamentale corespunzătoare caracterului ei propriu, din sistemul cărora trebuie să se elimine complet *categoria salariului*. Prin aceasta se va modifica și conținutul altor noțiuni: renta, dobânda etc.

Întrucât, însă, în viața economică modernă aceste categorii economice ale economiei familiale și categoriile corespunzătoare ale economiei capitaliste se găsesc unele lângă altele, ele trebuie să se ciocnească și, ca urmare, structura național-economică a realității în care trăim se prezintă, într-o oarecare măsură, ca o rezultantă a acestor două sisteme național-economice, care nu se suprapun.

Numai cu ajutorul categoriilor economiei capitaliste nu se poate ajunge la o explicație completă a sensului anumitor fenomene ale vieții economice contemporane.

Numai dacă avem la îndemână categoriile economice ale economiei familiale fără salariați, vom putea proiecta lumină asupra fenomenelor complexe din domeniul prețurilor pământului, formării pieții pentru produsele agricole, nașterii crizelor industriale în țări agrare etc. – în care economiști ruși ca: Kossinskii, Țselinzev,

Pervușin, Makarov și alții au dovedit că modul de explicație capitalist nu izbutește.

Să analizăm mai întâi *problema rentei pământului*, în economia țărănească familială. Economistul Țselinzev a pus cel dintâi întrebarea: „Există în economia familială o rentă?"

Rezultatul cercetării sale este că economia țărănească nu încasează nici o rentă și că măsura în care, potrivit exploatării și calității pământului, ar putea da o rentă, aceasta se traduce numai într-un consum mai mare sau mai mic al familiei țărănești. Se poate admite acest punct de vedere, dacă noțiunea de rentă este înțeleasă corespunzător categoriei economice din societatea capitalistă, adică ca un venit, care nu derivă din munca proprie, ci se plătește proprietarului de către întreprinzătorul capitalist, pentru cedarea pământului spre folosință. Nu se poate însă explica pe deplin momentul rentei în economia țărănească prin relevarea unui consum sporit.

Pentru fundamentarea unei teorii a elementelor rentei în economia țărănească, trebuie să se cerceteze ce acțiune au asupra ei factorii care de obicei produc renta, care lasă să se nască și determină cantitativ renta diferențială în agricultura capitalistă. Dacă o familie țărănească are pământ de calitate bună, atunci sau se micșorează cheltuielile de materiale și de muncă, când produsul brut rămâne același, sau produsul brut trebuie să se mărească, când cheltuielile materiale și de muncă rămân aceleași. În amândouă cazurile rezultă o creștere a venitului pe unitatea de muncă. Același fenomen se ivește în cazul unei poziții de piață favorabile, sau în cazul întrebuințării unor mijloace de producție mai bune. Nu se deschide deci un izvor de venit fără muncă; înainte, ca și după aceea, decurg toate veniturile din munca proprie; numai raporturile, în care se săvârșește munca, au devenit mai favorabile. Tot atât de puțin înseamnă pentru economia familială o pierdere, în înțeles capitalist, trecerea la un pământ, care ar da o rentă negativă, dacă ar fi lucrat în sistemul capitalist. Ea are ca urmare numai o înrăutățire a condițiilor în care se săvârșește munca.

Nu trebuie să se uite că David Ricardo, când a formulat teoria asupra rentei, avea de analizat un fenomen social-economic determinat. Acesta consta în aceea că întreprinzătorul agricol, fermierul, care făcea uz de salariați, plătea o parte din venitul său, care nu era produsul muncii sale proprii, proprietarului solului. Acest

fenomen cuprindea o categorie economică determinată, care era precizată prin alte categorii economice (salariul, dobânda și prețul) și nu era imaginabilă în afara acestui sistem național-economic, după cum nu poate fi imaginată izolat economia capitalistă.

O urcare a venitului muncii în economia țărănească și urmările ei: creșterea consumului și vitezei de formare a capitalului sunt condiționate de mecanismul echilibrului subiectiv al factorilor interni ai economiei țărănești și atârnă numai de o singură categorie național-economică, de prețul pieții. Se pot însă imagina economii familiale complet naturale, scoase complet de sub influența tuturor categoriilor național-economice. Chiar în acestea, o deosebire de calitate a pământului posedă calitatea unui factor producător de rentă. Aceasta se manifestă însă exclusiv printr-o sporire a consumului și a puterii de formare a capitalului, concomitent cu o micșorare a intensității muncii.

Deci elementul rentă din economia țărănească poate fi gândit în afară de orice categorie național-economică, care pentru noțiunea rentei capitaliste reprezintă o condiție sine qua non.

În rezumat, se constată deci că factorii care nasc renta, în economia capitalistă, produc fenomenul rentei pământului, ca un fel special de venit fără muncă. În economia țărănească fără salariați, aceiași factori măresc consumul și forța de capitalizare, fără ca aceasta să coincidă cantitativ cu mărimea rentei, pe care ar produce-o aceleași terenuri în economia capitalistă. Acești factori depind în mare măsură de caracteristicile subiective ale structurii fiecărei gospodării și ale densității generale a populației ținutului.

De chestiunea rentei se leagă *problema prețurilor pământului.*

Această problemă este extrem de însemnată, întrucât categoria prețului pământului, proprie economiei țărănești, se ciocnește în aceeași piață cu categoria corespunzătoare a economiei capitaliste, astfel încât putem observa aici pentru întâia oară coliziunea dintre ambele sisteme economice și avem astfel prilejul de a analiza mecanismul prin care se formează rezultanta.

Pentru economia capitalistă, chestiunea prețului pământului este determinată foarte clar prin formula după care prețul pământului este egal cu renta capitalizată cu procentul uzual pe piața capitalurilor. Pentru economia familială, o asemenea construcție este imposibilă, pentru că nu există în ea o rentă, în înțelesul unui venit cu o existență separată în mod real. Pentru

economia țărănească putem pune întrebarea numai în forma aceasta: ce preț poate să plătească o economie țărănească pentru pământ? Pentru a lămuri această chestiune, se va proceda bine dacă se va porni de la formarea arenzilor. O economie țărănească va socoti avantajos să arendeze un pământ, când acesta îi înlesnește să stabilească echilibrul economic intern între osteneala muncii și satisfacerea trebuințelor la un nivel favorabil. Aceasta este hotărâtor. Gospodarul țăran va fi, în anume împrejurări, dispus să plătească o arendă, care întrece renta obișnuită a capitalului. De bună seamă, în acest caz îi rămâne numai un venit redus al muncii; totuși asemenea „Hungerpachten" pot fi de folos țăranului, când, dată fiind lipsa de pământ, înlesnesc stabilirea echilibrului în economia țărănească.

Când țăranul cumpără pământ judecă după criterii analoage, prețuind pământul după folosul pe care îl are pentru gospodăria sa; și el va fi gata să plătească cu atât mai mult, cu cât mai urgentă este nevoia de extensiune a pământului pentru viața sa economică, de unde rezultă consecința paradoxală, întărită totuși de realitate, că în ținuturi suprapopulate, tocmai familiile țărănești cele mai sărace plătesc cele mai mari arenzi și prețuri de cumpărare pentru pământ.

Dacă economia țărănească se găsește în concurență cu agricultura capitalistă la cumpărarea pământului, va supralicita în oferta sa prețul format după regulile capitaliste. Întreprinzătorul agricol capitalist este astfel pus în inferioritate și pământul său e cumpărat de țărani. O dovadă o reprezintă cumpărarea de către țărani a proprietății mari rurale din Rusia, la finele sec. al XIX-lea. Din pământurile date la 1861 marii proprietăți, aceasta mai stăpânea 87% în 1877, 76% în 1887, 65% în 1905 și 41% în 1916 – și dintre acestea două treimi erau arendate țăranilor.

Tot în felul acesta calculează țăranul când e vorba de *îmbunătățiri*.

Deoarece țăranul socotește atât de puțin cu procentul prețiii de capital, ori de câte ori e vorba de a folosi, într-un fel sau altul, capital, în gospodăria sa, nu rar se întâlnește în economiile țărănești o *acumulare de capital* prea mare, față de aceea din întreprinderile capitaliste. Condiționată de aceasta se manifestă și o *intensificare a muncii* peste gradul optim. O altă caracteristică a economiei țărănești, care se desprinde din natura circulației capitalurilor, este capacitatea de a plăti procente mari pentru capitalurile împrumutate.

Nu mai puțin trebuie să se țină seama de economiile țărănești, atunci când se cercetează *prețurile pieței pentru materii prime și mijloace de hrană* de origine agricolă.

Culturi, care necesită muncă multă, atrag gospodăriile țărănești din ținuturile suprapopulate, chiar când venitul muncii este redus și întreprinderea capitalistă n-ar avea nici o rentabilitate.

Acestea sunt consecințele național-economice ale concepției specifice despre profit și ale celorlalte caracteristici ale bazelor privat-economice ale economiilor familiale țărănești, în măsura în care se pot statornici în situația actuală a științei economice. Ele atrag după sine și urmări însemnate pentru teoria economică, impunând o revizuire a teoriei rentei pământului, a prețurilor pământului, a dobânzii capitalului, precum și a teoriei factorilor care determină prețurile.

Pe scurt, dacă se urmăresc ideile, al căror punct de plecare este teoria echilibrului subiectiv, al factorilor economici interni ai economiei familiale, se poate ajunge la construirea unui sistem de economie națională, care nu cunoaște categoria salariului.

III. NOUA ORIENTARE A ȘTIINȚEI ECONOMICE

În capitolele precedente s-a redat tot ceea ce este esențial din opera economistului rus, afară de documentarea statistică, extrem de bogată și instructivă.

Punctul de plecare al lui *Ciaianov* este explicarea caracteristicilor social-economice ale economiei familiale țărănești, care determină forța ei de rezistență, dovedită în cursul istoriei. Concluzia savantului rus este că se impune crearea unui sistem special de știință național-economică, al cărui obiect este o economie națională fără salariu.

Autorul, nu numai că se limitează la această sugestie, fără să încerce a schița nici măcar liniile generale ale unui asemenea sistem, dar nici nu întrevede clar consecințele operei sale.

Critica apuseană a primit lucrarea lui *Ciaianov* cu o apreciere generală extrem de favorabilă, dar cu rezerve în ce privește sugestia de a se revizui actualul sistem de științe economice[161].

Cum era și firesc, s-a recunoscut că antiteza economiei țărănești familiale, față de întreprinderea agricolă capitalistă, este nimerită pentru a lămuri forțele motrice și funcțiunile economiei țărănești. Ceea ce nu s-a putut accepta, cu aceeași înlesnire, este ideea de a se construi un nou sistem național-economic, pe baza rezultatelor cercetării economiei țărănești fără salariat, sau crearea unei teorii economice, care să îmbrățișeze sintetic toate formele prezente ale vieții economice.

Ce-i drept, nu s-a ridicat obiecțiunea că construcția tipului de economie țărănească familială ar fi schematică. Aceasta nici n-ar fi putut rezista celei mai sumare analize. Este notoriu că întreaga știință economică clasică, începând de la Adam Smith* și culminând la David Ricardo, a fost întemeiată pe aceeași metodă – abstracțiunea și izolarea. Nimeni nu mai contestă valoarea științifică a rezultatelor *teoriei economice pure* care are ca punct de plecare pe *homo oeconomicus* și, ca formă fundamentală de activitate economică, întreprinderea bazată pe sistemul salariului.

Nu trebuie să se uite însă că teoria economică pură a clasicilor își are obârșia în Anglia de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Aceasta explică în întregime caracterul ei. Punctul de plecare al școalei clasice, tipul „omului economic", care nu cunoaște alte interese în afară de cele proprii și e convins că lucrează pentru binele general, dacă își îndeplinește profesiunea sa, este un produs al atmosferei morale, creată de calvinism (cine-și face datoria profesională lucrează pentru folosul omenirii!).

„Fiecare teorie economică se află în legătură cu practica economică"[162].

* Adam Smith (1723-1790), economist scoțian. Teoretician liberal al economiei politice clasice, autor al lucrării „Cercetări asupra naturii și cauzelor bogăției națiunilor" (1776). Considera că realizarea interesului personal duce la promovarea interesului economic general. A studiat noțiunea valorii mărfurilor, făcând deosebirea dintre valoarea de schimb și valoarea de întrebuințare. (n. edit.)

[161] Vezi *Die Familienwirtschaft als Grundlage für ein System der Sozial-Oekonomik* de prof. Aug. Skalweit, în „Weltwirtschaftliches Archiv" (1924) Bd. 20 Heft 2.

[162] Sven Hellander: *Die Ausgangspunkte der Wirtschaftswissenschaft* (Jena 1923) p. 8.

Desfășurarea procesului economic, în centrul căruia se află homo œconomicus, are loc în economia capitalistă bazată pe ideea profitului și a salariului.

Nu este oare util pentru fundamentarea teoriei pure, ca să se cerceteze, prin același mijloc al abstractizării și izolării, cum acționează homo œconomicus în economia țărănească familială, fără salariat?

Poate, dacă Adam Smith sau David Ricardo ar fi trăit într-un mediu social economic, în care tipul economiei familiale ar fi fost predominant, teoriile lor economice ar fi luat o asemenea direcție.

Este fără îndoială un merit al lui *Ciaianov* de a fi sugerat însemnătatea unei asemenea îndrumări a teoriei economice. Analizând cu aceeași metodă economia familială, adică forma de activitate economică fără salariați, el a constatat că în condițiile ei de existență în „cultură pură" se găsesc condiții obiective pentru o motivare a activității economice, care sunt de altă natură decât acelea dintr-o organizație economică ce întrebuințează salariați și în conducerea căreia este determinantă, exclusiv, străduința către venitul maxim.

Aceste rezultate lasă să se întrevadă că îndrumarea analizei pe această cale poate fi bogată în urmări, pentru o nouă fundamentare a teoriei economice pure.

Dacă în știința economică se admite necesitatea teoriei pure, cu atât mai clar apare necesitatea complementului ei, *teoria economică istorică*.

Istorică este în primul rând descrierea economică (mai ales prin metoda statistică), sau istoria economică.

„Teoria pură trebuie să construiască egal și sistematic toate părțile teoretice ale științei economice. Teoria istorică trebuie să prezinte sistematic realitatea economică, în caracterul ei istoric, prelucrată în tipuri"[163].

Noțiunea centrală a teoriei istorice este „tipul", fără de care chiar istoricii recunosc că teoria istorică este o imposibilitate[164].

După definiția clasică a lui *Max Weber** „tipul ideal se obține prin accentuarea unilaterală a unuia sau câtorva puncte de vedere

* Max Weber (1864-1920), economist și sociolog german. Promotor al „sociologiei comprehensive", a elaborat „tipuri ideale" de forme sociale în lucrarea „Economie și societate" (1922). Studiul „Wirtschaftsgeschichte" („Istoria economică") (1923) studiază geneza capitalismului european. (n. edit.)

[163] *Ibidem*, p. 50.

[164] Vezi Bellow: *Probleme der Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen 1920) p. 191 și urm.

și prin concentrarea unei mulțimi de manifestări individuale difuze și discrete, aici mai multe, colo mai puține, pe alocuri lipsind complet, care se subordonează acelor puncte de vedere, reliefate unilateral, într-o imagine abstractă, unitară în sine"[165].

Teoria istorică apare, astfel, ca o caracterizare sistematică, în tipuri, ale unei epoci economice, care nu este tot una cu descrierea economică (după metoda statistică), nici cu istoria economică, care încearcă să „redea" realitatea. Teoria economică poate să abstractizeze și să izoleze, accentuând ceea ce este însemnat și lăsând la o parte ceea ce este secundar.

Pentru a alege ceea ce este însemnat și deci trebuie a fi accentuat, teoria istorică are două mijloace: teoria pură, care îi spune ce poate să fie principal, însemnat și realitatea istorică, care vădește măsura în care există de fapt anume fenomene.

Teoria pură și teoria istorică se întregesc, astfel, în chip reciproc, cea dintâi dând, prin categoriile sale, posibilitatea de cercetare pentru cea de a doua și cea de a doua înlesnind descoperirea unor noi categorii[166].

Dar legătura dintre teoria pură și teoria istorică, reiese din postulatul lui *Schulze-Gävernitz**: să se construiască *tipuri deferențiate de homo oeconomicus*[167].

S-a stabilit că: 1. Teoria istorică e un complement al teoriei pure; 2. Teoria istorică se construiește cu ajutorul teoriei pure și a realității istorice economice; 3. Teoria pură și istorică se află într-o înlănțuire de influențe reciproce.

Dacă teoria pură nu cuprinde toate categoriile economice, ea nu numai că nu este un instrument pentru înțelegerea economiei mondiale în totalitatea ei, dar nu poate fi nici un auxiliar al teoriei istorice. În acest sens, analiza economiei familiale fără salariați apare ca un mijloc de verificare a categoriilor teoriei economice pure și de completare a ei, prin categorii noi. Ea înlesnește, astfel, și reconstruirea teoriei economice istorice.

* Gerhart von Schulze-Gävernitz (1864-1943), economist german, profesor universitar la Freiburg. Lucrări: „Pacea socială", 2 vol. (1890), „Imperialismul britanic și comerțul liber" (1906). (n. edit.)

[165] „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik" Bd. 19 p. 65 (citat de Hellander, p. 50).

[166] Vezi Hellander, *op. cit.* p. 51 și urm.

[167] *Ibidem*, p. 52.

Se poate însă ridica obiecțiunea, că „economia familială", așa cum a fost construită de *Ciaianov*, n-ar cuprinde caractere specifice, care să se găsească, în realitate, în economia țărănească decât în anume părți ale lumii, dacă nu cumva numai în Rusia. Cu alte cuvinte, s-ar trece cu vederea că în agricultura germană, daneză, olandeză, belgiană și franceză „cele mai multe economii țărănești – cel puțin după întinderea suprafeței cultivate – și aceasta este hotărâtor în această privință – nu renunță deloc la munca salariată, deci după teoria lui *Ciaianov* ar fi întreprinderi capitaliste"[168].

Este notoriu că în realitatea istorică există, sub numele de „economii țărănești", formațiuni economice de diferite categorii. În unele părți ale lumii predomină economiile țărănești familiale pure, în altele sunt în minoritate față de exploatările semi-capitaliste.

Pe globul pământesc trăiesc 1 miliard 900 milioane de oameni și peste jumătate, aproximativ 900 milioane se află în Asia.[169] Dintre aceștia imensa majoritate, în China, India și Japonia sunt țărani, care trăiesc în economii familiale. În răsăritul Europei, numai în Rusia, din 133 milioane de locuitori 111 milioane sunt țărani și dintre aceștia 96% trăiesc în economii familiale pure. Evoluțiile agrare de după război au creat situații analoage în toate țările din estul și sud-estul Europei. Chiar în Europa apuseană există tipul economiei familiale, în Elveția, Cehoslovacia și în Danemarca.

N-are nici o însemnătate faptul că există părți ale lumii în care economia țărănească familială nu este reprezentată sau este într-un număr disparat; ceea ce este relevant este împrejurarea că sute de milioane de oameni își duc viața în economii familiale, cu o mentalitate economică specifică față de mentalitatea economică capitalistă.

Putem deci să afirmăm că teoria economică istorică are un rol însemnat: să prezinte realitatea economică din părțile lumii, unde trăsătura dominantă este economia țărănească familială, în caracterul ei istoric, prelucrată în tipuri.

În acest scop, istoria economică și statistica economică trebuie să adune și să sintetizeze, în prealabil, materialul de fapte.

Pe baza tipurilor stabilite de teoria istorică și pe baza materialului istoric se vor schița *etapele evoluției economice* din țările din răsăritul și sudul Europei.

[168] Skalweit, *op. cit.* p. 240.
[169] N. Bucharin: *Über die Agrarfrage* (1925), p. 7.

O asemenea operă așteaptă să fie creată. Teoriile asupra etapelor economice formulate de economiștii apuseni – indiferent de valoarea fiecăruia – nu pot fi aplicate țărilor din răsăritul și sudul Europei. Critica istorică trebuie să arate în ce țări și în ce timpuri a fost caracteristică o etapă economică. De-altminteri, nici una din teoriile existente nu pretinde a avea o valoare universală. Teoria lui *K. Marx* este proprie țărilor capitaliste industriale, cu o dezvoltare de tip englez. „Capitalismul modern" al lui *W. Sombart* este limitat, chiar de autor, la țările apusene și central-europene, teoria lui *Schmoller** este limitată la Germania, teoria lui *K. Bücher*** privește cercul popoarelor apusene și centrale.

Teoria economică cercetează viața economică, izolată de celelalte manifestări omenești. Dar indiferent dacă punctul de plecare al științei economice poate fi „omul parte", identificat cu homo oeconomicus, sau „omul întreg", cercetarea vieții economice se poate și trebuie să se facă în condiționarea ei reciprocă cu celelalte manifestări culturale ale societății.

Știința economică realistă urmărește pe oameni, așa cum sunt ei în realitate, mânați în acțiunile lor de toate felurile de motive și aparținând unui anume popor, stat și epocă.

Pe această cale s-a dezvoltat o *Sociologie economică*. Rând pe rând, economiștii apuseni și-au îndreptat preocupările asupra tuturor factorilor vieții sociale, care ar putea să influențeze, într-un sens sau altul, activitatea economică.

Astfel, *Max Weber, Ernst Troeltsch**** și *Werner Sombart* au studiat influența religiei asupra activității economice. Interesul

* Gustav von Schmoller (1838-1917), economist german. Profesor universitar la Halle și Berlin, membru al Academiei prusace de știință. Principalul reprezentant al „școlii istorice" în științele economice. Scrieri: „Câteva probleme fundamentale ale politicii sociale și ale științelor economice" (1898), „Probleme generale ale învățământului economic", 2 vol. (1900-1904). (n. edit.)

** Karl Bücher (1847-1930), economist teoretician german. Cadru didactic la Universitatea din Leipzig, a fost profesorul lui Virgil Madgearu și conducătorul tezei sale de doctorat. Adept al „școlii istorice", lucrarea sa „Entstehung der Volkswirtschaft" (1920), explică geneza economiei naționale în Europa occidentală și centrală. (n. edit.)

*** Ernst Troeltsch (1865-1923), teolog luteran și filosof german. Profesor universitar la Bonn, Heidelberg și Berlin. Subsecretar de stat în Ministerul Cultelor din Prusia. Scrieri: „Doctrina socială a bisericilor și confesiunilor creștine" (1912), „Istorismul și problemele sale" (1922). (n. edit.)

pentru economie, felul colaborării cu cei de aproape și cu cei de departe, reglementarea propriilor nevoi, toate acestea ar depinde de impulsurile date de religie. Ce fel de religie este dominantă și cât de intens stăpânește oamenii, este hotărâtor pentru structura vieții economice a popoarelor.

Ideile politice, credința în drepturile naturale, concepțiile politice despre despotism, iobăgie, parlamentarism etc. au de asemenea răsfrângeri asupra vieții economice.

Apoi ideile sociale, concepția asupra căsătoriei, familiei, claselor sociale, aprecierea diferitelor profesiuni, moda, tradiția etc. nu sunt indiferente pentru cursul vieții economice a popoarelor.

Indiferent de atitudinea generală față de concepția materialistă a istoriei, *problemele sociologice economice* au fost cercetate de economiști, în țările din apus, punându-se rând pe rând pietre unghiulare la edificiul științei economice. Acesta nu poate fi însă desăvârșit, până când nu se vor fi luminat toate aceste probleme ale sociologiei economice în mediile social-economice agrare din răsăritul și sudul Europei.

„Economia mondială – spune cu drept cuvânt *Ciaianov* – este un conglomerat de formațiuni economice, în care forme capitaliste se amestecă cu atâtea și atâtea altele"[170].

A se cerceta toate formele specifice ale vieții mondiale și tendințele lor, înseamnă a se înlesni desăvârșirea operei de *sinteză generală* din care să răsară o știință economică atotcuprinzătoare.

Din acest punct de vedere, opera lui *Ciaianov* și a celorlalți cercetători ruși din aceeași școală, indică economiștilor din răsăritul și sudul Europei drumul pe care își pot aduce contribuția reală la construirea științei economice.

Dar cercetarea lui *Ciaianov* este însemnată și din punctul de vedere al *politicii economice*, în special al politicii agrare.

„Multe teze social-politice privitoare la agricultură trebuie să fie revizuite" încheie *Ciaianov*.

De obicei politica agrară practică urmărește a realiza o rentă a pământului cât de mare cu putință. Așa ceva este însă singurul scop al exploatării agricole capitaliste, după cum am văzut, pe baza analizei noastre, nicidecum totdeauna țelul urmărit de economia țărănească. Pentru țări agrare suprapopulate, omul politic practic

[170] Ciaianov, *op. cit.* p. 131.

nu se poate da înapoi să așeze pe planul întâi alte țeluri și alte criterii, căci este cea dintâi chemare a sa să asigure masei principale a populației un nivel de viață pe cât posibil de înalt și un cât de mare venit brut. Însă acestui scop se opune străduința către o rentă maximă, care reclamă gradul de intensitate optim în agricultură.

„Omul politic practic a cărui activitate are loc într-o țară de țărani suprapopulată, trebuie să ia cu totul alte măsuri pentru întregul domeniu al culturii pământului, îmbunătățirilor, colonizării și chiar al creditului și al formării capitalului.

El va trebui să corecteze momentul tehnic economic prin cel social și problema agriculturii va deveni pentru el, în multe privințe, o problemă demografică"[171].

În perioada revoluțiilor agrare, străbătută de țările din răsăritul și sud-estul Europei după 1917, problemele de politică agrară, a căror rezolvare rațională presupune o cunoaștere a structurii economiilor țărănești individuale și o înțelegere a economiei țărănești drept categorie național-economică, sunt mai complexe decât cele schițate sintetic în rândurile de mai sus.

Felul așezării principiului de expropriere și colonizare, caracterul de drept al proprietății pământului, condițiile de cultură, formele de procurare a mijloacelor de exploatare, asigurarea posibilităților de valorificare liberă și integrală a produselor economiilor țărănești, organizarea cooperației și creditului – aceste probleme principale pot să fie soluționate, în conformitate cu condițiile obiective de existență și dezvoltare a economiei țărănești și în direcția progresului social, numai dacă se ține seama de rezultatele analizei structurii individuale și celei social-economice a economiilor țărănești.

Însemnătatea scrierii lui *Ciaianov* și a întregii școli a economiștilor ruși, reprezentată de el, depășește cadrul îngust în care caută să fie așezată de criticii apuseni.

În toate direcțiile în care se îndreaptă preocuparea științei economice – teoria pură, teoria istorică, descrierea și istoria economică, sociologia economică și politica economică – se deschid perspective largi de lucru pentru economiștii din răsăritul și sudul Europei.

[171] *Ibidem.*

FORMAREA ȘI EVOLUȚIA BURGHEZIEI ROMÂNE

Este o elementară datorie sociologică să privim, totdeauna, atât lucrurile, cât și oamenii, în spațiu și în timp. În acest fel trebuie să examinăm revoluția burgheză și curentele de gândire pe care ea le-a produs. Când vorbim, spre pildă, despre unul dintre cele dintâi curente, pe care le-a răscolit revoluția burgheză, despre junimism, nu putem să nu observăm că, dacă el a ajuns numai la o despicare superficială a procesului revoluției burgheze, aceasta se datorește faptului că oamenii, care au dat naștere acestui curent, în împrejurările de atunci, nu aveau la îndemână elementele necesare ca să pătrundă la o adâncime mai mare. De aceea, este greșit să privim cu dispreț un curent, care a fost mânat de idealism și a devenit un curent reacționar numai atunci când, împreună cu o aripă a organizațiunii noastre politice, s-a schimbat într-un curent conservator. Reacționar a fost junimismul, numai privit în atitudinea pe care a avut-o față de revoluția agrară, în atitudinea sa de consfințire a regimului neoiobag; dar tot atât de reacționar a fost curentul revoluționar burghez în atitudinea sa față de regimul neoiobag.

În același mod trebuie să privim și cel de al doilea curent de reacțiune, apărut în urma revoluției noastre burgheze, curentul poporanist. Socotim straniu ca poporanismul să fie considerat drept curent reacționar. Poporanismul a fost, în vremea când s-a născut, una dintre cele mai înaintate mișcări politice, mai ales prin atitudinea sa împotriva feudalismului agrar, înțelegând că numai prin desființarea feudalismului agrar se poate deschide calea progresului

Notă. – Prelegere ținută în ziua de 8 Martie 1925, la Institutul Social Român, în ciclul «Viața socială a României după război». (Stenografiată de d. H. Stahl). [Publicată în „Independența economică", 1925, VIII, nr. 3-4. (n. edit.)]

social în România. Poporanismul a fost, în această privinţă, un curent progresist, cu caracter chiar revoluţionar, pentru timpul când s-a născut.

Poporanismul, este adevărat, n-a avut încredere în posibilitatea de dezvoltare a unei industrii capitaliste într-o ţară înapoiată, pornind de la concepţia, împrumutată din doctrina social-revoluţionarilor ruşi, după care o ţară înapoiată nu poate să treacă de la regimul agrar la regimul capitalismului industrial, pentru că aceasta presupune înainte de toate debuşee şi, pentru ţările înapoiate, debuşeele interne erau restrânse, iar debuşeele externe închise, pentru că atât colonialismul cât şi sferele de influenţe sunt apanajele ţărilor capitaliste înaintate.

Indiferent de atitudinea ce se poate lua în legătură cu posibilitatea de dezvoltare a industrialismului în ţările agricole înapoiate din răsăritul şi sudul Europei, nu este admisibil ca poporanismul să fie privit ca un curent reacţionar, deoarece în ambianţa în care s-a născut a fost un curent revoluţionar, în raport cu structura noastră agrară, baza existenţei poporului român.

În acelaşi chip trebuie să privim şi curentul social-democrat. Acest curent îşi găseşte reprezentantul cel mai strălucit în Dobrogeanu-Gherea*. Dobrogeanu-Gherea înţelegea că, după teoria marxistă, evoluţia normală presupune anumite fapte elementare, care nu trebuie să fie trecute cu vederea. Dezvoltarea vieţii economice în ţările apusene, unde s-a petrecut revoluţia burgheză, în mod normal, a produs în sânul societăţii o serie de elemente revoluţionare care, neputând să mai încapă în aşezământul juridic şi social al acelei societăţi feudale, au străpuns în luptă cu forţele feudale acest aşezământ juridic, punând mâna pe puterea politică şi transformând Statul în instrumentul lor pentru a face cu putinţă propăşirea capitalismului.

În România, observă Dobrogeanu-Gherea, în momentul când s-au introdus instituţiile juridice burgheze, suprastructura constituţională şi juridică, nu existau acei factori sociali, în sânul vieţii economice

* Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), om politic, teoretician social, critic literar, publicist. Iniţiator al mişcării socialiste, conducător al partidului social-democrat (1893-1899), a ţinut legătura cu Karl Kautsky, Gheorghi Plehanov, Pavel Axelrod şi alţi conducători ai mişcării muncitoreşti europene. A editat revista „Contemporanul". Opera sa fundamentală de critică socială „Neoiobăgia" reprezintă o contribuţie originală la studierea realităţii româneşti. (n. edit.)

sociale interne, care să susțină această dezvoltare, necum factorii care să fi provocat această transformare, deci moartea feudalismului s-a decretat înainte ca să fi apărut condițiile materiale, care să formeze pârghiile noii ordini de drept.

Era un contrast evident între formă și fond. Deosebirea între concepția lui Dobrogeanu-Gherea și concepția junimiștilor era că el nu socotea că această transformare fusese produsă de ideile importate de revoluționarii noștri din apus, că existau totuși, în societatea noastră, anumite cauze materiale, iar Dobrogeanu-Gherea – și pentru memoria lui trebuie să accentuăm acest lucru – este cel dintâi care a stabilit cauza movens a acestei transformări și anume intrarea României în orbita țărilor capitaliste.

Firește că nici unul din aceste curente și nici unul din reprezentanții lor n-au izbutit să dezvăluie întreg procesul de formațiune a burgheziei din Țara Românească și, de aceea, de bună seamă, este rolul Sociologiei noastre științifice să ducă aceste cunoștințe mai departe.

În loc de aceasta, Sociologia științifică se manifestă, astăzi, ca o reacțiune împotriva acelor curente, cuprinzându-le pe toate în rubrica generală a „Sociologiei beletristice", pentru că ele au fost reprezentate de către critici literari.

Să vedem care este schema de evoluție a burgheziei române, prezentată în numele Sociologiei științifice contemporane.

Mai întâi se stabilește că evoluția noastră burgheză este „normală"; nu se definește însă ce înseamnă evoluție normală. S-ar putea vorbi de evoluție normală, dacă s-ar dovedi că fazele prin care a trecut societatea noastră către capitalism sunt identice cu acelea ale țărilor cu dezvoltare capitalistă normală, care sunt țările din sfera de dezvoltare germano-romanică-celtică; dar prin evoluție normală se poate înțelege că n-a fost ceva artificial. Cu aceasta, însă, noi socotim că nu se avansează prea mult.

În fundamentarea acestei construcții, care este mai mult ideologică decât științifică, se aduc două serii de fapte: pe de-o parte procesul dezvoltării capitalismului român, al creației burgheziei, pe de altă parte, procesul distrugerii feudalismului și de nimicire a claselor agrare, pentru ca să se tragă apoi concluzia firească, că toate curentele care s-au produs, ca reacție împotriva acestei dezvoltări capitaliste – atât junimismul, cât și poporanismul și chiar socialismul! – au fost curente ale reacțiunii.

Burghezia e într-un marş triumfător! În calea sa se iveşte un lucru de nimic: sufletul naţiunii române e potrivnic acestei dezvoltări. Să reformăm şcoala şi să silim sufletul să se adapteze materiei!

Aceasta este construcţia „Sociologiei ştiinţifice", care pare a fi cel mult o metafizică a burgheziei sau, poate mai bine, o ideologie a burgheziei şi o apologie a oligarhiei.

O enigmă: reprezentatul cel mai strălucit al acestei Sociologii ştiinţifice, St. Zeletin, ajunge exact la aceleaşi concluzii, în ceea ce priveşte evoluţia noastră socială, cu unul din strălucitii reprezentanţi ai „Sociologiei beletristice", combătute de el, Henry Sanielevici*, în cartea lui: „Poporanismul Reacţionar".

Cercetând problema formării şi evoluţiei burgheziei noastre vom încerca să aplicăm metoda istorică comparativă.

Procesele istorice nu se petrec nici în acelaşi mediu social-economic, nici în acelaşi timp. Este deci de presupus că există anumite deosebiri între diferitele procese istorice după momentul istoric şi după mediul social economic, în care au loc.

Putem deci să anticipăm că dacă vom descoperi o distanţă istorică între momentul când începe revoluţia burgheză în România şi deosebiri esenţiale, între mediul în care are loc, faţă de cel din ţările unde evoluţia a fost normală, vom constata devieri de la normal, deci procesul n-a avut exact acelaşi sens, n-a urmat aceeaşi linie şi, în sfârşit, n-a avut aceleaşi urmări sociale ca procesul revoluţiei burgheze din ţările cu evoluţia capitalistă normală.

În acest scop e necesar să cercetăm, în primul rând, procesul de lichidare a feudalismului agrar, pentru că acesta creează mediul în care se dezvoltă burghezia capitalistă şi, în al doilea rând, procesul formării burgheziei şi evoluţia ei.

Momentul în care începe revoluţia burgheză în România este – şi toată lumea e de acord asupra acestui punct – când Ţările Româneşti intră în orbita ţărilor capitaliste. Aceasta se petrece la începutul veacului XIX, după ce în Anglia are loc revoluţia industrială, prin introducerea maşinismului şi producţiei în masă,

* Henry Sanielevici (n. 1875), profesor de liceu, sociolog, critic literar şi publicist. În 1905, la Galaţi, fondează revista „Curentul nou". A activat în mişcarea socialistă, colaborând la publicaţiile socialiste. Concepţia sa socială este marxistă. Opera: „Cercetări critice şi filosofice" (1916), „Clasicismul proletariatului – P. Istrate" (1924), „Literatură şi ştiinţă" (1930). (n. edit.)

care trezește nevoia de materii prime și piețe de desfacere. Pacea de la Adrianopole din 1829, odată cu deschiderea drumurilor de comerț, are ca efect imediat faptul că cerealele noastre sunt căutate în Anglia și prețul cerealelor sporește. Stăpânii de pământ au interes, din ce în ce mai mare, ca să aibă disponibilități de export cât mai mari și aceasta îi face să tindă, din ce în ce mai mult, la îngustarea drepturilor de folosință pe care le aveau țăranii asupra pământului, cu tendința de a ajunge proprietari absoluți ai pământului.

Regulamentul organic dă semnalul luptei care începe între țărani, pe de o parte, și boieri, de cealaltă parte. Regulamentul organic introduce chiar temerar noțiunea de proprietate, fără să rezolve conflictul între boieri și țărani. Dreptul de folosință pe care-l aveau țăranii asupra pământului este lăsat, într-adevăr, la două treimi din totalitatea pământului, însă se înrăutățesc condițiile de muncă și toate angaralele, pe care țăranii le datoresc proprietarilor, pentru ca proprietarii să aibă un câștig cât mai mare.

Tot în acest timp sosesc solii capitalismului apusean în România. Cine sunt aceștia? Sunt comercianții de cereale și împrumutătorii de bani... Cunoaștem chiar numele lor: Sechiari Derussi, Michail Daniel, Halfon, (1830) Ghermani, (1834) frații Elias, (1837) Hillel Manoh și Iacob Marmorosch, (1848). Aceștia sunt cei mai importanți dintre negustorii și împrumutătorii de bani care vin în principatele noastre până pe la 1848; terenul activității lor era deschis de Regulamentul Organic, care introduce noțiunea de bani și noțiunea de capital și credit, iar pe la 1840 avem chiar un cod de comerț.

Ce-i trebuia acestui capitalism apusean? Îi trebuia numai să se introducă în Țara Românească elementele burgheze necesare afacerilor sale: instituții de transport, instrumente de credit și monedă și o ordine juridică de drept burghez, deci instituțiile proprietății private. Atât și nimic mai mult. De aceea, este explicabil că invazia capitalismului apusean nu aduce după sine o lichidare a feudalismului agrar și nici o revoluție în modul de producție de la noi; capitalismul apusean n-avea nici un motiv să provoace o asemenea transformare, pentru că n-avea decât un singur interes, dar mare: să se poată organiza producția de cereale, așa încât să existe disponibilități de export. Acest interes de a importa cereale de la noi era mai mare, în momentul când începe revoluția burgheză, decât acela de a exporta mărfurile lor la noi.

Procesul a durat foarte mult timp, de la 1830 până la 1864, continuu. Boierii, din ce în ce mai lacomi de câștig, față de urcarea prețurilor cerealelor, înăspresc, prin tot felul de manopere, regimul iobăgiei pentru ca să aibă cât mai mult de exportat.

Care erau factorii acestui proces? Era boierimea, pe de o parte, care era și rămăsese până la 1864 factorul economic și politic cel mai important în Principatele române, și era, pe de altă parte, țărănimea.

S-a spus că la 1864 – și acest punct era foarte important de menționat – boierimea noastră era decăzută din punct de vedere economic și din punct de vedere politic. Faptul acesta nu e exact. Ce ar fi putut să lucreze la slăbirea clasei boierești? Cămătăria? Ea nu putea decât să schimbe compoziția internă a clasei boierești. Atâta vreme cât cantitatea de pământ și drepturile asupra țăranilor rămâneau înlăuntrul uneia și aceleiași clase, care era clasa boierească, ea nu putea fi slăbită până la 1964.

Țărănimea cu ce putea răspunde? Cu revolta. Și revoltele, de fapt, se țin lanț de la 1831 până la 1862. Alt mijloc țărănimea nu putea avea afară numai poate de refuzul de a da recruți.

Care erau soluțiile posibile? Teoretic erau două: exproprierea țăranilor sau exproprierea boierilor.

Exproprierea țăranilor, cum s-a întâmplat într-un singur caz în istorie, în Anglia, nu se putea face la noi. Nu pentru că boierii nu erau tari, ci pentru că aceasta ar fi fost, în momentul acela, împotriva interesului capitalismului apusean: nu era în interesul capitalismului apusean zdruncinarea ordinii interne, pentru că reprezentanții capitalismului apusean înțelegeau că boierimea noastră nu putea să treacă de la regimul producției feudale la regimul producției capitaliste cu salariați. Boierimea noastră trebuia deci să fie lăsată, în ceea ce privește modul de producție, în situația în care se găsea. Prin urmare, capitalismul apusean avea un singur interes: interesul ca să se găsească un modus vivendi între proprietari și țărani, care să asigure continuarea producției. De aceea nu se poate produce exproprierea țăranilor și tot de aceea Convenția de la Paris în art. 46 prevede: „Se va proceda fără întârziere la revizuirea legii, care reglementează raporturile între proprietari și plugari în vederea îmbunătățirii soartei țăranilor".

Așa fiind, firește că nu se putea face exproprierea țăranilor. Dar poate s-ar fi putut face exproprierea totală a boierilor?

Exproprierea boierilor, fie chiar parțială, dacă nu totală, ar fi presupus existența unei burghezii revoluționare, având la aripa stângă un proletariat industrial, cu batalioane de asalt împotriva proprietarilor, pentru împroprietărirea țăranilor. Însă, în situația în care se găseau atunci Principatele noastre, n-aveam orașe, n-aveam o clasă de meseriași, simbolul dezvoltării precapitaliste, și nici vorbă nu putea fi de existența unei burghezii și a unui proletariat. În aceste condiții, este lesne de înțeles că toate revendicările revoluționarilor noștri, în afară de cele privitoare la proprietatea privată, circulația mărfurilor și circulația banilor, erau de natură pur ideologică. Așa fiind, nu s-a putut produce alt rezultat decât cel de la 1864.

Aceasta a fost însă numai o soluție de compromis și nu s-ar fi putut obține, dacă n-ar fi fost un act al puterii absolutiste a Domnitorului Cuza. Actul de la 1864 nu schimbă absolut nimic în relațiile de producție. Așa cum a fost alcătuit, atrăgea după sine o proletarizare a unei părți a țărănimii. Prin micșorarea pământului lăsat în folosința țărănimii, lipsa de islaz, răpirea drepturilor la pădure ale țăranilor, la care se adaugă inalienabilitatea loturilor țărănești, se creau toate condițiile, care trebuiau să dea naștere regimului neoiobag. Pământul se transformă, de drept, în proprietate privată dar, în condițiile în care se făcea atunci așezământul agrar, pământul rămâne instrumentul de dominație și de exploatare în mâinile proprietarilor, pentru că țăranii, în situația în care erau lăsați prin actul de la 1864, erau constrânși să se învoiască pe moșiile boierești. Boierii, conștienți de lucrul acesta, având puterea politică în mâna lor, așteptau un singur prilej pentru ca să poată consfinți, și în drept, această situație de fapt. Aceasta se obține când se votează legea tocmelilor agricole, care introduce execuția manu militari, forțarea la muncă a țăranilor învoiți pe brazda proprietarilor și se menține chiar după ce Constituția de la 1866* introduce libertatea personală și toate drepturile și libertățile cetățenești. Legile tocmelilor agricole, care de la 1864 înrăutățesc continuu această situație iobagă a țărănimii române, sunt deci în conflict juridic violent cu Constituția.

* Constituția promulgată de prințul Carol la 1/13 iulie 1866 a fost prima lege fundamentală modernă a României. Având drept model constituția belgiană, ea a adoptat și unele principii ale organizării de stat prusace, asigurând un rol important prințului prin dreptul absolut de veto. (n. edit.)

Se stabilește, astfel, un regim economic special, cu o structură care era într-un contrast absolut cu structura juridică și constituțională a societății.

Dobrogeanu-Gherea a lămurit acest proces și a botezat această situație „neoiobăgie", considerând-o ca o epocă specială, prin care trebuie să treacă țările înapoiate, ca să ajungă la regimul capitalist burghez.

Împotriva acestei concepții, că neoiobăgia ar fi un specific al dezvoltării sociale a țărilor înapoiate, s-a ridicat în ultimul timp „Sociologia științifică". Sociologia științifică nu admite că neoiobăgia nu apare în toate părțile lumii și este apanajul dezvoltării sociale a răsăritului și sudului Europei și găsește tot felul de explicații ciudate. De pildă, ea afirmă că, odată ce se introduce regimul burghez, trebuie „să se silească țărănimea la muncă pentru ca să se deprindă cu disciplina acelei munci uniforme, pe care o depun toți în regimul burghez". După această teorie, însă, ar trebui să se descopere existența neoiobăgiei în Franța, în Danemarca, în Germania etc. Însă ea nu există în primele țări, iar în Germania, o găsim numai în Germania de răsărit, nu și în Germania de apus. Există în Germania de răsărit, pentru că condițiile în care se produce acolo revoluția agrară sunt identice cu acelea din răsăritul și sudul Europei și de aceea acolo există neoiobăgie.

„Sociologii științifici" mai dau însă o altă explicație: emanciparea țăranilor, afirmă ei, produce criză de brațe de lucru și pentru că proprietarii au nevoie de muncitori, trebuie să se introducă munca silnică, deci regim neoiobag, pentru ca să se asigure continuarea producției. De fapt, în răsăritul Europei, și în România în special, nu numai că nu se semnalează lipsă de brațe, dar este prisos de brațe și lipsa de brațe nu se găsește nici măcar în țările în care dezvoltarea se face în mod normal. În realitate, munca forțată din regimul neoiobag are drept scop asigurarea priorității muncilor pe ogoarele boierești și exploatarea intensă a muncii țărănești.

Consecința regimului neoiobag a fost un regres tehnic al agriculturii și o mizerie crescândă a clasei țărănești. S-a căutat să se răstălmăcească și acest fapt și să se dea altă explicație mizeriei clasei țărănești. Explicația pe care o dă „Sociologia științifică" este următoarea: capitalismul comercial este destul de puternic, ca să smulgă țărănimea din vechiul ei așezământ, dar nu poate să dea de lucru armatelor de proletari, pe care le creează emanciparea, fie

brusc, ca în Anglia, fie pe încetul, ca în celelalte țări. Această operă socială, de a da de lucru armatelor proletare, pe care le creează emanciparea, o poate săvârși numai industria națională capitalistă, salvatoare. Potrivit acestei afirmații însă, ar trebui să constatăm mizeria fiziologică a țărănimii, în toate țările, după revoluția agrară: în Danemarca, în Franța, în Germania, urmând ca această mizerie să dispară numai când începe dezvoltarea capitalismului industrial. În realitate, Danemarca, de pildă, care este o țară agrară, fără păduri, fără mine, fără industrii, după emancipare se găsește într-o stare de dezvoltare, așa încât elementele de la țară care se proletarizează pot fi absorbite încetul cu încetul în comerț și mica industrie, care se dezvoltă la orașe și nu apare proletariatul și mizeria, nimic din ceea ce ar fi trebuit să se producă după acea concepție. Franța nu trece prin revoluția industrială decât la 1895 și până atunci nu găsim în Franța mizerie țărănească, o proletarizare extraordinară, ci dimpotrivă, o propășire continuă, o agricultură țărănească independentă. Același fenomen îl observăm și în Germania, care a intrat mai repede în revoluția industrială, pe la 1870. În Germania de vest însă, cum am spus, nu este iobăgie, pe când în Germania de est există; în vest, procesul este normal, se dezvoltă și industria și agricultura țărănească; pe când în răsărit, este domeniul marii agriculturi și acolo este neoiobăgie. Și ce constatăm în Germania de est? Plus de brațe, sau lipsă de brațe? Agricultura are continuu lipsă de brațe, nu numai pentru că prisosul e atras către orașe, dar și prin faptul că regimul neoiobag împinge spre orașe surplusul populației, din cauza condițiilor de mizerie materială și morală. De aceea, agricultorii mari din regimul neoiobag, care se organizează în sistem capitalist în Prusia de răsărit, trebuie să importe brațe de muncă, ca să-și poată dezvolta activitatea.

Prin urmare, nu aflăm, nici în Danemarca, nici în Franța și nici în Germania de vest, nici mase proletare, nici mizerie rurală, pe care o descoperim, în schimb, în tot răsăritul Europei, inclusiv Prusia orientală. Acolo este domeniul mizeriei, cauzată de regimul neoiobag.

Influența pe care o are capitalismul asupra țărănimii se manifestă în funcție de regimul agrar în care ea se găsește și de structura generală economică. De aceea sunt deosebiri în ceea ce privește această influență în apus și răsărit.

În România, când se produce invazia pieței cu fabricate engleze, franceze, apoi austriece și germane, dispare industria casnică.

Dispariţia aceasta reprezintă pentru România o cauză de sărăcie, de mizerie pentru că ţăranii se găseau în regimul neoiobag. Pentru ce? Concurenţa produselor agricole a ţărilor transoceanice transformă regimul nostru agrar, din pastoral, în regim cereal. În regimul învoielilor, care paralizează orice iniţiativă tehnică, de natură să sporească producţia, străduinţa proprietarului ca să-şi mărească cota de câştig, în fiecare an, nu se poate realiza decât micşorând continuu partea ţăranului. Atunci când se adaugă la aceasta secătuirea pământului, prin repetarea culturilor pe acelaşi loc, sporirea naturală a populaţiei şi fărâmiţarea loturilor prin succesiuni, presiunea fiscală şi camăta, mizeria ţărănimii progresează, pentru că se află într-un cerc vicios: cantitatea de produse nu poate fi sporită, preţul nu poate fi influenţat, proprietarul are tendinţa să sporească partea lui şi sporirea nu se poate face decât micşorând partea ţăranului, prin înrăutăţirea raporturilor de neoiobăgie dintre proprietari şi ţărani.

În aceste condiţii, pentru ţăranul parcelar iobag, dispariţia industriei casnice a fost o cauză a sporirii mizeriei, prin creşterea necesităţii de cumpărare a obiectelor de îmbrăcăminte şi a obiectelor necesare pentru gospodărie şi prin micşorarea posibilităţii de a cumpăra instrumente de producţie.

Acesta este regimul neoiobag înlăuntrul căruia se dezvoltă regimul nostru burghez.

Care este schema normală a evoluţiei burgheze? E simplă: întâi se naşte capitalismul comercial, capitalismul comercial se transformă în capitalism industrial şi acesta, în sfârşit, în capitalism financiar. Motorul acestei evoluţii este pretutindeni invazia capitalismului din ţări mai înaintate, însă calea transformărilor este diferită, după structura economică internă din fiecare ţară. Capitalul format în comerţ este împiedicat să se transforme în capital industrial de regimul feudal şi mai ales de existenţa breslelor. Totuşi, acest capital, în tendinţa lui de a fructifica producţia naţională, ocoleşte şi instituţiile feudale şi breslele. Acest capital începe să comercializeze industria casnică ţărănească şi meseriile din oraşe şi să întemeieze, în afară de oraş, manufacturi. Se plămădeşte din capitalul comercial un capitalism industrial, prin comercializarea industriilor casnice şi meseriilor şi transformarea lor în organizaţii industriale capitaliste, în care comercianţii devin întreprinzători capitalişti. Organizarea producţiei rămâne ceea ce a fost înainte, dar e aservită întreprinzătorului capitalist; se lucrează de acum după comandă, după indicaţiile întreprinzătorului capitalist, care de cele mai multe

ori dă modelele și avansează materiile prime. Se produce astfel fenomenul extrem de important, care constituie preludiul și devine motorul evoluției industriale: pătrunderea capitalismului comercial în domeniul producției industriale, chiar înainte de revoluția industrială, care introduce organizarea fabricilor, bazate pe mașinism și pe producția în masă.

Se repetă oare această schemă a evoluției normale a capitalismului și în răsăritul Europei, în special în România?

Atunci când Anglia, care trecuse prin revoluția industrială, invadează cu produsele ei Principatele române, efectul este pustiirea industriilor casnice și decăderea meseriilor, înainte chiar ca să fi existat un capitalism comercial, atât de dezvoltat, încât să ia el rolul de transformare capitalistă a industriilor casnice și meseriilor.

De-altminteri, capitalismul comercial și de cămătă, care se formează în România, este o creație anexă a capitalismului extern invadator, funcția lui e redusă numai la cămătă și comerț și rolul său este limitat la promovarea și dezvoltarea instituțiilor burgheze necesare capitalismului comercial: întărirea proprietății private, dezvoltarea aparatului de circulație și a instituțiilor de drept modern și comercializarea exportului. El nu poate avea astfel nici o influență asupra producției naționale.

O altă cauză a acestei situații este faptul că procesul de formare al capitalului comercial intern este extrem de lent, ca urmare a existenței regimului neoiobag, care provoacă regresul tehnic al agriculturii, din care rezultă o limitare a economiilor, care pot fi transformate, în fiecare an, în capital, fie comercial fie industrial, mai târziu.

Pentru a urmări firul acestei evoluții, să ne întrebăm cine a avut sarcina de a prezida revoluția burgheză a României și pe ce căi a fost ea îndrumată.

În țările apusene, unde evoluția capitalistă se face normal, acest rol a fost îndeplinit de absolutismul luminat. Din momentul când feudalismul este în declin și până când se naște clasa burgheză, absolutismul luminat călăuzește destinele acelor popoare. În România n-a existat absolutismul luminat, ci o oligarhie politică, care a pus mâna pe destinele Statului și le conduce până în ziua de astăzi.

Cum și din cine s-a format această oligarhie politică? Desigur, inițiativa a avut-o acea fracțiune boierească revoluționară, care joacă rolul de agent al capitalului străin. Dar această fracțiune este numai o parte din oligarhia politică, oligarhia politică este una și

nedespărțită, pentru că în toată opera acestei fracțiuni revoluționare burgheze se descoperă un consens, nu atât de ideologie, cât de interese cu clasa boierească de la noi.

Ca să înțelegem caracterul revoluționar al acestei fracțiuni revoluționare burgheze din România, denumită de „Sociologia științifică" agrarienii comercializați – ei erau de fapt numai agenți ai capitalismului extern, nu erau deloc agrarieni comercializați, devin agrarieni comercializați, mult mai târziu – n-avem decât să citățm atitudinea ei la 1858 în Divanurile ad-hoc, când spunea țăranilor: „peste trei luni veți fi moșneni pe un petec de pământ", iar proprietarilor: „nimeni n-are de gând să vă răpească moșiile". Aceștia sunt membrii fracțiunii revoluționare burgheze de la 1848 și de la 1858, din Divanurile ad-hoc. Este cert că ei au lucrat, în deplin acord, cu fracțiunea boierească: nu existau decât deosebiri de cultură și temperament, dar identitatea de interese între aceste două fracțiuni ale oligarhiei noastre, fracțiunea revoluționară și fracțiunea boierească, era perfectă. Ce urmează după 1864? O nouă împroprietărire a țăranilor sau împroprietărirea boierilor mici? Urmează vânzarea bunurilor Statului la boierii mici, care se transformă apoi în „agrarieni comercializați". Ce instituții se creează? Instituții împotriva intereselor boierimii? Se întemeiază Creditul funciar rural, la 1873. Această instituție era îndreptată împotriva cămătăriei, dar numai a cămătăriei față de marii proprietari, față de clasa boierească; cât despre cămătăria față de clasa țărănească, este lăsată să dăinuiască până în secolul al XX-lea. Abia la 1903 se întemeiază Casa centrală a băncilor populare*, după 30 de ani de la întemeierea Creditului funciar rural.

* Casa Centrală a Băncilor Populare a fost înființată cu scopul de a satisface necesitățile de credit ale populației rurale, având la bază Legea băncilor populare din 1903, care a urmărit cooperativizarea băncilor populare și încadrarea lor în politica de stat privind creditul țărănesc. La înființarea ei și-au adus contribuția Spiru Haret, Emil Costinescu și Constantin Stere. Inițial Casa Centrală a Băncilor Populare a funcționat ca o subdirecție a Creditului Agricol de Stat, de capitalul căreia se folosea, dar apoi a dobândit o direcție independentă. Instituția trebuia să asigure cooperarea dintre creditul țărănesc și inițiativa particulară. Principiile financiare ale băncilor populare pretindeau ca ele să-și limiteze dobânzile la împrumuturi la 10%, să distribuie dividende de maximum 10% și să-și limiteze cheltuielile administrative tot la 10%. În primii ani Casa Centrală a fost condusă de I.G. Duca. În 1907, când I.G. Duca a părăsit instituția, ea cuprindea 2223 bănci populare, care dispuneau de mijloace financiare în valoare de 41 milioane de lei. (n. edit.)

Care-i politica pe care o duce oligarhia? S-a spus că ea a urmat o politică identică cu aceea a absolutismului luminat din apus: politica mercantilismului. Dacă înțelegi prin mercantilism totalitatea măsurilor luate pentru promovarea intereselor comerciale și industriale, desigur că politica oligarhiei noastre, de la 1864 până astăzi, este o politică mercantilistă. În sens restrâns însă, mercantilism înseamnă înlăturarea barierelor feudale, pentru a face cu putință dezvoltarea factorilor noi de producție industrială și toată seria de privilegii și încurajări, pentru dezvoltarea industriei naționale și în special pentru dezvoltarea manufacturilor. Absolutismul luminat, care duce această politică mercantilistă, înțelege să-și însușească și dezvoltarea culturală a poporului pentru ca prin învățământul public să se poată ajunge la crearea factorilor necesari în acest proces. Ce politică duce oligarhia în România? Ea e limitată la întemeierea instituțiilor de credit, a instituțiilor de transport și a instituțiilor de drept modern. Breslele mor încă de pe la 1830 prin presiunea fabricatelor străine care se importă și dacă numai la 1873 se semnează actul de deces al breslelor, aceasta n-a fost decât constatarea unei stări de fapt.

Adoptarea acestor instituții era oare potrivnică intereselor clasei boierești? Dimpotrivă, dezvoltarea instituțiilor de transport înseamnă înlesnirea exportului cerealelor, deci sporirea posibilității de câștig și capitalizare; dezvoltarea instituției Creditului funciar rural* înseamnă lupta împotriva cametei. Toate aceste instituții erau în interesul clasei boierești. Deci nu se poate vorbi de oligarhie, în înțelesul numai al fracțiunii revoluționare – oligarhia a fost un tot.

Desigur, fracțiunea revoluționară burgheză a avut inițiativa și drept urmare interesele ei s-au identificat cu cele ale Statului. Această contopire de interese a început să se manifeste din ceasul când fracțiunea revoluționară a înțeles că forța ei în Stat nu mai e asigurată, deoarece nu e rezemată pe o putere economică. Atunci fracțiunea revoluționară burgheză adoptă o politică care e menită

* Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural din București a fost înființată în 1873 ca întreprindere nelucrativă în scopul reprezentării intereselor marilor proprietari. Acorda credite pe termen lung (până la 50 de ani), limitate la jumătate din valoarea proprietății, emițând scrisori de credit funciar. Retrocedarea sumelor împrumutate se efectua bienal. Statul realiza controlul operațiunilor de credit prin comisarul guvernului. (n. edit.)

să-i aducă stăpânirea economică, pentru ca prin ea să-şi asigure dominaţia politică.

În 1880 se întemeiază, de către fracţiunea revoluţionară liberală din oligarhie, Banca Naţională*. Acest fapt este extrem de important. Banca Naţională se înfiinţează de fracţiunea revoluţionară burgheză română şi pentru apărarea intereselor Statului, pentru scoaterea Statului de sub aservirea creditorilor străini, dar în acelaşi timp, şi pentru a se pune baza creării unui sistem bancar român.

Este semnificativ că primul proiect de iniţiativă economică, pe care îl realizează fracţiunea revoluţionară burgheză, este legat de un drept de monopol, de concesiunea emisiunii biletelor de bancă. Monopol însă înseamnă câştig sigur, stăpânire şi atotputernicie. Aceasta caracterizează o mentalitate şi caracterizează şirul evoluţiei care va urma. Se manifestă însă, cu acest prilej, tendinţa fracţiunii acesteia revoluţionare ca să se transforme într-o oligarhie financiară. Se poate spune că în momentul întemeierii Băncii Naţionale, la 1880, clasa bancară română era în devenire.

Până atunci însă, singurul mijloc de acumulare capitalistă al fracţiunii revoluţionare burgheze este exploatarea Statului. Statul, în concepţia sa, înseamnă centralizare: birocraţie, armată, fisc şi monopol, şi toate acestea sunt prilejuri de afaceri politicianiste (delapidări, corupţii, bacşişuri, furnituri pentru armată, construcţii publice etc.).

În tot acest timp există un singur izvor de producţie în Ţara Românească: producţia agricolă. Se produce însă curând un reviriment. Pentru construirea aparatului nostru de circulaţie: căi ferate, poştă, docuri, porturi etc., Statul oligarhic trebuie să se împrumute din străinătate. Împrumuturile trebuiau să fie onorate, prin plata unei anuităţi, care devenea din ce în ce mai apăsătoare. Pentru plata anuităţii, trebuia forţat exportul cerealelor. Această

* Banca Naţională a României a fost înfiinţată pe baza Legii din 17 aprilie 1880, având dreptul de monopol asupra emisiunii bancnotelor formând masa monetară. Statul avea dreptul să subscrie cel mult 10% din capital, restul de 90% revenind persoanelor particulare. Acţiunile erau cotate la Bursa din Bucureşti. B.N.R. acorda credite guvernului (împrumuturi de stat) şi persoanelor juridice (credite de scont). Guvernul numea guvernatorul băncii şi 3 din cei 10 membri ai Consiliului de administraţie. Capitalul iniţial a fost de 12 milioane lei, mărit în 1926 la 100 milioane, iar în 1929 la 600 milioane lei (acţiuni de câte 500 lei). (n. edit.)

sporire exagerată a exportului avea un singur rezultat, în cercul vicios al regresului tehnic al agriculturii: creșterea din ce în ce mai mare a mizeriei clasei țărănești. Oligarhia simte atunci un pericol: amenințarea Independenței politice a Statului nostru. Ea înțelege necesitatea asigurării independenței economice prin completarea izvoarelor noastre de producție națională, agricultura prin industrie.

La 1886, după războiul vamal cu Austria, începe opera de protecționism industrial și oligarhia noastră inaugurează era neomercantilismului român. Se produce un antagonism între viața economică și viața de Stat. Viața economică era satisfăcută de instituțiile burgheze existente; Statul însă se afla în fața pericolului de aservire, căci balanța de plăți era periclitată, deficitele erau constante si această presimțire pe care o are oligarhia română, duce la politica protecționismului industrial. Criza de la 1899-1900 care pune în pericol însăși independența Statului nostru, este o confirmare.

Erau însă două căi de urmat pentru salvarea balanței noastre comerciale și a balanței noastre de plăți: cea dintâi era lichidarea feudalismului agrar pentru ca prin aceasta să se dezlănțuie forțele de producție agricolă, să se rupă cercul vicios, care impunea regresul tehnic al agriculturii pentru ca, producția noastră agricolă să crească și să se sporească prin industrializarea ei și veniturile Statului; a doua cale era aceea de a se menține situația feudalismului agrar și a se crea, ca un izvor de producție și de venituri, industria națională. Oligarhia noastră o alege pe cea de a doua.

Am arătat însă că nu există un capitalism comercial, care să se fi putut transforma în capitalism industrial la noi în țară, prin reorganizarea, pe căi capitaliste, a industriei la domiciliu și a meseriilor. Totuși, de la 1886, intrăm în era dezvoltării industriale naționale, în forma ei cea mai avansată: fabrica.

Cum se pun bazele acestei industrii naționale și de către cine?

Primul imbold al dezvoltării noastre industriale este dat de protecția vamală și sistemul de încurajare. Protecționismul vamal creează pretutindeni o industrie înlăuntrul unei țări, chiar înlăuntrul țărilor celor mai înapoiate. O țară capitalistă poate să exporte mărfuri, sau capitaluri și tehnicieni. Când ea nu mai poate exporta mărfuri din cauza barierelor vamale, atunci furnizează instalații de fabrici și tehnicienii care să le conducă, strecurându-se astfel

înlăuntrul ţărilor apărate prin taxe vamale prohibitive, dezvoltă industrii şi realizează câştiguri. Aşa s-a întâmplat şi la noi: capitalismul apusean a exportat capital şi tehnicieni în domeniul închis de bariere vamale al Ţării Româneşti.

De aceea, în 1915, se constată că din capitalul acţionarilor, investit în industrie, de 636 milioane lei, 514 milioane era străin şi numai 122 milioane românesc. De la 1886 până la 1915, din capitalul produs din comerţ, camătă, din exploatarea Statului, în România s-au plasat deci în industria naţională abia 122 milioane lei.

În acest timp, Statul român a trăit sub hegemonia economică austro-germană, care durează de la 1875 până pe la războiul mondial, după cum se aflase sub hegemonia franco-engleză de la 1830 şi până la 1875.

Această industrie naţională a fost însă anemică. Dovadă: ea n-a schimbat configuraţia comerţului nostru extern. De ce? Pentru că trecerea unui Stat agrar la faza de Stat industrial nu este o problemă atât de simplă. Sunt condiţii naturale şi sociale, care trebuiesc îndeplinite. România veche n-avea cărbuni şi minereu de fier; îi lipsea deci una din condiţiile esenţiale de viaţă ale unei industrii. România n-avea debuşeuri – nici o piaţă internă mare şi nici pieţe externe – şi n-avea un proletariat industrial. Capitalismul industrial, care s-a dezvoltat, n-a fost decât un capitalism de import şi un capitalism industrial de seră. A fost un capitalism anemic, de seră, pentru că regimul neoiobag micşorează posibilităţile de absorbţie a produselor fabricate, regimul neoiobag este regimul mizeriei rurale; ţăranul neoiobag îşi împarte produsele muncii sale cu proprietarul (în arendă, dijmă, clăci) şi cu Statul (dări!) iar din puţinul ce-i rămâne trebuie să se aprovizioneze şi cu articole de consumaţie şi cu instrumente de producţie. Consumaţia internă a unei ţări neoiobage este redusă; industria are nevoie de un minimum de debuşeu; iar industria capitalistă presupune o producţie în masă şi are nevoie de debuşee externe şi interne. Debuşeurile externe erau ocupate însă de ţările capitaliste înaintate, care produc în masă şi în serie, în condiţii de ieftinătate, care fac dificilă concurenţa ţărilor înapoiate, intrate târziu pe calea industrializării. Debuşeul intern era redus, iar proletariatul industrial nu exista decât în măsură restrânsă pentru că regimul neoiobag reţinea toate forţele de muncă legate de glie.

Se pune în chip firesc întrebarea: pentru ce nu s-a desfiinţat feudalismul agrar, pentru ce a putut să dăinuiască în secolul al XX-lea?

În evoluția normală, după teoria marxistă, apariția industrialismului este semnalul de moarte al feudalismului agrar. România intră pe calea industrializării, și totuși, feudalismul agrar se menține până în secolul al XX-lea. Pentru ce?

Dacă ar fi existat o conducere de Stat burgheză, desigur că ea ar fi lichidat feudalismul agrar în interesul dezvoltării industriei naționale. Conducerea Statului era însă oligarhică și ea avea să se teamă întâi că eliberarea iobagilor va însemna introducerea regimului politic democratic corespunzător și, în al doilea rând, că dezvoltarea industriei naționale va crea o forță burgheză capitalistă, care ar putea la un moment dat să vină în concurență cu ea pentru puterea în Stat.

Îndată ce oligarhia română presimte pericolul, intervine al doilea moment istoric, când ea încearcă pătrunderea în economia națională, pe drumul industriei naționale.

A intrat întâia dată în economia națională prin sistemul bancar, odată cu întemeierea Băncii Naționale, la 1880; acum caută un nou drum în economia națională pe calea industriei, prin capitalismul financiar. Nu intră numai pe calea obișnuită a consiliilor de administrație, ci chiar cu participări de capital în industrie, după sistemul capitalismului financiar. Îndemnul și pilda nu lipseau. Banca Marmorosch, Blanck* care, până la 1904 a fost o comandită a băncilor austriece și ungare, inaugurează, chiar înainte de a se transforma în societate anonimă, la 1904, acest sistem de participare industrială. Înainte chiar de 1904 avem participarea industrială a acestei bănci la întemeierea următoarelor societăți: Letea, Goetz, Societatea Română de Comerț și Industrie și în urmă Steaua Română. Banca Generală Română**, la 1903, și Banca Blanck,

* Întemeiată la București în 1848 de Iacob Marmorosch din Viena, care în 1869 s-a asociat cu Mauriciu Blank. În 1874 devine societate în comandită. În 1905 devine societate pe acțiuni cu participarea băncilor Berliner Handelsgesellschaft, Bank für Handel und Industrie Berlin și Banca Comercială Ungară din Pesta, la care în 1906 se asociază și Banque de Paris et des Pays Bas. În timpul războiului pusă sub supravegherea guvernului. După război majoritatea capitalului preluată de acționarii francezi și români. În 1931 dă faliment. (n. edit.)

** Înființată în 1897 prin preluarea casei bancare Elias M. Ghermani din București de către băncile germane Discontogesellschaft și S. Bleichröder, care în 1913 dețineau 60% din capital. Pusă sub sechestru după intrarea României în război, până în aprilie 1920, când capitalul german este lichidat, iar banca își schimbă numele în Banca Generală a Țării Românești. În timpul crizei economice dă faliment. (n. edit.)

transformată în societate anonimă la 1904, ambele societăţi cu capital străin, formaţiuni la care participă instituţiile germane sau austriece, inaugurează intrarea lor în industrie, în special în industria lemnului şi industria petrolului. După ele urmează celelalte două bănci cu capital străin, care existau înainte de război: Banca de Credit* şi Banca Comercială Română**. Finanţa românească, întemeiată prin concentrarea băncilor provinciale sub auspiciile Băncii Naţionale, face oarecari încercări sporadice. Banca de Scont***, chiar înainte, iar sistematic Banca Românească****, fondată ca societate anonimă la 1911, începe sistemul participărilor la 1914.

Victor Slăvescu*****, istoriograful finanţei române, observă că în această participare a Băncii Româneşti „se poate recunoaşte un plan de lucru". Banca Românească întemeiază, înainte de război, S.R.D., Moara Românească şi Şantierele navale de la Dunăre.

* Banca de Credit Român a fost înfiinţată în 1904 prin preluarea casei bancare Jeschek et Co de către Österreishische Länderbank. 1909 fuzionează cu casa bancară Dickin et Co din Bucureşti, comanditată de Niederösterreichische Escomptegesellschaft. În timpul războiului pusă sub sechestru. 1920 Banque de Paris et des Pays Bas contribuie la mărirea capitalului. 1921 sporul de capital al Băncii de Credit este preluat de Banca Chrissoveloni din Bucureşti. 1923 o parte din capital preluat de Creditanstalt für Handel und Gewerbe din Viena. (n. edit.)

** Înfiinţată în 1906 de Anglo-Österreichische Bank, Wiener Bankverein, Banque de l'Union Parisienne, Crédit Général Liègeois, Crédit Anversois etc. După război Banque de Paris et des Pays Bas preia o parte din acţiuni. 1929 capitalul mărit prin aportul băncilor Banque Belge pour l'Etranger şi Banque d'Anvers. (n. edit.)

*** Înfiinţată în 1899 cu un capital de 2 milioane lei, ajunge în 1920 la 80 milioane lei. După război participaţiile industriale ale băncii sporesc în mare măsură prin achiziţionarea acţiunilor de la socităţile Reşiţa, Astra-Arad, Petroşani, Lupeni, Uzinele Chimice Române, Steaua Română etc. (n. edit.)

**** Înfiinţată cu un capital iniţial de 17,5 milioane lei, ajunge în 1919 la 160 milioane, iar în 1922 la 280 milioane lei. După război deţine rolul conducător în operaţiunile de naţionalizare a întreprinderilor miniere şi metalurgice, preluând o mare parte din acţiunile societăţilor Steaua Română, Petroşani, Reşiţa, Lupeni, Societatea Naţională de Gaz Metan, Astra-Arad. A participat la formarea societăţilor Copşa Mică-Cugir şi Industria Aeronautică Română din industria apărării. Deţinea o parte din capitalul societăţilor petrolifere Creditul Minier şi Petrolul Românesc. (n. edit.)

***** Victor Slăvescu (1891-1977), economist român. Profesor la Academia Comercială, ministru în guvernele anilor 1933-1940. Autor al lucrărilor „Marea finanţă din România în vreme de război" (1920), „Organizaţia de credit a României" (1922), „Istoricul Băncii Naţionale a României" (1925),„Politica bancară a României şi depresiunea economică mondială" (1932). (n. edit.)

Ce semnificație are această nouă evoluție?

Întâi constatăm existența, în germene, a capitalismului financiar. Ce este capitalismul financiar? Capitalismul financiar s-a născut din înfrățirea băncilor cu industria. Este o uniune personală între bănci și industrie. Această uniune personală e făcută cu tendința de monopolizare a vieții economice. Monopolizarea e la îndemână să se realizeze, prin faptul că industriile, dezvoltându-se în special la adăpostul barierelor vamale, înainte de a intra în sfera capitalismului financiar, își manifestă tendința de monopol, prin întemeierea trusturilor și cartelurilor industriale.

Deci constatăm existența, în germene, a unui capitalism financiar, cu tendința de a instaura monopolismul în viața noastră economică. Dar mai constatăm și un al doilea fapt caracteristic: se dezvoltă, încă dinainte de război, un capitalism financiar național, un capitalism financiar cu tendințe exclusiviste, capitalism financiar care are, cum am văzut, rolul să asigure dominația în Stat a oligarhiei politice. Oligarhia politică își creează o nouă bază de acțiune economică, cu tendința de a trece de la sistemul rudimentar al exploatării directe a Statului la sistemul mai perfecționat, mai progresist al exploatării vieții economice prin Stat. Acesta este punctul la care ne găsește începutul războiului mondial: tendința de aservire a Statului către țelurile trusturilor.

Ce-i specific în această evoluție? Prin ce deviază ea de la evoluția normală? Printr-o serie de puncte, pe care le voi rezuma:

1. S-a arătat că mediul ambiant, în care se dezvoltă capitalismul român, a fost neoiobag. Există un contrast între structura agrară iobagă și organizația liberală burgheză a societății. Acest mediu neoiobag întreținea mizeria progresivă a țărănimii, impusă de regresul tehnic al agriculturii, singurul izvor de producție națională.

2. Capitalismul comercial și de cămătă care se dezvoltă, ca agent al capitalului extern, are un rol limitat la promovarea instituțiilor burgheze și a aparatului de circulație. Capitalismul acesta comercial și de cămătă, n-are nici o influență asupra dezvoltării industriale, întrucât industria casnică și meseriile fuseseră distruse mai înainte, prin invazia fabricatelor din țările care trecuseră prin revoluția industrială.

3. Statul, în loc să fie condus de absolutismul luminat, este în mâinile oligarhiei politice exploatatoare a Statului.

4. Industria națională capitalistă, când se întemeiază, este o creație a protecționismului și are un caracter de industrie de import a capitalismului apusean și un caracter parazitar, iar dezvoltarea ei este anemică, datorită în special mediului neoiobag.

5. Paralel cu menținerea feudalismului industrial, găsim dezvoltarea unui industrialism, în germene.

6. În sfârșit, pe când în țările, care au avut o evoluție normală a capitalismului, capitalismul trece de la cel comercial la cel industrial și apoi la cel financiar, care este încoronarea sistemului capitalist, în sistemul nostru constatăm trecerea directă a capitalismului de camătă și comercial la capitalismul financiar. Industria noastră națională, ori este anexa capitalismului financiar apusean, ori e anexa capitalismului financiar dinlăuntru, intră de la început în sistemul capitalismului financiar.

Dezvoltarea burgheziei române în epoca de după război va sta sub doi factori dominanți:

Prin întregirea teritorială, Vechiul Regat s-a unit cu teritorii, care au avut o dezvoltare istorică deosebită: Basarabia mai asemănătoare cu cea din Vechiul Regat; Bucovina, Ardealul, Banatul cu o dezvoltare economică și politică deosebită. Prin întregirea teritorială s-au schimbat și condițiile naturale și s-au deschis piețe noi pentru existența industriei românești.

Al doilea factor, care va domina această evoluție, este, fără îndoială, desființarea regimului agrar feudal, ca o urmare a situației social-politice de după război și crearea regimului agrar țărănesc. Această transformare are cu atât mai mare importanță, cu cât se face într-un moment când asistăm și la transformarea dreptului de proprietate, din drept de proprietate quiritar absolut, cu dreptul absolut de a uza și abuza, într-un drept de proprietate, considerat ca o funcție socială.

Dacă nu putem să formulăm preziceri asupra acestei evoluții, putem totuși să observăm anumite fapte care s-au petrecut într-un trecut apropiat și să le rubricăm în două perioade, extrem de caracteristice, pentru că fiecare din ele înnoadă un fir din trecut.

O primă perioadă nouă de exploatare directă a Statului este perioada profitorilor de război și a profitorilor inflației monetare, marcată prin regimul permiselor și contingetărilor, al schimbului de ruble și coroane, al lichidării stocurilor și materialelor de război,

al ravitalierilor postbelice și al camuflării averilor dușmane. Este o perioadă de acumulare primitivă de capital, prin furtul economic.

A doua perioadă. După ce încetează această recrudescență a celei dintâi metode de formare a burgheziei românești, exploatarea directă a Statului, din timpurile primitive ale capitalismului român, se revine la tendința de exploatare a avuțiilor Statului prin mijlocirea puterii Statului. Această tendință își găsește, de astă dată, un instrument perfect și complet. Se petrece, în scurtul timp de la război, o sporire formidabilă a capitalului financiar român; cele 11 institute financiare, grupate de istoriograful finanței private a României, V. Slăvescu, în grupa „finanței naționale" aveau, la sfârșitul lui 1921, un număr de 290 participări industriale, și cele trei institute care fac parte din rubrica „finanței internaționale" 108 participări industriale.

Capitalismul industrial român este, astăzi, la începutul întemeierii sale definitive. Se creează chiar, de istoriograful finanței private a României, „o doctrină a finanței naționale", care este mai mult un crez al finanței naționale. Dar mai importantă decât doctrina finanței naționale este, în acest timp, acțiunea finanței naționale, care tinde la naționalizarea vieții economice și mai ales la naționalizarea vieții economice din provinciile noi. Această acțiune este ajutată de Stat. Statul funcționează ca mijlocitor între finanța națională și industria din provinciile unite. „Comisiunea superioară economică"* – ca organ de Stat – trebuie să săvârșească opera de naționalizare, pentru că finanța națională este Statul și Statul este finanța națională.

A doua direcție de activitate a finanței naționale este organizarea exploatării avuției Statului. În acest scop Constituția nouă a prevăzut „naționalizarea subsolului". S-a creat un regim special pentru exploatarea subsolului și altul pentru „comercializarea" tuturor bunurilor Statului, care urmăresc aceeași tendință: trusturile financiare trebuie să ajungă la dominația absolută asupra avuției Statului, să se întroneze dictatura economică și trusturile să aservească definitiv Statul.

Aceasta este evoluția în curs și prin urmare nu putem să o discutăm mai departe.

* Corect: Comisiunea Specială Economică. A funcționat între anii 1922-1929, având ca atribuții validarea tranzacțiilor cu bunuri miniere și industriale, aprobarea înființării societăților anonime, a sporirilor de capital, transferarea sediilor sociale, înființarea sediilor secundare din România ale societăților străine. (n. edit.)

Dar, în această evoluție, s-a descoperit de „Sociologia științifică" o „misiune istorică" a oligarhiei financiare. Aceasta ar consta, în primul rând, în naționalizarea capitalului. „Sociologia științifică", care vorbește de evoluția normală a capitalismului român nu e de acord că naționalizarea capitalului, într-o țară sau alta, este tot un fapt natural? Naționalizarea capitalului nu se poate face decât atunci când din produsul muncii naționale se poate economisi o parte, din ce în ce mai mare, pentru ca aceasta să se transforme în capital financiar și industrial național. Dacă în afară de acest proces de economisire și transformare a economiilor naționale în capital, există și asistența omenească pentru acest capital, capacitățile tehnice, care să organizeze și să conducă, procesul de naționalizare a vieții economice este asigurat.

Dacă fenomenul capitalului național și cel al capitalului străin trebuie să fie privit tot ca un proces natural, în ce constă „misiunea istorică" a oligarhiei financiare de a naționaliza capitalul și viața economică a țării?

Sunt semne care dau de bănuit că avuția Statului servește drept obiect de compensație pentru pierderile finanței naționale, ca în cazul „naționalizării" Stelei Române* și a Societății Petroșanilor**. Avuția

* Societatea petroliferă Steaua Română s-a aflat înainte de război sub controlul firmelor germane Deutsche Petroleum A.G. și Europäische Petroleum Union din sfera de interes a băncii Deutsche Bank, dar la sfârșitul războiului majoritatea acțiunilor se aflau în proprietatea capitalului elvețian. Pentru naționalizarea societății cele mai mari bănci românești au format un consorțiu alcătuit din Marmorosch, Blank et Co, Banca Românească, Banca de Credit Român, Banca Generală a Țării Românești, Banca Berkowitz etc. Conform convenției de la San Remo, trebuia acceptată și participarea capitalului francez și englez în tranzacție, care au preluat câte 24,95% din capital, restul de 50,10% rămânând băncilor bucureștene. Întrucât băncile românești nu dispuneau de suma necesară, ea a fost achitată de grupul francez (Banque de Paris et des Pays Bas) și englez (Anglo-Persian Oil Company și Banca Stern). Până ce consorțiul românesc nu achita suma avansată, acțiunile care i se cuveneau erau păstrate în gaj de către grupul anglo-francez, astfel încât proprietatea asupra lor devenea iluzorie. (n. edit.)

** În 1920 consorțiul băncilor românești, sub conducerea Băncii Românești, a achiziționat jumătate din acțiunile exploatărilor carbonifere de la Petroșani care aparțineau firmelor maghiare Salgótarján și Banca Comercială Ungară din Pesta. Acțiunile trebuiau achitate în 1925, până atunci ele urmând să fie păstrate în gaj, la fel ca în cazul Stelei Române. Datorită similitudinilor, Virgil Madgearu a considerat că există o strânsă legătură între formarea societăților Petroșani și Steaua Română. (n. edit.)

națională servește, astfel ca preț al satisfacției mândriei naționale, de a avea întreprinderi care să fie formal românești și care în realitate să fie aservite aceluiași capitalism internațional. Avuția națională mai servește ca încurajare a rolului de mijlocitor între Stat și capitalismul internațional, un rol foarte remunerator.

Dar ceea ce e mai periculos, poate, decât toate acestea, este consecința pe care poate s-o aibă această „misiune istorică" de naționalizare cu orice preț a vieții economice, pe care și-a asumat-o oligarhia, asupra dezvoltării Statului, consecință care se manifestă prin întârzierea vinovată a refacerii și înzestrării țării, care poate să ducă la o periclitare a existenței noastre naționale și care se manifestă și prin provocarea inerentă a conflictelor cu imperialismele.

Iluzia că se poate lupta împotriva trusturilor internaționale prin întemeierea unor trusturi naționale, poate să ducă la o tulburare a situației de drept a Statului român. Această iluzie, că prin trusturile naționale se poate duce lupta împotriva trusturilor internaționale, este întemeiată pe o mare și periculoasă neînțelegere. Această iluzie nu ține seama de un fapt elementar: că îndărătul trusturilor internaționale stau Statele capitaliste puternice. În sistemul capitalismului monopolist, Statul e aservit acestor trusturi și nu se dau luptele între trusturile internaționale, puternice prin capitalul lor și forțele lor de expansiune, ci luptele se dau între Statele care stau îndărătul trusturilor internaționale și între Statul care se luptă să întemeieze trustul național, ca să-și apere avuția sa națională.

În al doilea rând, se crede că „misiunea istorică" a burgheziei este dezvoltarea forțelor de producție națională.

Dezvoltarea forțelor de producție națională e la baza existenței oricărui Stat, dar fiecare Stat trebuie să cunoască structura sa social-economică. Baza existenței noastre de Stat este agricultura; suntem, orice am zice și orice am face, un Stat de țărani. Prin lichidarea forțată de război a feudalismului agrar, nouă zecimi din exploatările agricole sunt țărănești.

Organizarea producției naționale înseamnă, înainte de toate, crearea condițiilor pentru ridicarea producției naționale a agriculturii țărănești: creditul, cooperația și școala.

Aceasta nu poate fi însă misiunea oligarhiei financiare, pentru că în tendința ei firească intră sistemul de exploatare a muncii țărănești pe calea aparatului de circulație și apăsării fiscale, care

este împotriva intereselor de dezvoltare a producției naționale. Intensificarea producției agricole țărănești este însă condiția sine qua non pentru crearea unei industrii naționale, în raport cu forțele naturale de existență, o industrie națională care să fie cu adevărat creatoare.

O a treia „misiune" a oligarhiei financiare ar fi organizarea producției. Sociologii științifici se întorc la marxism. Idealul este ca forțele de producție să fie organizate prin concentrare: fierul, cărbunele, petrolul, gazul metan, navigația, căile ferate, docurile, toate acestea vor putea fi organizate ca să dea maximum de randament economic, când vor fi dominate de trusturile financiare, care vor realiza opera de organizare a producției naționale. Trusturile financiare vor pregăti, prin urmare, trecerea de la societatea capitalistă la societatea socialistă; să așteptăm până când mărul va fi copt și atunci să-l tăiem!

Până atunci să stăm cu brațele încrucișate și să așteptăm salvarea de la societatea socialistă!

România se găsește însă, astăzi, la o răspântie. În apus, burghezia, în luptă împotriva feudalismului, a introdus libertățile cetățenești și a pus la baza dezvoltării societății democrația și parlamentarismul, pe care s-a întemeiat civilizația apuseană.

Este adevărat că, îndată ce s-a născut capitalismul financiar s-a introdus monopolismul, tendința de stăpânire a Statului prin forța monopolurilor, dar în apus aceasta este ultima fază de dezvoltare a societății capitaliste; civilizația apuseană e creată de lupta dintre feudalism și dintre burghezie. Dobândirile acestei civilizații continuă să înflorească. Toate tendințele de monopolizare ale capitalismului financiar au găsit, în toate fazele de evoluție, o contrapondere, fie în agrarianism, fie în socialism, care a împiedicat să se producă un dezechilibru social.

În România capitalismul monopolist se întemeiază în momentul când țărănimea se află într-o epocă de transformare și proletariatul industrial într-o situație de inferioritate, iar clasa marilor agricultori este desființată.

Suntem în fața pericolului unui mare dezechilibru social și politic al trecerii bruște de la feudalismul agrar la feudalismul financiar, care provoacă o criză a civilizației.

În vâltoarea acestei crize se pune chestiunea care este forma de guvernământ care duce la dezlegarea ei: dictatura sau democrația?

Este de prevăzut că se va da o luptă între dictatură și democrație și forțele de producție țărănești vor mâna către democrație, iar forțele organizate ale finanței naționale vor mâna către dictatură. Această luptă este simptomul unei mari crize a civilizației românești.

În această criză factorul moral își are importanța sa covârșitoare. Este nevoie de o reformă a școlii! Școala de mâine trebuie să ne dea toate elementele, cu ajutorul cărora să se poată dezvolta maximul de producție națională. Desigur, această reformă a școlii trebuie să fie astfel întocmită încât, de la umilul gospodar de pământ, până la marele căpitan de industrii, să dispunem, printr-o pregătire specială, de toate elementele necesare dezvoltării complete a vieții economice a poporului nostru.

În acest înțeles, putem vorbi de necesitatea naționalizării școlii. Dar prin naționalizarea școlii nu se poate înțelege nici într-un caz siluirea conștiinței populare, nici crearea unei școli, hrănită de ideologia fatalismului, ci a unei școli îndrumată de idealism social, care să formeze firi independente, cu voințe tari și caractere de luptători.

Prin prima școală a trecut țara noastră! Cât timp a fost raia turcească și sucursală a Fanarului, a avut școala fatalismului, școala supunerii, a plecăciunii și a indolenței. Astăzi, însă, ne trebuie școala cealaltă, școala energiei naționale și a idealismului social!

ORAȘUL ECONOMIC

Cu „Orașul economic" se încheie seria prelegerilor care au tratat problema orașelor noastre. Este deci, poate, la locul său să începem această prelegere prin precizarea noțiunii de „oraș". Nu este așa de ușor, pentru că nu este unanimitate de păreri în această privință. Unii definesc orașul ca o cetate, ca un loc întărit. Alții spun că orașul, cel puțin în înțelesul medieval, este un loc care are privilegiu de târg. Statisticienii definesc orașul, după noțiunea Institutului internațional de statistică, ca o localitate care are cel puțin 2000 de locuitori, iar un american spiritual a spus că oraș ar fi acea localitate care are cel puțin o universitate. *Werner Sombart*, care a cercetat această problemă, în cadrul dezvoltării capitalismului modern, a dat o definiție cuprinzătoare orașului, în înțeles economic.

„Un oraș – spune el – în înțeles economic, este o așezare mai mare de oameni, care pentru întreținerea lor sunt avizați la produsele muncii agricole a altora". Prin urmare, după această definiție, un oraș, în înțeles economic, poate să fie o comună rurală în înțeles administrativ, după cum un oraș, după terminologia administrativă a unei țări, poate să fie din punct de vedere economic un sat.

Dacă voim să înțelegem cum s-au dezvoltat orașele noastre este nimerit să ne servim de unele directive teoretice, de o anumită schemă oarecum teoretică, pe care ne-o oferă Sombart.

Mai întâi trebuie să ne întrebăm de unde au venit oamenii care s-au strâns laolaltă înlăuntrul acestor așezări omenești care se denumesc orașe? În al doilea rând, trebuie să aflăm ce i-a îndemnat pe acești oameni să plece din satele lor și să creeze noi așezări

Notă. – Prelegere ținută la Institutul Social Român, în ciclul *Sat și oraș*, în ziua de 27 Martie 1927. (Stenografiată de d. H. Stahl).

omenești? Dar mai ales trebuie să cercetăm ce mijloace au avut ei la îndemână ca să întemeieze așezări omenești, după alte norme decât acelea ale satelor, în ceea ce privește modul lor de existență naturală?

Dacă se pun aceste întrebări, se capătă îndată răspunsul teoretic, că orașul trăiește din excedentul satelor și mărimea oricărui oraș este condiționată de cantitatea de produse a teritoriului său de întreținere, și anume de partea din acele produse, de care poate dispune orașul, cu alte cuvinte de plusprodusul lumii rurale înconjurătoare, plusprodus care stă la dispoziția orașului.

Cine sunt întemeietorii orașelor?

În legătură cu ipoteza stabilită mai înainte, întemeietorii orașelor nu pot fi decât cei ce posedă forța sau capacitatea, sau dezvoltă o activitate care să le înlesnească procurarea produselor agricole, de la lumea înconjurătoare a satelor. Asemenea oameni nu pot să fie decât sau un rege, capabil să adune un fond imens de existență, prin strângerea de dări; sau un comerciant cu o activitate comercială dincolo de marginile orașului, care capătă deci profit dintr-un comerț cu străinii, sau chiar un meșteșugar așezat înlăuntrul orașului, care desface produsele muncii lui în afară de oraș, la țărani; sau un medic cu clientelă la sate, deși el șade la oraș; sau, în sfârșit, un student care are părinții la sat și aceștia îi trimit mijloace de existență.

Toți aceștia pot fi întemeietori ai unor orașe, în chip ipotetic, pentru că ei trăiesc de pe urma altora și lasă și pe alții să trăiască.

Dar înăuntrul orașelor se pot aduna și alte elemente, care să sporească populația, pentru că găsesc chiar înăuntrul orașului, în excedentul pe care îl au întemeietorii orașului, posibilități de trai. Așa bunăoară sunt comercianții care fac negoț numai cu locuitorii orașelor, meseriașii care lucrează numai pentru locuitorii orașelor, și toți profesioniștii liberi a căror ocupație este în legătură numai cu conlocuitorii din orașele lor.

Putem să aplicăm această schemă teoretică și la cercetarea originii și dezvoltării orașelor noastre. O asemenea schemă teoretică este necesară pentru orice cercetare istorică, care nu este niciodată o simplă adunare și sistematizare de material documentar, deoarece o simplă lucrare istoriografică nu poate duce niciodată la concluzii.

În ceea ce privește originea orașelor noastre avem anumite ipoteze care au fost stabilite de *N. Iorga** și de *I. Nistor***. Iată ce spune N. Iorga în lucrarea: „Istoria industriilor la Români":

„Nu e nici o îndoială astăzi că orașele noastre nu sunt întemeiate de Români. Unele din ele, ca Baia, Siretul, Suceava – în Moldova, iar în Țara Românească – Câmpulungul, Târgoviștea, vin de la o așezare străină, de Germani din Galiția, de Sași, sau de Armeni; altele, ca Romanul sau cetatea lui Romașcu, Hotinul, Chilia, Cetatea Albă, Iașul – iar la Munteni – Argeșul și chiar Bucureștii, o cetate zidită de Domnie, în jurul căreia s-au strâns meseriașii ca și negustorii".

„Cele mai multe așezări urbane din principatul muntean sunt târguri; adică, între mai multe sate, la locul întâlnirii lor, și-au ridicat negustorii de așezare vremelnică șatrele, corturile lor refăcute de la o bucată de vreme, odată cu putința unui câștig de toate zilele, în case cu largi planuri de lemn în față, cu tarăbi care se puteau ridica spre streașină, închizând astfel prăvălia, sau lăsate în jos, întinse orizontal și oferind meșterului putința de a se așeza acolo turcește și de a lucra, după străvechiul obicei oriental, de față cu clientul sau trecătorul".

O părere similară găsim și la *I. Nistor* în foarte interesanta sa operă „Handel und Wandel in der Moldau in dem 16 Jahrhundert", apărută înainte de război. Iată ce spune *Nistor:*

„Un mare număr de orașe moldovenești sunt de origine germană, altele s-au dezvoltat din sate românești cărora li s-a insuflat treptat viața orășenească, altele se întemeiază pe așezările săsești, secuiești, iar porturile au un caracter genovez".

Din aceste două citate, constatăm că ne găsim în fața a trei ipoteze.

* Nicolae Iorga (1871-1940), istoric român, profesor al Universității din București, om politic. Conducătorul Partidului Naționalist Democrat, editorul gazetei „Neamul Românesc". În scrierile sale a acordat o mare atenție istoriei industriei, comerțului și problemelor sociale. „Istoria industriilor la români" a fost publicată în 1927 sub egida Societății Naționale de Credit Industrial. (n. edit.)

** Ion I. Nistor (1876-1962), istoric român. Studiile sale acordă o atenție deosebită istoriei Moldovei, Bucovinei și Basarabiei. Lucrarea „Comerțul și transporturile din Moldova în secolul al XVI-lea", publicată în limba germană, la care se face referire, reprezintă o contribuție de seamă la istoria economică a României. (n. edit.)

Întâia ipoteză este că orașele sunt de origine străină. Această ipoteză nu poate sta în picioare pentru că se pune de la sine întrebarea: cine erau străinii care veniseră sau fuseseră chemați să colonizeze și să alcătuiască așezări orășenești? Negustori sau meșteșugari – de bună seamă. Dar acești negustori în mijlocul cărei populații făceau negoț? Și meseriașii, cărei populații își dedicau ei munca lor?

De bună seamă, puteau să existe negustori străini care să vie și să cumpere produsele noastre pentru ca să le ducă peste graniță, sau să aducă ei produsele lor și să le desfacă înăuntrul țării. Dar lucrul acesta se făcea de negutătorii vremelnici, de acei negutători care veneau la târguri, cumpărau, vindeau și plecau. Căci nu se puteau doar așeza negutătorii înainte de a exista o așezare omenească – preexistentă așezării lor – care să poată să le creeze o piață, fie ea cât de mică pentru activitatea lor. Și nu pot să existe meșteșugari a căror activitate să ia un caracter de statornicie, fără această piață preexistentă.

Istoria arată că prin colonizare se pot întemeia – și s-au întemeiat în decursul veacurilor – sate. Orașe însă nu se pot întemeia și nici nu s-au întemeiat vreodată orașe prin colonizare.

Ipoteza a doua: *N. Iorga* arată că o serie de orașe își au originea într-o cetate.

Pentru ce se construiau acele cetăți? Pentru scopuri de apărare. Dar cine locuia în aceste cetăți? Și cum ajung acele cetăți să aibă caracter de orașe, adică așezări omenești care pentru traiul lor aveau nevoie de a obține, pe o cale sau alta, materii de hrană de la mediul înconjurător sătesc?

Nici această a doua ipoteză, prin urmare, nu explică geneza orașului.

Ipoteza a treia e foarte răspândită la toți istoricii din toate țările: este ipoteza orașului-târg.

Originea orașelor ar fi în târgurile care se organizau, în special la granița mai multor sate, sau la granița dintre un stat și alt stat. Târgurile, prin însuși caracterul lor sunt săptămânale, sau anuale, sau de mai multe ori pe an. În vremurile trecute toate privilegiile târgurilor stabileau datele când urmau să aibă loc și numărul zilelor care se acordau pentru durata târgului. Târgul prin însăși ființa lui presupune o activitate vremelnică. Negustorii care vin la deschiderea târgului pleacă la sfârșitul târgului. Prin urmare, târgul nu este o așezare omenească statornică, care să poată să ne explice geneza orașului.

În realitate, geneza orașului este satul. Prin transformări, care au durat în toate țările secole întregi, unele sate au căpătat caracter de orașe. De aceea trebuie să spunem de la început că orașele s-au așezat ca centre de consumație, care nu-și plăteau existența lor printr-o activitate productivă proprie și aceasta nu pentru că nu o puteau face, ci pentru că nu aveau nevoie să o facă, deoarece aveau la dispoziție anumite mijloace pentru a-și procura cele necesare vieții, din mediul sătesc înconjurător. Aceste mijloace sunt diversele drepturi, fie cele fiscale ale Domnului, fie drepturi care constituiau fondul de rentă al mănăstirilor sau boierilor. Domnul era în Țara Românească stăpân, – nu trebuie să se uite aceasta – pe cea mai mare parte din solul țării. Mai mult încă, Domnul Țării Românești dispunea de un drept de monopol asupra unui număr însemnat din produsele țării și în felul acesta el era în măsură să aibă la dispoziția sa un imens fond de consumație, pe care îl realiza prin comercializarea acelor produse ce le aduna pe calea „dăjdiilor" impuse populației. Domnii noștri au fost, până la sfârșitul veacului al 18-lea, cei mai mari negustători din Țara Românească. Ei au avut la dispoziție cea mai mare cantitate de mărfuri care se putea comercializa în acea vreme.

După ei, boierii aveau iarăși la dispoziție, grație regimului de exploatare feudală care exista între ei și țărani, fonduri importante de consumație. De aceeași situație se bucurau mănăstirile, care au jucat în trecutul vieții noastre sociale un rol cu mult mai însemnat decât se crede, atât prin bogățiile imense cu care erau înzestrate – formând adevărate gospodării mari cu organizație completă – cât și prin numărul și răspândirea lor, în tot cuprinsul țării. De fapt, toate orașele însemnate, atât în Moldova cât și în Muntenia, au fost sau scaune domnești și în același timp reședințe de Mitropolii sau au avut numai una din aceste două calități. Câmpulung, Târgoviște, București, în Muntenia; Suceava, Roman și Iași în Moldova – am denumit șase centre românești importante în trecutul nostru – toate s-au întemeiat pentru că acolo au fost scaune de domnie și scaune metropolitane sau episcopale. Despre Capitala țării, București, se știe că, încă de pe timpul lui Radu cel Frumos*, ea devenise așezare

* Radu cel Frumos, domn al Țării Românești după înlăturarea lui Vlad Țepeș în 1462. Ducând o politică subordonată intereselor otomane, a intrat în conflict cu Ștefan cel Mare, care îl înfrânge și îl îndepărtează de la tron în 1473, înlocuindu-l cu Laiotă Basarab. (n. edit.)

domnească pentru mai multă vreme. După 1476, este probabil că veneau în București „negustori turci cu marfă multă și bună", prieteni ai Domnului, care îi înștiința, el, pe brașoveni că pot să vină să se întâlnească cu negustorii, aici la București, în chiar cetatea sa de scaun, pentru că negustorii nu puteau să rișteze călătorii pe vremurile acelea de război continuu. Așa s-au întemeiat toate celelalte orașe, care au fost rând pe rând scaune domnești și reședințe metropolitane.

Târgurile au fost numeroase în toată Țara Românească. Dar aceste târguri nu au putut să devină orașe, decât în momentul când în ele s-au aglomerat populații suficiente, care să creeze o piață capabilă să înlesnească dezvoltarea comerțului așezat.

Un comerț a existat mai dinainte numai în centrele care au fost punctele înaintate de export și import: în porturi. Despre Cetatea Albă, Chilia, Brăila și Galați se găsesc însemnări încă din secolul al 15-lea și 16-lea, care dovedesc că acolo a fost centrul unui comerț așezat însemnat. Pentru ce? Pentru că se realizau profituri din comerțul cu străinii, din comerțul de import și export, profituri care creau acel fond suficient pentru a întreține, pe calea schimbului, viața celor ce locuiau în aceste orașe-porturi.

Galații au început în secolul al 14-lea ca un sat de pescari și în secolul al 16-lea se vorbește de el ca de un centru de comerț locuit de orientali.

Ipoteza aceasta, după care întemeietorii orașelor sunt Domnii, boierii, mănăstirile, prin fondurile de rentă rurală aglomerate în mâinile lor, care creau centre puternice de consumație, se găsește confirmată și de dezvoltarea istorică a Țării Românești. Într-adevăr, la începutul secolului al 17-lea se constată că negustorii străini care în secolul al 16-lea se găseau în toate așezările mai mult sau mai puțin orășenești din Țara Românească, dispar. Ei migrează. Cei din Moldova pleacă în Polonia. Pentru ce pleacă? Nu pentru că regimul fiscal era așa de apăsător încât ei nu mai găseau ocupație rentabilă, ci pentru că în acele vremuri în Polonia, în urma împrejurărilor economice și istorice de acolo, orașele căpătau o dezvoltare foarte mare și ofereau prilejuri de profit acestor negutători și meșteșugari care părăseau orașele noastre. Rând pe rând, constatăm în cursul veacului al 17-lea cum decad Cernăuții, Siretul, Câmpulungul. Piatra, care odinioară erau o colonie ungurească, pe la 1650 se reduce la un târg de 300 case, în majoritatea locuite de Români, care se ocupau cu lemnăria. Aceeași situație o găsim și în Bacău, în Roman, în Iași

chiar. Pleacă în acea vreme toți străinii, iar negustătorii care rămân acolo sunt aciuiați prin dughenele mănăstirilor, confirmând și prin aceasta că activitatea pe care puteau să o aibă era în legătură cu necesitățile egumenilor, călugărilor și diecilor, cu numeroasa clientelă preoțească, care se găsea în mănăstirile și bisericile din acele orașe.

În Muntenia în sec. al 17-lea se constată direct o țărănizare a orașelor. Care este explicația? Dacă orașele ar fi avut un fond de populație îndestulător, pentru ca activitatea negustorească începută în sec. al 16-lea să continue, de bună seamă că atunci nu ar fi putut să se ajungă, un secol mai târziu, la țărănizarea orașelor. Din toate orașele din Muntenia, un singur oraș a reușit în sec. al 17-lea să reziste ca centru orășenesc propriu-zis. Este Capitala, care după descrierea unui călător din 1630 ar fi fost: „un mare și vast oraș", toate străzile și piețele erau pline de mărfuri scumpe, pe care Italieni, Greci, Români, Turci și Armeni le scoseseră în vânzare. „Erau atâția oameni, încât ai fi crezut că toată omenirea s-a îngrămădit acolo".

Explicația este simplă: în timpul acela, între 1623-1627, curtea Domnului se stabilește în București. Aglomerația de lume pe care o atrăgea după sine, cu toate bisericile care se întemeiază, cu preoțimea și monahii care se așează, creează un centru de populație care are nevoie de mijloace de întreținere. Comerțul vine cu dânșii. Așa se explică cum chiar atunci când Bucureștii sunt părăsiți temporar, când un Matei Vodă strămută din nou capitala la Târgoviște, Bucureștii rămân totuși un centru important de negustătorie, pentru că populația se statornicise acolo și era, prin urmare, un vad comercial și un teren de existență pentru meseriași. Și despre Târgoviște, știm că se menține încă până în sec. al 17-lea într-o oarecare înflorire. Se vorbește de o mitropolie în sec. al 17-lea, care avea „o curte mare de călugări și dieci, care părea asemenea cu a principilor italieni".

Deși ipoteza este dovedită, mai avem și alte mijloace pentru a o întări. Într-adevăr, să ne punem întrebarea: din cine se forma populația producătoare a orașelor noastre? Munca productivă a orașelor ar fi putut să fie un factor creator de oraș, adică un factor de consolidare a existenței orașelor și de sporire a posibilităților lor, numai în cazul când această muncă ar fi fost închinată lumii înconjurătoare țărănești. Cu alte cuvinte, dacă s-ar dovedi că meseriașii, strânși în orașe în sec. 17 și 18 lucrau pentru locuitorii satelor înconjurătoare, atunci s-ar putea câștiga credința că ei au fost într-adevăr factori de creare a orașelor noastre. Însă ce știm

despre meseriașii noștri? În primul rând, în sec. al 17-lea meseriașii se adunau pe lângă curte, mănăstiri și boieri, în calitate de poslujnici. Curțile, mănăstirile și boierii cereau de la Domni oameni scutiți de biruri, capabili de o anume activitate industrială înăuntrul gospodăriilor lor, înăuntrul mănăstirilor sau curților. Numai încetul cu încetul și treptat, odată cu pătrunderea mărfurilor străine, care micșorează câmpul de activitate productivă a gospodăriilor boierești, acești meseriași scutelnici și poslujnici sunt parțial, apoi total eliberați de către stăpânii lor. Ei formează cea dintâi pătură de meseriași, alături de meșteșugarii străini așezați într-un număr foarte restrâns în orașe.

Dar acești poslujnici lucrau numai pentru marile gospodării ale mănăstirilor și boierilor, ba chiar după ce ajung meseriași independenți, lucrează tot pentru populația orășenească. Găsim în sec. al 17-lea și 18-lea postăvari, curelari, croitori, șelari, cismari etc., dar din toți aceștia abia câțiva lucrează, în sec. al 18-lea, în cantități foarte puțin însemnate, pentru lumea înconjurătoare a satelor, vânzând produsele lor la târguri, cum ar fi de exemplu cojocarii, care de bună seamă, de pe timpul acela, lucrau pentru satele înconjurătoare, care trăiau mai departe în economia naturală. Iar meșteșugarii de care avea satul nevoie se aflau chiar în interiorul satului, dezvoltați din mijlocul sătenilor deprinși cu munca casnică, ajunși la o îndemânare care putea să creeze la un moment dat baza unei existențe.

De o însemnătate mai mare pentru unele orașe, ca factor creator al orașelor, am văzut că a fost comerțul internațional, în legătură cu porturile. De bună seamă că un factor care contribuie într-o oarecare măsură la crearea orașelor noastre a fost cămătăria, pe care o întâlnim în sec. al 18-lea reprezentată prin negustorii de bani, Turci, Greci și mai târziu Evrei, care practicau împrumuturile cu dobândă.

Se recunoaște lesne că nu poate să fie nici o comparație între rolul și însemnătatea pe care au jucat-o în dezvoltarea orașelor medievale din țările apusene comercianții și meseriașii, și mai ales meseriașii, și între rolul fără nici o importanță decisivă pe care aceștia l-au putut juca în mediul nostru social. Explicația este unică. Țările Române au trăit, în toată această vreme, într-un regim absolutist, în care întreaga viață era concentrată mai ales în mâinile Domnilor, care nu concentrau numai forța politică, ci și forța economică,

fondurile cele mai importante de rentă, care erau realizate prin mijlocul birurilor și dăjdiilor. În aceste împrejurări, nu s-a putut dezvolta nici o viață individuală, nici o libertate de producție și orașele n-au putut să devină decât locurile de așezare ale Domnilor, boierilor și slujitorilor. De aceea Țările Române au rămas până în a doua jumătate a secolului al 19-lea în faza organizării economice naturale.

Sistemul de centralizare absolutist, întărit prin concentrarea avuțiilor în mâinile Domnilor, a fost favorizat prin contribuția pe care Domnii Țărilor Române trebuiau să o strângă, pentru a o plăti la Înalta Poartă. Această situație ajunge la paroxism, în special în timpul lui Brîncoveanu*, care este silit să introducă un regim în care „toate orașele sunt supuse numai Domnului", care ajunge cel mai mare negustător din țară. Meseriașii și negustătorii, imitând obiceiurile turcești, se organizează atunci în „isnafuri", un fel de bresle, nu în vederea apărării intereselor lor economice, ci numai pentru că astfel găseau un adăpost împotriva fiscalității.

În această vreme se constată o decădere a orașelor. Toată viața țării se concentrează la București. Boierii se strămută, de la reședințele lor din provincie, în capitală și contribuie prin aceasta la decăderea orașelor din provincie, lipsite de fondurile de consumație, de care dispuneau boierii. În București, odată cu concentrarea aceasta a boierilor din țară, observăm că se ridică un număr din ce în ce mai mare de biserici, sporind prin înmulțirea elementelor preoțești populația orașului și creând noi fonduri de consumație și deci noi prilejuri de activitate comercială și industrială.

Același proces se întâmplă, pe o scară mai redusă, și în Moldova, unde concentrarea boierilor se face în jurul scaunului domnesc de la Iași, care devine singurul centru de viață orășenească în aceste timpuri.

Din această expunere se desprind câteva concluzii asupra originii și dezvoltării orașelor noastre. Este cert, orașele noastre nu au fost întemeiate de străini, comercianți și industriași. Întemeietorii orașelor noastre sunt Domnii, boierii și mănăstirile, care prin

* Constantin Brâncoveanu, domn al Țării Românești (1688-1714). Deși a dus o politică externă foarte abilă, tendințele sale prudente de independență au stârnit neîncrederea Porții Otomane. În 1714 a fost mazilit și, împreună cu întreaga familie, a fost închis la Constantinopol, iar toate averile i-au fost confiscate. La 15 august 1714 a fost executat împreună cu fiii săi. (n. edit.)

drepturile lor fiscale și prin rentele lor rurale, își creează fonduri importante de consumație. Domnii cu curțile lor, cu oamenii curții, cu servitorii acestora, cu ostașii lor, mănăstirile și bisericile cu preoții, călugării și diecii lor, boierii cu oamenii lor de casă, aceștia au format centrele, în care s-au dezvoltat orașele. Cât timp aceste centre erau neînsemnate, comerțul nu era un comerț așezat, ci numai un comerț care se făcea paralel cu aglomerarea populației în anumite centre. Iar în ceea ce privește viața meseriașilor noștri, ea rămâne foarte restrânsă, din cauza caracterului orașelor și al vieții noastre economice. Comercianții și meseriașii contribuie la întemeierea și dezvoltarea orașelor, dar numai atunci când vând produsele lor dincolo de marginile orașului, la locuitorii satelor. Or, comercianții orașelor noastre, până în a doua jumătate a secolului al 19-lea, făceau un comerț foarte mic cu satele, iar mizeriile regimului fiscal fanariot împuținează posibilitățile acestui comerț. În ceea ce privește pe meseriași, activitatea lor cu satele este și mai mică.

Toate aceste împrejurări se oglindesc în micimea extraordinară a orașelor noastre. Botoșanii, la 1828, avea Români: 14 negustori, doi băcani, un blănar, un făclier, cinci cojocari; Lipoveni: un negustor; Armeni: un negustor; Evrei: doi croitori, doi sticlari, un crâșmar și alți 11 negustori. Aceasta este toată populația comercială și industrială a orașului Botoșani la 1828.

Oarecare excepție o făceau porturile, pentru motivul pe care l-am expus. Totuși, nici aceste porturi nu aveau la începutul sec. al 19-lea o activitate prea mare. Galați, la 1821, avea o populație de 7100 de locuitori.

S-a accentuat schimbarea însemnătății și rolul orașelor în sec. al 16-lea și al 17-lea, datorită mutării reședințelor domnești și întemeierii de noi centre mănăstirești și episcopate. S-a citat cazul plecării negustorilor străini în sec. al 17-lea, care a adus după sine o decădere a orașelor și s-a arătat cum orașele se țărănizează și cum în Muntenia și în Moldova centrele orășenești se restrâng numai la două orașe: București și Iași, care concentrează toate fondurile de consumație.

Din toate acestea putem trage încheierea generală că, până în a doua jumătate a sec. 19-lea, orașele noastre au fost centre de consumație, fără viață productivă proprie de oarecare însemnătate.

Orașele noastre capătă, după pacea de la Adrianopole de la 1829, un nou avânt, îndeosebi porturile, care se dezvoltă foarte repede; de

pildă Galații, care la 1843 are o populație de 25.000 de locuitori, adică de trei ori mai mare decât la 1821.

În această vreme, Anglia se interesează de principatele noastre ca de niște locuri de desfacere, dar mai ales de aprovizionare cu hrană și cu materii prime. Ca urmare, descoperim o dezvoltare însemnată a comerțului englez, apoi a comerțului austriac și mai târziu a comerțului german.

Țările românești progresează. Se construiesc șosele care fac cu putință intensificarea activității comerciale și mai târziu încep să se construiască liniile noastre ferate.

Dar toate acestea sunt posibile numai deoarece, ca urmare a influenței pe care o exercită capitalismul apusean, se dezvoltă și producția agricolă care se dublează, în foarte scurtă vreme, după deschiderea căilor de navigație, în urma tratatului de la Adrianopole. Se ridică în orașe, încetul cu încetul, o clasă de negustori, care pentru întâia oară, în a doua jumătate a sec. al 19-lea, încep să aibă într-adevăr un rol social, dovadă a forței economice de care dispun.

Care este caracteristica orașelor noastre contemporane? Trebuie să observăm, de la început, că orașele noastre, în general, au caracterul de oraș comercial. Cele mai însemnate dintre ele sunt porturile. Dar și orașele noastre interioare au în principal o activitate comercială.

Nu avem, noi, orașe industriale? Și dacă nu le avem, ne putem aștepta la dezvoltarea apropiată a orașului industrial, asemănător centrelor puternice din apusul Europei?

S-a văzut, din cele ce preced, că nu am avut în tot trecutul nostru orașe de meșteșugari, un oraș, prin urmare, care să trăiască din desfacerea produselor industriale în satele înconjurătoare, sau, mai mult decât atât, care să ajungă la o prosperitate atât de mare, încât să înlesnească un comerț chiar de export, cu produsele meseriașilor. Noi n-am avut în trecutul nostru orașe care să se poată compara, de pildă, cu Florența, Milano, Nürenberg. Am avut însă, în preajma noastră, în Transilvania, două centre industriale: Brașovul și Sibiul, două orașe care, în bună parte, au fost orașe de meșteșugari și manufacturieri, cu misiunea să prelucreze o mare parte din producția țării. Lâna noastră, de pildă, mergea la Brașov, pentru ca la pivele de acolo să fie transformate în postav.

Dar, în Vechiul Regat, n-am avut asemenea orașe de meșteșugari. Astăzi avem oarecare centre, cu un caracter mai mult

sau mai puțin industrial. Ca să se înțeleagă despre ce este vorba, trebuie să se arate că, la începutul dezvoltării industriale capitaliste, industria nu constituie nicăieri un factor însemnat în crearea unui oraș. O industrie capitalistă se dezvoltă prin reorganizarea industriei casnice țărănești pe baze comerciale și prin urmare este răspândită în toate satele. Sau o industrie capitalistă apare în legătură cu anumite produse, care se găsesc la depărtare de oraș, de pildă lemnul din pădure, care silește fabricile să se așeze departe de oraș, în preajma pădurii, și acea populație industrială care se formează acolo, în jurul acestor fabrici depărtate de oraș, nu poate să constituie o forță de dezvoltare a orașelor. În sfârșit, alte fabrici își încep dezvoltarea pe lângă cursurile de apă, care oferă forța motrice. Pe lângă aceasta, cele dintâi manufacturi, care se ridică în orașe, sunt industrii producătoare de obiecte de lux, pentru un cerc restrâns de consumatori și care, deci, dau o contribuție foarte mică la dezvoltarea orașelor.

Însă în faza următoare a dezvoltării capitaliste, când biruie fabrica, industria capitalistă devine o forță de propulsie în dezvoltarea orașelor. Într-adevăr, atunci, industria care se creează, de pildă în vecinătatea terenurilor petrolifere, atrage după sine o serie întreagă de alte industrii, de transformare a materiilor prime mai sus amintite, industrii auxiliare, construcții de mașini, ateliere de reparații etc. și industrii complementare, așa încât se creează acolo o aglomerație de industrii, care cheamă după sine și elemente comerciale, în număr mare. Pe calea aceasta se formează puternice centre industriale.

Avem noi însă asemenea centre industriale?

Putem să spunem, a priori, că nu ne putem aștepta ca pe tot întinsul țării românești să descoperim asemenea centre industriale, care să prezinte, în structura populației lor, o precădere a elementului întrebuințat în fabrică. Dacă am avea la îndemână statistici a profesiunilor din țara românească, făcute la fiecare deceniu, pentru ca să se poată vedea transformarea aspectului orașelor noastre, am putea să înfățișăm structura lor socială. Dar nu avem, din nenorocire, decât o statistică din 1910, făcută de guvernul unguresc pentru Transilvania, din care putem vedea care este structura populației din șase centre orășenești din Ardeal și din Banat.

Nu știu pentru ce, în această statistică ungurească de la 1910, nu există nici o indicație privitoare la Brașov și Sibiu, ci găsim date numai privitoare la Timișoara, Arad, Târgu Mureș, Sătmar și Cluj.

Din aceste date se constată că, în aceste orașe, între 33% și 39% din populația activă economicește, își găsește ocupația în industrie. Putem dar să afirmăm că, aceste 6 orașe din Transilvania au un caracter destul de pronunțat industrial.

În centrele industriale, întemeiate în legătură cu dezvoltarea minelor de cărbuni și de fier, peste 2/3 din totalul populației este ocupată în activitatea industrială. Fără a avea date la îndemână pentru a putea oferi și dovada precisă, putem spune că, în vechiul Regat, avem câteva centre industriale în legătură cu industria petroliferă. Fără îndoială Câmpina este, propriu-zis, un centru industrial, care s-a dezvoltat în legătură și ca o consecință directă a exploatării petrolului, dintr-un simplu târg, într-un oraș destul de însemnat. În Ardeal avem Petroșanii, Hunedoara, Reșița și Anina.

Dar majoritatea celorlalte centre orășenești din țara românească pe care statistica le denumește „comune urbane" păstrează încă și astăzi un caracter rural, o parte din populația mărginașă ocupându-se, până în zilele noastre, cu agricultura. Iar cea mai mare parte din orașele noastre, repet, sunt orașe cu un caracter pronunțat comercial.

Întrebarea care se pune este: vom avea în viitorul nostru apropiat orașe industriale însemnate, care să se asemene cu acelea ale țărilor industriale apusene? Răspunsul la această întrebare îl dă cercetarea unei probleme care nu intră în cadrul prelegerii noastre: Dacă România, care este, astăzi, un stat agrar țărănesc prin structura populației sale, poate să devină un stat industrial?

Fără a documenta, cu acest prilej, răspunsul la această întrebare, afirm că condițiile de existență naturală ale țării noastre nu deschid perspective dezvoltării dintr-un stat agrar într-un stat industrial.

Care sunt perspectivele de dezvoltare ale orașelor noastre? Problema se pune astfel: condiția esențială și sigură pentru dezvoltarea orașelor noastre este posibilitatea întreținerii unei populații din ce în ce mai mari înăuntrul orașelor. Aceasta presupune creșterea excedentului producției agricole, care să poată fi pus la dispoziție, pe calea comerțului, pentru întreținerea unei populații orășenești, în număr din ce în ce mai mare. Sau altfel formulat: creșterea populației orășenești este în funcție directă de randamentul agricol al țării. La o agricultură românească extensivă, corespunde

o dezvoltare înceată a orașelor. Cu cât agricultura noastră va deveni mai rațională și se va intensifica, cu atât și posibilitățile de existență ale orașelor vor deveni mai ample.

De bună seamă că, în prima fază a intensificării și a raționalizării muncii agricole, se va produce o încetinire a procesului de creștere a orașelor noastre, care este o urmare a afluxului de populație de la sate. Agricultura, devenind intensivă, un număr mai mare de brațe își va găsi ocupația în sate și în consecință va rămâne un număr mai mic de prisos și se va revărsa spre oraș. Dar intensificarea agriculturii, care este legată de industrializarea produselor agricole, va deschide un debușeu însemnat de consumatori de produse industriale. Acest proces va asigura dezvoltarea unei industrii interne, așezată pe o bază sănătoasă și sigură. După ce procesul de intensificare a agriculturii va fi încheiat, surplusul de oameni de la sate, care se va îndruma spre orașe, va fi din ce în ce mai numeros, datorită diminuării mortalității infantile în mediul sătesc, ca o consecință a bunei stări generale și a ridicării culturale a satelor. Aceste forțe aruncate afară din sate își vor găsi o ocupație în orașe în activitatea economică generală, care sporește pe măsură ce se dezvoltă toate forțele vitale al țării întregi.

Acestea sunt perspectivele de dezvoltare ale orașelor noastre. Pentru a lămuri, în scurte cuvinte, o problemă care agită foarte mult lumea noastră intelectuală și politică: problema naționalizării orașelor noastre, trebuie să căutăm să răspundem la o întrebare prealabilă: cine emigrează de la sate în centrele orășenești? În primul rând, brațele superflue, lipsite de orice pregătire specială, care merg la orașe ca să găsească prilejuri de muncă în activitatea industrială sau în locurile de servicii personale în gospodăriile orășenești, în speranța să aibă o salarizare mai mare decât poate să le ofere agricultura în momentul când este prisos de brațe. Dar, în afară de aceștia, mai emigrează în orașe, și mai ales în centrele însemnate de populație, toate forțele intelectuale de mâna întâi, toți cei din mijlocul satelor și din centrele mici urbane, care simt în ei o vocație și caută posibilități de lărgire a sferei lor de activitate.

Problema naționalizării orașelor agită foarte mult spiritele și servește ca element de agitație. Ca orice problemă, oricât de complexă, ea nu este insolubilă. Nu este deci îndreptățit pesimismul în ce privește posibilitățile de soluționare. În urma vicisitudinilor istorice, prin care a trecut neamul nostru, în Ardeal, Banat,

Basarabia și Bucovina s-au dezvoltat orașe, care au constituit insule alogene în mijlocul populației naționale românești. Și tot datorită unor împrejurări istorice, afluența elementelor alogene, în special a elementelor evreiești, mai ales în Nordul Moldovei, în Basarabia ca și în Bucovina, s-a produs pe o scară cu mult prea mare, pentru ca să nu constituie un obstacol în dezvoltarea noastră națională și culturală. Iată care este situația în Ardeal: din 5 milioane de locuitori, numai 929.000, deci 16%, sunt orășeni. Din populația românească 8,69% sunt orășeni, iar 91,31% sunt săteni. Din populația orășenească, români sunt numai 30% iar străini 70%, anume Unguri, Germani și Evrei, în cea mai mare parte maghiarizați. În schimb însă, din cele 189 de sate de frunte cu peste 3000 de locuitori, Români sunt 52,21%; în cele 613 sate mijlocii, 1500-3000 locuitori, Români sunt 57%; în cele 3281 de sate mici, cu o populație de sub 1500 locuitori, sunt 72% Români și numai restul străini.

Prin urmare, cu cât trecem de la centrele mari la cele mai mici, observăm o creștere mai accentuată a procentului de români, în Transilvania și Banat.

Examinarea cauzelor unui fenomen morbid în viața socială din Ardeal și Banat, emigrarea populației sătești în America, explică întreaga problemă. Pentru ce emigrau țăranii români peste Ocean? Pentru că în mediul lor natural: în agricultură, în creșterea de vite și în exploatări de păduri, ei nu-și putea câștiga existența. Dacă Statul ar fi avut grijă, ca – concomitent cu împroprietărirea – să se creeze și condiții favorabile, pentru ca agricultura și creșterea de vite din Ardeal și Banat să se poată exercita cu maxim de folos pentru săteni și exploatarea de păduri, în care Ardelenii sunt meșteri, să fie organizată astfel, încât să asigure posibilități de lucru țărănimii din regiunile de munte, în cazul acesta nu am fi avut o emigrare pe o scară atât de întinsă.

Este deci numai un proces de adaptare economică, care trebuie să fie îndrumat de către Stat, prin încurajarea agriculturii mai intensive din Ardeal și valorificarea produselor cu ajutorul unei rețele complete de cooperative.

Unde va merge afluxul acestei populații rurale, care se va produce, chiar dacă se presupune că prin intensificarea muncii agricole emigrările vor fi stăvilite, în măsura în care maximum de elemente locale își vor găsi o existență în mijlocul satelor? În orașe ușile sunt închise, prin faptul că locuri sunt puține, și în mare parte stăpânii

marilor întreprinderi nu sunt de aceeași naționalitate cu populația rurală. În ce privește faptul că locuri sunt puține, am arătat că ele nu se vor putea înmulți, decât prin crearea posibilităților reale pentru o dezvoltare industrială și aceasta nu poate avea loc, decât ca urmare a creării debușeului intern pentru fabricatele industriale în mijlocul satelor noastre, printr-o orientare a politicii noastre economice către intensificarea producției agricole.

În ceea ce privește caracterul etnic al capitalului, nu trebuie să uităm nici o clipă că procesul de formare a capitalului este un proces natural. Capitalul este o rezultantă a economiilor realizate prin munca productivă și, prin plasarea acestora în comerț sau industrie, se transformă în capital. Prin urmare, cu cât viața economică va deveni mai intensivă, cu atâta cota anuală a economiilor, care poate fi transformată în capital comercial, industrial sau financiar va fi mai mare. Este absolut nevoie ca acest proces de intensificare a întregii vieți economice să fie accelerat, înainte de toate, printr-o acțiune de ridicare a producției și valorificarea optimă a produselor agriculturii românești, sprijinită pe organizarea cooperației pe scară mare, în lumea satelor noastre. O asemenea activitate ar avea, de bună seamă, drept rezultat, să formeze rezerve ale economiei naționale, care să înlesnească cu un ceas mai repede procesul de naționalizare a vieții noastre economice. Capitalul acumulat în cooperative și instituții de economie, în care se plasează micile economii, este capitalul nostru național, capabil să formeze pârghia pentru naționalizarea vieții noastre orășenești.

Evident, naționalizarea orașelor noastre nu va putea fi un fapt împlinit decât în ziua când, prin munca noastră culturală de fiecare clipă, vom fi întemeiat o așa de puternică civilizație românească, încât ea să servească drept punct de atracție și centru de asimilare a tuturor elementelor alogene.

CAPITALISMUL ÎN RĂSĂRITUL EUROPEI

1. În celebra sa operă „Capitalismul modern", *Werner Sombart* se raportează, îndeosebi, la cercul țărilor romanice și germanice și numai excepțional la țările din răsăritul Europei. Este potrivit a se releva aceasta, deoarece de o bucată de vreme la noi este monedă curentă a se transplanta teoriile asupra evoluției capitalismului din occident asupra răsăritului și sud-estului european, fără nici o rezervă. Unii din sociologii noștri fac aceasta, sprijinindu-se aproape exclusiv chiar pe teoria lui Werner Sombart asupra evoluției capitalismului occidental, iar alții însușindu-și teoria evoluționismului marxist. Toți par a fi de acord că nu e nimic original și, în orice caz, nu e nimic absolut original în evoluția social-economică a răsăritului față de aceea a apusului european.

Problema aceasta este însă nouă numai pentru sociologia noastră. Sociologii și istoricii ruși au dezbătut-o, în formularea ei generală, încă de la 1820-30, unii afirmând ideea originalității complete, alții neadmițând decât existența unei anume particularități în liniile de evoluție ale vieții sociale a poporului rus[172].

Notă – Prelegere ținută la Institutul Social Român în ziua de 7 Martie 1926 în ciclul «Capitalismul în viața socială». [Publicată în „Arhiva pentru știința și reforma socială", 1927, VI, nr.3-4. (n. edit.)]

[172] Deși cercetătorii ruși erau împărțiți în slavofili și occidentali, primii susținând teza originalității absolute, ceilalți a unei originalități relative, și unii și alții erau de acord că «Istoria Rusiei nu se aseamănă întru nimic cu istoria occidentului». (G. Plehanov, *Introduction à l'histoire sociale de la Russie* (Paris 1926) p. 1). Ceea ce contestau occidentalii era existența unei originalități absolute. Astfel, ei afirmau că nu poate exista o diferență fundamentală între structura vechii Rusii și structura feudală a occidentului. Totuși, în lipsa acestei *diferențe fundamentale*, pot să existe *diferențe secundare* «care dau acestui proces un anume caracter de originalitate» (*op. cit.* p. 4). G. Plehanov, care ține de școala marxistă, comentând aceste teze,

Odată însă ce problema a fost pusă și la noi, ea trebuie să fie luată în cercetare.

Pentru a descoperi dacă evoluția social-economică din răsăritul Europei a urmat aceleași linii și a creat forme identice cu acelea ale capitalismului occidental, înainte de toate este necesar să cădem de acord asupra ceea ce se înțelege prin capitalism.

2. Expresia de capitalism e mai mult de origine politică decât științifică. Ea face parte din arsenalul criticii sociale a socialismului. Ca atare, ea nu redă numai caracterizarea structurii vieții economice moderne, ci și toate stările bolnăvicioase pe care aceasta le-a produs.

După originea expresiei, capitalismul s-a denumit „ordinea economică contemporană privită prin ochelarii socialismului"[173]. Dar noțiunea de capitalism a trebuit să fie introdusă și în vocabularul științei academice oficiale. E demn de remarcat că în ultima ediție a marelui dicționar de științe de stat german se găsește pentru întâia oară o contribuție specială referitoare la capitalism, iar în manualele de științe economice, chiar dacă nu se dă definiția capitalismului, expresiile „capitalism, capitalist, mod de producție capitalistă, ordine capitalistă", se întâlnesc foarte frecvent.

Cu toate că noțiunea a fost introdusă în știința social-economică, recunoaștem că conținutul ei n-a fost definit precis, așa încât să fie acceptat de toată lumea. El este încă destul de vag și de elastic[174].

Noțiunea este înțeleasă în multe feluri, ceea ce a îndemnat pe un cercetător german[175] să ceară eliminarea ei din vocabularul științei economice.

Voi încerca să dau definiția capitalismului prin ceea ce este în general acceptat, lăsând deoparte ceea ce poate fi controversat.

adaugă: «Sociologia nu cunoaște originalități absolute și fapt este că evoluția Rusiei se deosebește de aceea a Franței prin trăsături de o mare însemnătate. Anume particularități reamintesc evoluția marilor despoții orientale, însă – și acesta complică și mai mult problema – aceste particularități durează, așa încât Rusia pare a oscila între Occident și Orient» (*op. cit.* p. 4), iar istoricul Kliucewski constată că «edificiul social care s-a ridicat pe solul rus prezintă, în fapt, o structură originală și forme noi» (*op. cit.* p. 7).

[173] L. Pohle: *Kapitalismus*, in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften,* Ed. IV, vol. V, p. 584.

[174] R. Passow: «*Kapitalismus*». *Eine begrifflich-terminologische Studie* (Jena 1918).

[175] *Ibidem.*

Două premise trebuie să fie prezente înainte de a se putea vorbi în societatea economică de ordinea capitalistă. Întâia este existența unei ordini economice individualiste. Ordinea economică individualistă presupune existența dreptului de proprietate privată și libertatea economică, adică regimul liberei concurențe și a libertății muncii. A doua premisă este intrarea vieții economice în etapa producției de mărfuri. Aceasta înseamnă că gospodăriile individuale nu-și mai procură cele necesare din munca lor proprie, în economia casnică, și nici prin legătura directă cu producătorii, cu meșteșugarii sau cu țăranii producători, ci prin mijlocirea unor organizații speciale de desfacere, prin mijlocirea organizațiilor comerciale.

Dar capitalismul nu apare și nu poate fi socotit ca fiind prezent decât în momentul când se dezvoltă exploatarea mare industrială și întreprinderea devine forma tipică de activitate economică, celula predominantă a organismului social.

În viața economică nu pot să existe decât două moduri de producție: modul de producție achizitiv, sau modul de producție cooperatist. Modul de producție achizitiv este acela în care organizarea producției se bazează pe salariat și pe străduința către valorificare, către câștig; modul de producție cooperatist se bazează pe asociații de muncă și pe eliminarea profitului capitalului, capitalul fiind remunerat, iar surplusul, dobândit prin valorificarea muncii asociate, fiind repartizat, fie sub forma primei de muncă, fie sub forma risturnei, dată consumatorilor asociați.

Odată ce în procesul dezvoltării economice munca agricolă s-a separat de munca industrială, modul de producție achizitiv a fost acela care a biruit, iar modul de producție cooperativ a fost lăsat, în tot occidentul Europei, pe planul al doilea.

Putem, prin urmare, să definim capitalismul ca acea ordine economică individualistă în care satisfacerea trebuințelor societății se face, în genere, prin mijlocirea întreprinderilor economice[176].

Când e vorba, deci, să se constate dacă o întreagă epocă sau o anume parte a omenirii poate să fie caracterizată drept capitalistă, trebuie să se aibă în vedere dacă organizația societății e așa întocmită încât trebuințele ei nu pot să fie satisfăcute, în genere, decât prin mijlocirea întreprinderilor economice. Numai atunci putem să vorbim de existența unei ordini economice capitaliste, când, dacă ne

[176] Pohle, *op. cit.* p. 585 și urm.

închipuim o înlăturare a întreprinderilor economice, avem imaginea prăbușirii totale a societății, printr-o imposibilitate de satisfacere a trebuințelor omenești.

Capitalismul, odată definit, se pune întrebarea: există în toate părțile lumii? Ordinea economică capitalistă trebuie să fie privită ca un produs fatal al evoluției sociale?

Capitalismul se găsește cu începere din a doua jumătate a veacului al XIX-lea în occident.

Este adevărat că încă din veacul al XVI-lea au existat în țările apusene întreprinderi capitaliste, dar este tot așa de adevărat că, dacă aceste întreprinderi capitaliste din secolul al XVI-lea ar fi fost distruse, ordinea economică a societății ar fi suferit foarte puțin.

Unul dintre cei mai mari sociologi apuseni, *Max Weber*, afirmă categoric că organizația capitalistă a societății este proprie numai occidentului și chiar aici cu începere din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. „Nicăieri – spune el – nu mai regăsim această organizare a muncii în forma de întreprindere cum o cunoaște occidentul"[177].

„Dacă această evoluție s-a produs numai în occident – explică Weber – motivul trebuie căutat în anume trăsături din evoluția generală a culturii sale, care îi sunt numai lui proprii. Numai occidentul cunoaște un Stat în înțelesul modern, cu administrație legală, funcționari speciali și drept constituțional; începuturile asemănătoare în antichitate și în orient n-au ajuns la o dezvoltare completă. Numai occidentul cunoaște un drept rațional, creat de juriști, interpretat și aplicat rațional. Numai în occident se găsește noțiunea de cetățean (civis Romanus, citoyen, bourgeois). Pentru că numai acolo există orașul în înțelesul specific al expresiei. Mai departe, numai occidentul posedă știința în înțelesul actual al cuvântului: teologie, filozofie; cugetare asupra ultimelor probleme ale vieții au cunoscut și Chinezul și Indianul, poate într-o profunzime, ca niciodată, Europeanul; însă știința rațională și tehnica rațională a rămas necunoscută acelor culturi. În sfârșit, cultura occidentală se deosebește de oricare alta și prin prezența unor oameni cu ethos rațional în conducerea vieții. Magie și religie găsim pretutindeni. Însă o bază religioasă a conduitei vieții, care a trebuit să ducă în consecință la un raționalism specific, este iarăși caracteristică numai occidentului"[178].

[177] M. Weber: *Wirtschaftgeschichte* (München 1923) p. 239.

[178] *Ibidem*, p. 269-270.

3. Întrebarea, dacă în procesul de evoluție socială toate țările trebuie să străbată faza capitalistă și-au pus-o poporaniștii ruși. Poporaniștii ruși, ale căror idei au încolțit de prin anii 1850-75, au negat că trecerea prin etapa capitalistă este legea fatală de evoluție economică a tuturor țărilor. Mai mult decât atât, ei au afirmat că Rusia va trece spre socialism fără să treacă prin faza capitalistă burgheză. Astfel, de pildă, *Cernîșewski* *, un poporanist rus cunoscut, neagă fatalitatea fazelor economice în evoluția popoarelor și demonstrează că forma capitalistă nu e capătul final necesar al evoluției vieții economice și nu e nici faza trecătoare obligatorie, care asigură producerea unui tip superior de structură economică.

Un al doilea poporanist rus, *V.P. Voronțov* **, încearcă să demonstreze că capitalismul n-ar putea să prospere în Rusia, deoarece a venit prea târziu, față de rivalii din occident. Teza e cunoscută. Capitalismul, pentru a se dezvolta, presupune existența unor piețe externe de desfacere: coloniile fiind însă ocupate dinainte de țările din occidentul Europei, nu se putea presupune dobândirea unor debușeuri importante, fără de care este exclusă organizarea producției capitaliste. În consecință, orice încercare ar fi făcut o țară înapoiată din răsăritul Europei, chiar și imensa Rusie, de a organiza o industrie, prin toate mijloacele, cu toate străduințele, întrucât această industrie n-are debușeuri asigurate, încercarea ar fi fost zădărnicită de concurența țărilor care au ocupat cel dintâi loc sub soare.

Iar cunoscutul scriitor poporanist *Nicolae Danielson*** (*Nicolas-on*), în faimoasa sa lucrare „Etudes sur l'économie russe après

* Nikolai Gavrilovici Cernîșevski (1828-1889), scriitor rus. A considerat literatura ca o formă de acțiune socială și de propagandă politică. În acest sens a conceput și romanul „Ce-i de făcut?" (1863) care a devenit ghidul de acțiune revoluționară a tinerilor intelectuali ruși. (n. edit.)

** Vasilii Pavlovici Voronțov (1847-1918), economist și publicist rus. Ideolog al poporanismului liberal. A considerat că în Rusia nu există condiții favorabile pentru dezvoltarea capitalismului și industriei mari, pronunțându-se pentru dezvoltarea agriculturii bazate pe încurajarea gospodăriilor țărănești mari și mijlocii. Lucrări: „Destinul capitalismului în Rusia" (1882), „Procesul progresului în gospodăria țărănească" (1892), „Obștea țărănească" (1892). (n. edit.)

*** Nicolai Frantevici Danielson (1844-1918), scriitor rus. Ideolog al poporanismului liberal. A participat la mișcarea revoluționară a tineretului rus, fiind arestat în 1870. A tradus în limba rusă cele trei volume din „Capitalul" lui K. Marx, purtând o corespondență susținută cu K. Marx și Fr. Engels. Lucrarea „Studii privind reforma economiei naționale" (1880) prezintă dezvoltarea capitalismului în Rusia prin prisma ideologiei poporaniste. (n. edit.)

l'émancipation des serfs", dovedește că în Rusia capitalismul, care s-a înființat prin politica de Stat, departe de a fi un capitalism creator de valori, este un capitalism distrugător, un capitalism care produce toate mizeriile, fără a revărsa binefacerile cunoscute în regimul capitalismului apusean.

Împotriva acestei teze a poporanismului s-a ridicat în Rusia între anii 1890-1900, reacțiunea social-democrației[179]. Social-democrația, repetând principiile marxiste, neagă că Rusia n-ar trece în chip fatal prin faza capitalistă și că și-ar avea destinele ei proprii și afirmă că legea evoluției economice se aplică în chip fatal și în dezvoltarea Rusiei.

Socialiștii ruși atacă tocmai miezul doctrinei poporaniste, care se baza pe existența în Rusia a mirului, și afirmă că comunitățile agrare, pe care se întemeiau toate speranțele că Rusia va trece direct la socialism, vor intra mai curând sau mai târziu într-un proces de degenerescență. Mai mult decât atât, ei au încercat să dovedească că Rusia va străbate revoluția burgheză, prin care au trecut toate statele din occident, și va dezvolta un capitalism industrial puternic, care va da naștere luptei de clasă între proletariat și capitaliști, al cărei sfârșit fatal va fi transformarea societății capitaliste într-o societate socialistă, întocmai ca în toate celelalte țări din apusul Europei.

Social-democrații ruși își întemeiau acest atac împotriva poporanismului pe teoriile lui Karl Marx.

4. S-a întâmplat însă, în zilele noastre, un fapt foarte interesant, mai ales pentru psihologi, specialiștii în manifestările morbide ale spiritului omenesc. S-a descoperit o corespondență între Vera Zasulici*, o social-democrată rusă, și Karl Marx, care este întrebat

[179] I. Delewski: *Les idées «des narodniki» russes* în «Revue d'Economie Politique» (35-e année No. 4. 1921). Punctul de vedere marxist din această controversă îl expune *Rosa Luxemburg* în opera ei: *Die Akkumulation des Kapitals* (1921), p. 239-295. O recapitulare a disputei în faza ei primă a făcut-o *Achile Loria: La controversia del Capitalismo in Rusia* în „Nuova Antologia" XI 1926 citat de *W. Sombart: Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus* (1927), p. 470.

* Vera Ivanovna Zasulici (1851-1919), activistă a mișcării muncitorești ruse, adeptă a social-democrației menșevice. A tradus în rusește operele lui Marx și Engels. A trăit mulți ani în emigrație în Elveția, unde a participat la fondarea organizației „Eliberarea muncii". Adeptă a alianței dintre proletariat și burghezia liberală. (n. edit.)

de Vera Zasulici acum 55 ani, la 16 Februarie 1881, ce părere are asupra evoluției sociale a Rusiei, mai ales în legătură cu existența comunității agrare, a mirului rusesc. Și Marx dă un răspuns. Despre această corespondență, timp de 45 de ani, lumea socialistă nu a știut absolut nimic. În timpul din urmă, s-au găsit conceptele acestei scrisori a lui Marx către Vera Zasulici, în arhivele lui Lafargue*. Într-un calendar rus din 1889 (Kalendar narodny voly) se amintea: „cu ce bună dispoziție s-a hotărât Karl Marx, în ultimii ani ai vieții sale, la chemarea comitetului din St. Petersburg, să scrie special pentru Rusia o broșură asupra evoluției posibile a comunității noastre agrare, „asupra unei chestiuni de așa interes arzător pentru socialiștii ruși". În vara anului 1923 s-a aflat că în arhiva lui Axelrod**, alt socialist rus, care a trăit și în București, s-a găsit o scrisoare a lui Karl Marx. Făcând o comparație între conceptele găsite și această scrisoare, s-a identificat că era răspunsul dat de Karl Marx, Verei Zasulici[180].

Editorul, care a publicat această scrisoare, n-a putut să-și ascundă surprinderea că nu înțelege, nici până astăzi, „adevăratele motive pentru care această scrisoare a lui Marx, care se raporta la o chestiune atât de viu discutată în cercurile revoluționare ruse, a fost dată uitării și a rămas necunoscută. Nici Axelrod, nici Plehanov***, nici Vera Zasulici nu și-au adus aminte de această scrisoare a lui Karl Marx. Și doar Vera Zasulici, în scrisoarea către Karl Marx, cerea autorizarea „să publice răspunsul său, traducându-l în limba rusă, pentru a pune în cunoștință pe socialiștii ruși despre ceea ce crede maestrul socialismului european în această problemă".

* Paul Lafargue (1842-1911), om politic francez. Discipol și ginere al lui K. Marx, a propagat ideile acestuia în mișcarea muncitorească franceză, înființând, împreună cu Jules Guesde, Partidul Muncitoresc Francez între 1879-1882. (n. edit.)

** Pavel Borisovici Axelrod (1850-1928), militant social-democrat rus, aderând la orientarea menșevică. Adept al creării unei „alianțe muncitorești" fără de partid. A participat la crearea grupării „Eliberarea muncii". După 1900 l-a combătut pe V.I. Lenin, iar în 1917 a emigrat din Rusia, după victoria revoluției bolșevice. (n. edit.)

*** Gheorghi Valentinovici Plehanov (1856-1918), militant socialist rus. Propagator al ideologiei marxiste, a înființat în 1883 la Geneva gruparea „Eliberarea muncii". În 1903 a aderat la aripa „menșevicilor" din Partidul Social Democrat Rus. (n. edit.)

[180] Marx-Engels Archiv, „Zeitschrift des Marx-Engels-Instituts in Moskau" (1925). Editat de D. Riazanov; vol. I, p. 309-345.

Din analiza acestui schimb de scrisori se va înțelege pentru ce n-a fost dat publicității timp de 45 de ani.

Vera Zasulici, întrebând pe Marx despre părerile sale asupra evoluției sociale a Rusiei, pune următoarea alternativă în privința mirului rusesc: „Comuna rurală eliberată de exigențele nemăsurate ale fiscului, de plățile la stăpânii feudali și de administrația arbitrară, este capabilă să se dezvolte pe calea socialistă, adică să organizeze, puțin câte puțin, producția ei și distribuția pe baze colectiviste", sau „dacă, dimpotrivă, comuna este destinată pieirii, nu-i rămâne socialistului, ca atare, altceva de făcut decât a se deda la calcule mai mult sau mai puțin întemeiate pentru a afla, în câte zeci de ani, pământul țăranilor ruși va trece din mâinile lor în acelea ale burgheziei, în câte sute de ani capitalismul va atinge în Rusia o dezvoltare asemănătoare celei din Europa apuseană".

Răspunsul lui Marx reiese mai clar din cel dintâi concept, în care ideile sunt mai dezvoltate, deși nu toate sunt duse până la capăt. Iată ce spune Marx:

„Tratând despre geneza producției capitaliste, am zis (secretul ei este) că există în fond separația radicală a producătorului de mijloacele de producție" (pag. 315 col. I ediția franceză a „Capitalului") și că „baza acestei întregi evoluții este exproprierea cultivatorilor. Ea nu s-a săvârșit într-o formă radicală, până acum, decât în Anglia. Dar toate celelalte țări ale Europei occidentale parcurg aceeași mișcare" (l.c.C. II).

„Deci am restrâns expres fatalitatea istorică a acestei mișcări la țările Europei occidentale. Comparați, vă rog, cap. XXXIII, unde se citește: mișcarea de eliminare, transformând mijloacele de producție individuală și disparată în mijloace de producție socialmente concentrate, făcând din proprietatea pitică a celor mulți, proprietatea colosală a câtorva, această dureroasă, îngrozitoare expropriere a poporului muncitor, iată originile, iată geneza capitalului... Proprietatea privată, întemeiată pe munca personală, va fi înlocuită prin proprietatea privată capitalistă, întemeiată pe exploatarea muncii altora, pe salariați" (pag. 340 C. II).

„Astfel, în ultima analiză, ea reprezintă transformarea unei forme de proprietate privată într-o altă formă de proprietate privată (*mișcarea occidentală*").

Marx precizează, deci, că a restrâns expres „fatalitatea istorică" a evoluției capitaliste, la țările occidentale.

Mai departe Marx se întreabă: cum se va petrece în Rusia această evoluție „întrucât pământul, în mâinile țăranilor ruși, n-a fost niciodată proprietatea lor privată?".

El relevă faptul istoric că au existat și aiurea comunități agrare și s-au dizolvat și, analizând presupusa inevitabilitate istorică a dizolvării comunităților agrare, afirmă că „în Rusia, datorită unei combinații de împrejurări unice, comuna rurală, încă stabilă pe scară națională, se poate desface treptat de caracterele sale primitive, dezvoltându-se direct, ca un element al producției colective, pe o scară națională. Tocmai datorită contemporaneității producției capitaliste, ea își poate apropia toate dobândirile pozitive, fără a trece prin peripețiile ei teribile"[181].

Iar în conceptul al doilea, după ce schițează cursul evoluției occidentale a proprietății, Marx se întreabă cum ar putea fi introdusă în Rusia, unde pământul n-a fost niciodată „proprietatea privată" a cultivatorului, și afirmă următoarele:

„Pentru a se întemeia producția capitalistă în Rusia, ea trebuie să înceapă prin abolirea proprietății comunale și exproprierea țăranilor, adică a marii mase a poporului. De altminteri aceasta este dorința liberalilor ruși... însă dorința lor dovedește mai mult decât dorința Ecaterinei a II-a*, de a implânta în solul rus regimul occidental al meșteșugarilor Evului de mijloc?"[182].

„Cert. Dacă este ca producția capitalistă să-și așeze regimul ei în Rusia, marea majoritate a țăranilor, adică a poporului rus, trebuie să fie transformată în salariați și, în consecință, expropriată prin abolirea prealabilă a proprietății sale comunale. Însă, în orice caz, precedentul occidental n-ar dovedi prin nimic «fatalitatea istorică» a acestui proces"[183].

Rezultă clar că, cercetând evoluția socială a Rusiei, Marx afirmă că acolo comuna agrară, existând încă (la 1881), pe o scară națională,

* Katherine de Anhalt-Zerbst (1729-1796), soția țarului Petru al III-lea. Împărăteasa Rusiei sub numele de Ecaterina a II-a (1762-1796). A guvernat Rusia în spiritul despotismului luminat, ținând legătura cu Voltaire și Diderot, dar a consolidat iobăgia. A contribuit la extinderea teritorială a Rusiei, anexând teritorii aparținând Imperiului Otoman și Poloniei, la împărțirea căreia a participat (1772-1795). (n. edit.)

[181] *Ibidem*, p. 319.

[182] *Ibidem*, p. 330.

[183] *Ibidem*, p. 331.

ea poate, tocmai din cauză că subzistă în același moment, când în celelalte părți ale lumii se află un regim capitalist, să se transforme pe baze cooperative, însușindu-și anumite elemente tehnice și să înlesnească astfel trecerea Rusiei la forma mai înaintată a producției colective, fără să mai străbată faza capitalistă.

Marx privește deci problema evoluției social-economice a Rusiei ca poporaniștii, expunând teoria ocolirii fazei capitaliste.

Mai mult decât atât, întocmai ca și poporaniștii, el precizează că introducerea „pe cheltuiala țăranilor și în cultură de seră a ramurilor sistemului capitalist apusean, fără a dezvolta în nici un fel condițiile de producție ale agriculturii, este mijlocul cel mai potrivit pentru a ușura și precipita furtul roadelor ei, prin intermediari parazitari"[184].

Fără îndoială că darea la iveală a acestei scrisori a lui Marx, către Vera Zasulici, dărâmă întregul eșafodaj teoretic al sociologilor, care sprijiniți pe teoria marxistă cu privire la mersul evoluției economice a popoarelor, au încercat să facă plauzibilă ipoteza identității evoluției capitalismului occidental, cu aceea a realităților social-economice din răsăritul Europei.

După ce am constatat că un sociolog de valoarea lui Max Weber descoperă că evoluția capitalistă este specific occidentală, am dovedit că Marx însuși arată că „fatalitatea istorică" a evoluției capitaliste este restrânsă la țările din Europa occidentală.

Să verificăm aceste asertiuni teoretice la lumina faptelor, aruncând o ochire generală asupra câtorva aspecte pregnante din dezvoltarea social-economică a Rusiei. Am ales în special Rusia ca scenă de observație a împrejurărilor social-economice din răsăritul Europei, mai întâi ținând seama de extinderea și populația ei; apoi, pentru a putea privi cu mai mare obiectivitate, ceea ce se înfățișează acolo, decât s-ar fi presupus că se poate face referitor la realitățile noastre social-economice; dar și pentru că noi facem parte din aceeași regiune a Europei și urmăm aceeași linie în ceea ce privește dezvoltarea civilizației; în sfârșit, pentru motivul că acolo se întâlnesc fenomenele cele mai caracteristice, potrivite să lumineze problemele până în adâncul lor.

Unii sociologi au pus în legătură directă, aproape de la cauză la efect, mercantilismul cu dezvoltarea capitalismului[185].

[184] *Ibidem*, p. 327.

[185] Astfel Șt. Zeletin: *Burghezia română* (Cultura națională 1925), p. 18. «Mercantilismul e faza de formare a burgheziei».

5. Mercantilismul nu este o doctrină, ci este politica economică urmărită de Statele absolutiste din secolul XVI până în secolul XVIII în scopul organizării forței și independenței lor politice și naționale. Imboldul acestei politici l-a dat centralizarea teritorială și politică, al cărei rezultat a fost formarea Statelor moderne și tendințele lor de consolidare și expansiune politică.

Îndeplinirea sarcinilor publice și întărirea forței Statului înlăuntru și în afară necesitau resurse financiare însemnate. Acestea nu se puteau realiza decât prin înmulțirea cantității de monedă, în special prin exploatarea minelor de metal prețios, sau prin deschiderea unor noi izvoare de impozite. Mijlocul întâi nu putea fi folosit decât de către țările care erau în măsură a avea o parte din metalele prețioase din America și India, fie direct prin participarea la exploatarea lor, fie indirect, prin câștigurile comerțului extern și ale navigației, menite a aduce aurul și argintul în țara proprie.

Fără să fi identificat avuția cu moneda, practica mercantilistă a urmărit, mai ales printr-o serie de măsuri, realizarea unei balanțe comerciale active pentru a se aduce în țară moneda de care era nevoie, nu numai pentru Stat (administrație și armată), ci și pentru viața economică privată. Mijlocul impozitelor și taxelor nu putea fi folosit de către Stat, decât în măsura posibilităților economice. Se impunea deci, înainte de toate, să se sporească avuția țării și forțele ei productive. Aceasta se putea aștepta de la unificarea vieții economice a întregii țări, de la sporirea populației și a posibilităților ei de activitate.

Unificarea vieții economice s-a început prin sistemul monetar și de măsuri și greutăți și s-a întregit prin înlesnirea schimburilor și circulației interne prin desființarea vămilor interioare și construirea de drumuri, canaluri și porturi. Politica demografică era călăuzită de ideea că oamenii formează temelia bogăției unei națiuni. În consecință, s-a aplicat un întreg sistem de măsuri privitoare la încurajarea căsătoriilor, grija de educație a copiilor, îngrijirea săracilor, oprirea emigrărilor și încurajarea imigrărilor, prin acordarea de privilegii, exempțiuni de impozite etc. Politica de producție era stăpânită de ideea că Statul trebuie să conducă, să reglementeze și să controleze întreaga viață economică. Ea urmărea încurajarea, prin toate mijloacele, a industriei, comerțului, dar și a agriculturii. Ceea ce îi dă însă coloritul specific este străduința de promovare a comerțului extern și protecția specială a manufacturilor.

Pentru crearea de industrii se acordau monopoluri, prin legi și avantaje speciale – subvenții, scutiri de impozite, cesiuni de terenuri – se întemeiau manufacturi de Stat, se cumpărau secrete de fabricație etc.; producția era reglementată și controlată; în caz de nevoie, brațele de muncă erau mânate cu forța în manufacturi sau puse la dispoziție din aziluri de orfani și închisori. Atragerea întreprinzătorilor și capitaliștilor străini, precum și a tehnicienilor necesari, completa seria acestor măsuri.

Pentru a se garanta consumul producției interne, se interzicea importul produselor similare; în schimb, exportul era înlesnit chiar prin acordarea de prime.

Pentru stimularea comerțului exterior, se acorda monopolul unor companii privilegiate, iar coloniile erau rezervate exclusiv ca debușeuri pentru țările mame. În sfârșit, navigația era protejată, excluzându-se cu rigurozitate vasele străine, de la pescuit și transport.

Nu trebuie să se creadă, însă, că această schemă a politicii mercantiliste și-a găsit aplicarea întocmai, în toate Statele. „Mercantilismul nu este dogmă moartă, ci o practică vie a tuturor oamenilor de Stat de la Carol al V-lea* până la Frederic cel Mare**" (Karl Bücher). În realitate, fiecare țară a avut practica mercantilistă proprie, deosebită după organizarea regimului absolutist, împrejurările economice și posibilitățile de expansiune[186].

În liniile sale mari, mercantilismul apare ca o asociere a Statului cu interesele capitaliste. Statul este considerat ca fiind compus exclusiv din capitaliști și întreprinzători și toată politica economică este direcționată de impulsurile date de interesele capitaliste[187].

* Carol de Habsburg (1500-1558), rege al Spaniei și al Siciliei (1516-1556), împărat al Sfântului Imperiu Romano-German (1519-1556). A dus războaie repetate împotriva Imperiului Otoman, țărilor protestante și Franței, încheiate prin pacea de la Augsburg (1555). S-a călugărit în 1556, murind la mănăstirea Yuste din Spania. (n. edit.)

** Frederic de Hohenzollern (1712-1786), rege al Prusiei, cunoscut sub numele de Frederic al II-lea cel Mare (1740-1786). Adept al despotismului luminat, a modernizat administrația și a reorganizat armata. A obținut Silezia, în războaiele purtate împotriva Austriei, și Prusia Occidentală, după prima împărțire a Poloniei (1772), dar participarea la Războiul de șapte ani (1756-1763) nu s-a încheiat cu succes. (n. edit.)

[186] Vezi I. W. Horrocks: *A Short History of Mercantilism* (Londra 1925); Georg Jahn: *Mercantilismus,* in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften,* Ed. IV, vol. VI (1925).

[187] M. Weber: *Wirtschaftsgeschichte* (München 1923) p. 295.

Mercantilismul, privit ca uniunea Statului cu interesele capitaliste, a apărut în Anglia sub două aspecte. Sub aspectul mercantilismului *monopolist*. Crearea de industrii se face numai pe bază de monopol și comerțul prin societăți privilegiate, care erau subordonate intereselor și controlului fiscal al Regelui, în specie al Stuarților*, pe vremea cărora s-a inaugurat. Asemănător acestui sistem este mercantilismul lui Colbert** în Franța.

Împotriva mercantilismului monopolist britanic au dus lupta Puritanii. Lupta lor contra Regelui a avut drept lozincă: „contra monopolurilor", care se acordau străinilor și favoriților. Grupul restrâns de întreprinzători, care s-a format înlăuntrul breslelor, dar și în afară, a biruit în momentul în care Parlamentul a decretat „incapacitatea electivă a monopoliștilor".

Al doilea aspect al mercantilismului britanic este *mercantilismul național*, care se limitează a proteja industriile existente, nu pe acelea create prin monopoluri. Îndată ce s-a constatat că toate creațiile artificiale ale Stuarților, bazate pe monopol, s-au prăbușit, s-a înțeles că mercantilismul național nu trebuie să protejeze decât ceea ce se dezvoltă în chip liber.

În genere s-a constatat că efectele practicii mercantiliste au fost dubioase. Sistemul patentelor și charte-lor, prin care se acordau monopoluri, s-a dovedit a fi fost mai mult păgubitor. Acordarea de monopoluri a dus la excese, impunându-se consumatorii în favoarea unor persoane, care nu aduceau nici un serviciu public. Companiile pentru comerț s-au arătat a fi cauza urcării prețurilor și a unor conflicte cu țările străine, cu care acestea făceau comerț.

Toate aceste creații n-au supraviețuit nicăieri.

„De aceea mercantilismul nu formează punctul de plecare al evoluției capitaliste, ci aceasta s-a îndeplinit, mai întâi, în Anglia, alături de politica monopolistă fiscală a mercantilismului, și anume, în așa fel că o categorie de întreprinzători, care s-au ridicat independent de forța Statului, după prăbușirea politicii monopoliste

* Dinastia Stuart a domnit în Scoția începând cu anul 1371, iar în Anglia între 1603-1714. (n. edit.)

** Jean Baptiste Colbert (1619-1683), om de stat francez, între 1664-1671 a deținut funcții importante la curtea regală, dirijând politica economică, fondând companii comerciale regale în India, Africa și Canada. A uniformizat și raționalizat legislația și administrația în spiritul monarhiei centraliste. A întemeiat Academia de științe și a înființat Observatorul astronomic. (n. edit.)

fiscale a Stuarților, au aflat în sec. XVIII concursul sistematic al Parlamentului. Pentru cea din urmă oară s-au aflat în luptă capitalismul irațional și rațional, capitalismul orientat după șansele fiscale și coloniale și monopolurile de Stat, și capitalismul orientat după șansele pieței, cercetate automat în virtutea serviciilor proprii comerciale. Punctul unde s-a izbit a fost Banca Angliei*. Ea fusese întemeiată de scoțianul Peterson, un aventurier capitalist din cei cultivați de Stuarți prin acordarea de monopoluri. Însă din Bancă făceau parte și oameni de afaceri puritani. Cea din urmă oară când Banca a deviat în direcția capitalului aventurier a fost în problema Companiei Mării de Sud. Însă făcând abstracție de aceasta, putem urmări în gestiunea ei, pas cu pas, cum influența lui Peterson și a semenilor săi, a dat înapoi, în favoarea influenței categoriei raționale din membrii Băncii, care erau de origine directă sau indirectă puritană, sau erau sub influența puritană"[188].

Mercantilismul monopolist a fost aplicat în toate formele sale și cu toată exagerarea în Rusia, de către Petru-cel-Mare**, la începutul sec. XVIII. El a urmărit să așeze bazele unui Stat național, complet independent economicește, întrebuințând aproape toate mijloacele mercantilismului din apus și altele noi, prin puterea de Stat, extinsă până la paroxism. Nu s-a cruțat nimic pentru a se aduce meșteșugari străini ca să-i învețe pe nativi. S-au creat industrii noi, ca acelea a mătăsii și lânii, și pentru a se intensifica producția acestor industrii, li s-au acordat prohibiri de import, scutiri de dări, subsidii și privilegii monopoliste.

Manufacturile erau creații ale Statului sau ale particularilor, subvenționate și susținute prin toate mijloacele politicii de Stat.

* Bank of England, cea mai veche bancă din Londra, înființată în 1694. Pe lângă emisiunea de bancnote, banca emitea titluri de stat și accepta depozite. Majoritatea capitalului era subscris de particulari. În 1925 aceștia deținеau 14.553.000 lire sterline din capitalul total, iar restul de 3.104.201 lire era subscris de diverse instituții. Începând cu 1920 guvernatorul băncii a devenit Montague Norman, iar viceguvernator Alan G. Anderson. (n. edit.)

** Petru Romanov (1672-1725), țar al Rusiei (1682-1725). A dus o politică energică de modernizare și occidentalizare forțată a Rusiei în scopul creșterii puterii militare. L-a înfrânt pe regele suedez Carol al XII-lea la Poltava (1709) și a cucerit litoralul Mării Baltice. A întemeiat orașul Sankt-Petersburg, unde a transferat capitala în 1721, proclamând Rusia drept „imperiu". A încurajat dezvoltarea științelor, înființând Academia rusă. (n. edit.)

[188] *Ibidem*, p. 299.

Deoarece nu exista, în societatea rusă, o clasă de oameni liberi, din care să se recruteze muncitori salariați, aceste manufacturi întrebuințau servi, fie din cei aserviți Statului, „țăranii Țarului", fie din cei aserviți domeniilor boierești sau mănăstirești.

Prin urmare, toate manufacturile întemeiate aveau aceeași bază ca și cultivarea solului – servajul.

Consecința firească a acestui sistem de organizare a muncii era inferioritatea și scumpetea producției, ceea ce făcea ca toate acele manufacturi să nu poată trăi decât atât timp cât se bucurau de subsidii, scutiri de impozite și privilegii monopoliste. Iar întreprinzătorii nu căutau profitul într-o administrație economică a industriei lor, ci în subsidiile și privilegiile de tot felul.

Existența acestor manufacturi nu schimba, de-altminteri, întru nimic structura economică a societății. Satele, populate de țărani servi, trăiau aproape exclusiv din munca gospodăriei lor, închise în afară. Manufacturile produceau mai ales pentru clasa boierească și foarte puțin pentru țărănime. Sistemul servajului oprea în loc orice dezvoltare a orașelor și făcea cu neputință o dezvoltare industrială însemnată.

Singura excepție o face industria extractivă, în special a fierului, dezvoltată de către întreprinzătorii străini, care întrebuințau însă tot servi ca lucrători; apoi manufactura îmbrăcămintii, sub imboldul necesităților armatei[189].

Toate aceste creații ale politicii lui Petru-cel-Mare au fost efemere. Ecaterina a II-a a putut să constate rezultatele triste ale acestor întreprinderi artificiale, care se prăbușeau rând pe rând, cum „fabricanții erau numai nominal fabricanți" [190] și s-a hotărât să înlăture sistemul monopolurilor personale și să introducă libera concurență.

Efectul sigur al politicii mercantiliste a lui Petru-cel-Mare a fost descreșterea populației. Ea s-a produs ca o mișcare firească a regimului de aservire a țărănimii. În larga perioadă, care ține de la

[189] James Mavor: *An Economic History of Russia*, Ed. II (1925). Asupra politicii lui Petru-cel-Mare, vol. I Cap. V, p. 101 și urm.; asupra dezvoltării industriale sub regimul servajului, cartea III, p. 431 și urm.

[190] Dr. Karl Kramar: *Die russische Krisis* (München 1925) p. 81 și urm. Din cele 300 «fabrici» care trăiau în timpul vieții lui Petru-cel-Mare mai existau în 1780 numai 22 și acestea mai erau în viață datorită comenzilor Statului.

Petru-cel-Mare până la generalul Kiseleff*, condiția țăranului rus s-a apropiat din ce în ce mai mult de clasa servilor din despoțiile orientale. Munca impusă țăranilor în folosul stăpânilor sau a Statului devenea din ce în ce mai teribilă. Încă de sub Petru-cel Mare condiția țăranului rus se înrăutățește considerabil. Miliukow**, comparând cifrele generale ale populației Rusiei după recensămintele din 1678 și 1710, a demonstrat că această populație n-a crescut, cum s-ar fi putut aștepta, ci a scăzut cu o cincime. Acesta este prețul teribil pe care l-a plătit populația apăsată a Rusiei, pentru reforma lui Petru-cel Mare[191].

Pe când în apus mercantilismul coincide cu procesul eliberării țărănimii din regimul servajului, în Rusia reformele mercantiliste ale lui Petru-cel-Mare se introduc în paralel cu apogeul aservirii maselor țărănești. Nu este deci de mirare că, pe la 1700, începe a-și face loc în poporul rus legenda că sfârșitul lumii se apropie și că Anticristul s-a urcat pe tron în persoana lui Petru-cel-Mare[192].

În asemenea împrejurări este explicabil că în realitate, până la emanciparea țăranilor, toate manufacturile din Rusia au vegetat, în primul rând pentru că n-au avut o piață internă de desfacere – țăranul rus iobag nu cumpăra nimic, el trăia mai departe în „economia naturală", cu nevoi foarte puține, cu mijloace și mai puține, stors de stăpânul feudal și de fisc – și-n al doilea rând pentru că înainte de emancipare nu exista o clasă de lucrători salariați liberi.

Numai când, după emanciparea de la 1861, începe să se formeze o piață internă, în măsura ridicării economice a țărănimii, se dezvoltă anumite industrii.

* Pavel Dmitrievici Kiseleff (1788-1872), general și om politic rus. S-a remarcat în timpul războaielor napoleoniene și în războiul ruso-turc din 1828-1829. Între 1829-1834 a fost președinte plenipotențiar al divanurilor Moldovei și Țării Românești, aflate sub ocupația Rusiei. Ajutat de elementele tinerei generații de boieri a elaborat Regulamentul Organic. Adept al iluminismului moderat, i-a sprijinit pe Gh. Asachi și P. Poenaru în dezvoltarea învățământului românesc național. Între 1856-1862 a fost ambasador al Rusiei la Paris, sprijinind procesul de unire al Principatelor Române. (n. edit.)

** Pavel Nikolaievici Miliukov (1859-1943), istoric și om politic rus. Unul din conducătorii Partidului Constituțional-Democrat, a deținut funcția de ministru al afacerilor externe (martie-mai 1917) în guvernul provizoriu condus de Alexandr Kerenski, după revoluția din februarie 1917. (n. edit.)

[191] Plehanov, *op. cit.* p. 139.

[192] *Ibidem*, p. 140.

Însă emanciparea de la 1861 a avut o pecete asiatică. Țăranul emancipat a rămas fără nici un drept față de Stat, care se forța să mențină vechea formă de proprietate țărănească, cu redistribuirea periodică a câmpurilor în comunele rurale. Astfel, țăranul „emancipat" a sărăcit și sărăcirea sa a împiedicat creșterea pieței interne pentru produsele industriale și ca urmare dezvoltarea industrială.

Cu toate acestea, după emanciparea de la 1861, se observă un oarecare avânt industrial, sub imboldul protecției vamale, dar în anume ramuri chiar și independent de aceasta. Exemplul îl prezintă dezvoltarea industriei textile, care s-a făcut fără orice alt ajutor din partea Statului, pentru că a găsit în masele largi ale țăranilor eliberați un debușeu, pe câtă vreme industria fierului, fără subvenții și comenzi de la Stat, n-a putut înainta pentru că țăranii erau prea săraci ca să poată cumpăra mașini și unelte agricole și alte articole de fier[193].

În loc să se înțeleagă că numai prin extensia pieței interne și crearea unei clase de muncitori industriali, ca urmare a unei opere desăvârșite de emancipare a clasei țărănești, se pot pune temeliile pentru o industrie națională reală, s-a încercat a da imbold unui industrialism forțat printr-un protecționism exagerat până la limitele interzicerii importului. Urcările continue ale tarifului vamal, făcute sub presiunea industriașilor – în special ale cercurilor moscovite, a industriilor metalurgice din Ural, care lucrau în mod primitiv, întrebuințând brațe de muncă superflue și lucrând cu lemne în loc de cărbuni, producând scump – au avut urmări dezastruoase pentru întreaga dezvoltare economică și socială Rusiei. Astfel, sub regimul taxelor vamale, prin care se ocrotea industria extractivă a fierului, se împiedica dezvoltarea industriei mașinilor agricole și deci raționalizarea agriculturii. Dar pe această cale s-a mers și mai departe. În 1891 s-au pus taxe vamale mari pe mașinile agricole și pe îngrășămintele artificiale, adică pe ceea ce era necesar pentru a se dezvolta adevărata producție națională: agricultura rusă. Țăranii lucrau cu pluguri de lemn pentru că barierele vamale opreau introducerea mașinilor agricole, pe care sărăcia gospodăriei țărănești nu și le putea procura.

[193] Kramar, *op. cit.* p. 80.

O consecință a acestui sistem de protecție exagerat a fost afluxul extraordinar de capital străin în Rusia. Prețurile fierului erau așa de mari încât beneficiile care se puteau aștepta din industria metalurgică erau extrem de importante. Aceste beneficii atingeau în industria metalurgică 40%. Și cine plătea aceste beneficii extraordinare, care se scurgeau în afara granițelor Rusiei, prin dividende și cupoane? Statul, cel mai mare consumator de fier, pentru că el avea monopolul căilor ferate; și gospodăriile țărănești care lucrau fără plug de fier.

Efectul acestor însemnate plasamente de capitaluri străine a fost „o deviere a dezvoltării economice a țării. Exportul forțat artificial, favorizat de tarife reduse pe căile ferate, subvenționarea industriilor pe socoteala agriculturii, a dus la mizeria și nemulțumirea maselor țărănești suprataxate și fără aceasta"[194].

Partizanii acestui protecționism extraordinar au fost pârghiile absolutismului rusesc, care își primeau răsplata de la stăpânii absoluți, pe care ei îi sprijină la rândul lor. Exista un raport reciproc de interese între ei. Economistul Schultze Gaewernitz crede că într-un regim absolutist nu se poate descoperi cât de mic e numărul celor care influențează și stăpânesc întreaga politică economică a Statului, pe când în Parlament raportul numeric real se descoperă. Pe lângă aceasta, este mai ușor să se influențeze de către capitaliștii interesați în protecția vamală extraordinară un regim absolutist, decât un Parlament întreg; numărul unui cabinet absolutist este mai restrâns decât numărul membrilor unui Parlament și exercitarea controlului asupra sa este mai ușoară decât asupra unui Parlament întreg, care este și el, la rândul său, controlat de electorii provinciali și de presă, care dă alarma și nu se poate ajunge la rezultate atât de absurde ca tariful vamal rus din 1891, care stabilește aproape interzicerea importului mașinilor agricole într-o țară în care se lucra încă cu pluguri de lemn![195].

Cu toată această politică de protecționism exagerat, capitalismul industrial rusesc își încheie bilanțul său dinainte de războiul mondial cu cifre foarte modeste în ceea ce privește dezvoltarea producției industriale.

[194] L. L. Thung (Thung Liang Lee) and M. S. Miller: *The Political Aspect of International Finance in Russia and China*, în «Economica» (Londra 1925) No. 13, p. 73.

[195] Kramar, *op. cit.* p. 96.

Este adevărat că industria textilă, a zahărului, industria metalurgică luaseră proporții destul de însemnate, însă cota parte a producției industriale față de producția agricolă și extractivă era încă extrem de redusă. Industria metalurgică s-a putut ridica pentru că avea drept client Statul, dar și ea, și mai ales industria textilă, a trecut din criză în criză, ca urmare a recoltelor proaste și a foametei periodice.

Ce efecte sociale a produs acest regim al mercantilismului monopolist și al protecționismului industrial exagerat, aceasta este în amintirea tuturor celor care au citit istoria socială contemporană a Rusiei, caracterizată prin regimul *foametei cronice*, ca rezultat tocmai al menținerii sistemului de exploatare feudal al maselor producătoare țărănești și al suprapunerii unui regim de exploatare industrială prin monopol și prin protecții vamale exagerate, care storceau ultimul ban pe care putea să-l aibă producătorul rural.

6. Dacă privim acum transformarea vieții sociale, pe care ar fi trebuit să o producă capitalismul în Rusia – dezvoltarea orașelor – observăm, în primul rând, că nu există o cultură orășenească rusească și puțina care s-a dezvoltat a fost produsul recent al capitalismului de import, căruia îi lipsește tradiția seculară. Rusia a avut orașe bogate și republici orășenești puternice în evul de mijloc, ca Novgorod și Pskov, care erau de origine străină și aveau o administrație autonomă. Principii moscoviți au zădărnicit dezvoltarea unor asemenea centre urbane libere, căci spiritul libertății orășenești era în contrazicere cu principiul servajului, pe care l-a promovat și apărat absolutismul bizantin al potentaților ruși. În consecință, toate celelalte orașe rusești erau centre administrative și militare, fără nici un drept la viață proprie, fără nimic din apanajele pe care le-a avut orașul apusean, creație a evului mediu, fără nimic din ceea ce el a creat și lăsat moștenire culturală pentru generația actuală.

A lipsit însăși necesitatea de a se întemeia orașe mari, pentru că nu existau în Rusia condițiile pentru nașterea unei vieți burgheze. Economia naturală a durat până la emanciparea țăranilor: industria casnică era prototipul organizației economice; meșteșugarii erau rari, cei care fuseseră aduși din străinătate erau puțini și au rămas străini.

De aceea s-au format în Rusia așezări orășenești, cu străzi largi, cu case joase de lemn și curți mari, dar le-a lipsit orașelor caracterul uban.

Transformarea de după emanciparea țăranilor, când s-a introdus la baza economiei rusești economia bănească și s-a dezvoltat industria, ca urmare a afluxului de capital străin, n-a putut să aibă influență mai adâncă pentru că s-a întemeiat pe un regim agrar feudal. De aceea, la 1910, numai 13,7% din populație locuia la orașe și restul de 86,3% la țară. În toată Rusia erau 678 orașe și 491840 sate.

Dacă creșterea, chiar americană, a orașelor poate să înlesnească sporirea populației, înmulțirea străzilor, a caselor înalte, și chiar a sky-scrapers-ilor, ea nu poate să creeze peste noapte o cultură, cu influențe ca cele produse de orașele apusene. Din contră, dezvoltarea rapidă a orașelor aduce cu sine un pericol mare social, pentru că lipsește comunitatea de cultură, care formează fundamentul civilizației orășenești. O asemenea populație orășenească nu poate fi unită decât prin comunitatea deprinderilor, necesităților reciproce, instinctelor și plăcerilor, pe care le poate satisface mai ușor în aglomerații omenești.

Desigur, lipsa aceasta de orașe cu caracter urban în Rusia, ca și aiurea în răsăritul Europei, n-a rămas fără urmări sociale și politice. Dacă, în Rusia, absolutismul bizantin, indolent și pasiv – spre deosebire de absolutismul luminat și progresist al apusului – a fost privit, până la revoluția de la 1905, ca o instituție religioasă și mistică, aceasta se datorește împrejurării că n-a existat o clasă burgheză cu cultura sa proprie.

Nu se afirmă prin aceasta că n-au existat categorii sociale burgheze, cu interese capitaliste. Straturile superioare ale acestora se asemănau chiar cu cele ale burgheziei occidentale. Dar creșterea acestei „burghezii" s-a făcut într-o atmosferă de protecționism, subvenții, prime și monopoluri, astfel încât ea n-a putut să dezvolte și să manifeste un spirit de independență, singurele ei preocupări de ordin public fiind aranjamentele directe cu guvernele, pentru subvenții, prime și protecție a „industriei naționale".

Însuși *Plehanov*, marxistul prin excelență, recunoaște caracterul acesta original al burgheziei ruse[196].

Totodată, în Rusia, nici după „emancipare" nu s-a dezvoltat o clasă țărănească independentă, ci s-a întronat un nou feudalism,

[196] Plehanov, *op. cit.* p. 154-155.

care sub influența industrialismului forțat, produs al politicii de Stat mercantiliste, a dus la regimul foametei cronice, care formează trăsătura fundamentală a structurii sociale a Rusiei.

În aceste împrejurări este lesne de înțeles că absolutismul s-a menținut de-a lungul atâtor veacuri, dar tot atât de explicabilă apare și prăbușirea sa în revoluția sovietică[197].

Revoluția a dezvăluit, în lumina puternică a flăcărilor ei mistuitoare, că structura social-economică a Rusiei este produsul unei evoluții speciale cu caracteristicile ei, fundamental deosebite de acelea ale lumii occidentale.

În Rusia, ca și în tot răsăritul Europei, sociologul, cu privirea deschisă asupra realităților sociale, descoperă existența unui mediu social agrar țărănesc, care implică dezvoltarea unei ordini economice, deosebită de ordinea economică capitalistă. Dacă se desparte harta Europei printr-o linie, care pornește de la Baltica și coboară înspre Adriatica, toată întinderea dinspre răsăritul ei este alcătuită de țări, a căror organizație socială este dominată de economiile rurale țărănești.

Revoluțiile agrare care au avut loc între 1917-1922 în Rusia, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehoslovacia, Jugoslavia și România, prin lichidarea definitivă a resturilor feudale și prin extensia domeniului proprietății țărănești, pe calea exproprierii, au avut drept urmare desăvârșirea în toate aceste țări a structurii social-agrare țărănești.

În afară de aceasta, nu se poate trece cu vederea că din cei 1900 milioane locuitori de pe globul pământesc, jumătate trăiesc în Asia, majoritatea în China, India și Japonia, și nu sunt decât tot țărani. Iar în Rusia europeană, din 133 milioane oameni, 111 milioane sunt țărani.

În toate aceste țări ale lumii, forma tipică de organizare economică este economia familială sau semifamilială, care nu lucrează cu salariați.

Este deci timpul ca fără balastul teoriilor economice clasice, sau marxiste, care își au obârșia într-un mediu social-economic cu o structură deosebită, să se cerceteze realitatea agrar-țărănească din răsăritul Europei.

[197] Kramar, *op. cit.* p. 77 și urm.

Economiștii ruși au întreprins, încă înainte de război, studii asupra structurii individuale a economiilor țărănești, ca și asupra economiei naționale a popoarelor în care ele formează tipul dominant[198].

Aceste studii au dovedit deplin că tradiția care există în știința economică contemporană de la David Ricardo, de a se socoti regimul economic actual, exclusiv capitalist, trebuie părăsită[199]. În toate țările agrare, modul de producție dominant nu este cel al economiei capitaliste, ci al economiei familiale, care nu întrebuințează salariați. Aceste economii familiale țărănești au o concepție cu totul diferită despre profit și o organizație de exploatare deosebită. Categoriile științei economice clasice, proprii economiei capitaliste: salariul, profitul, renta etc. nu se regăsesc în economia familială țărănească iar încercarea de a interpreta fenomenele ei vitale, cu ajutorul lor, dă greș.

Milioanele de economii familiale țărănești nu stau astfel una lângă alta, încât una să fie izolată de cealaltă, ci sunt legate între ele printr-un sistem întreg de relații reciproce complexe și formează o țesătură social-economică specifică, devin oarecum o unitate național-economică.

Cercetându-se evoluția agriculturii, se constată că capitalismul, ca sistem economic mondial, nu pătrunde în masa largă a economiilor țărănești, prin transformarea modului lor de producție, pe baze capitaliste, ci numai prin aparatul comercial, supunând întreaga ființă a economiilor țărănești poruncilor pieței capitaliste și trăgând din munca țărănească „plus-valoarea" în forma câștigului comercial.

Legătura economiilor țărănești cu sistemul capitalist al economiei mondiale o face comerțul și, treptat, cu procesul de intensificare capitalistă, economia țărănească intră tot mai mult sub influența sistemului capitalist, care domină economia mondială, mai ales când această intensificare se reazemă pe capital împrumutat, pe care-l pune la dispoziție piața financiară generală, cum se întâmplă acum, mulțumită sistemului dezvoltat al creditului mărunt.

[198] A. Ciaianov: *Die Lehre der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft in Landbau* (Berlin 1923).

[199] A. Ciaianov tratează această problemă în legătură cu teoria economică în studiul său *Zur Frage einer Theorie der nichtkapitalistischen Wirtschaftssysteme*, în „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik", Bd. III (1924).

Dacă însă capitalul comercial și financiar stăpânește căile care fac legătura între economiile țărănești și piața mondială, el lasă însă complet neatins modul lor de producție, bazele existenței economiilor țărănești, pe care le face obiectul activității sale exploatatoare.

Există însă mijlocul ca toate căile care duc la piața mondială de mărfuri și capital să fie aduse în stăpânirea economiilor țărănești, prin organizarea lor într-un sistem de cooperative, menite să ia în posesiune întregul aparat de comerț și credit, care servește maselor țărănești. În chipul acesta, ceea ce poate fi astăzi un mijloc de exploatare capitalistă devine un simplu instrument tehnic prin care economia familială țărănească își întărește existența[200].

În fața acestei realități social-economice din statele social-agrare din răsăritul Europei, deosebite ca structură de statele capitaliste industriale, se impune o revizuire a orientării lor politice.

Orice organizație de Stat se întemeiază pe o economie națională, al cărei randament condiționează întreaga manifestare a vieții naționale și desfășurarea civilizației proprii a fiecărui popor.

Orientarea politicii de Stat nu poate fi deci în dezacord cu structura social-economică a societății. Când țesătura fundamentală a organizației economice este formată din milioane de economii familiale țărănești, care nu cunosc aproape deloc sistemul salariului și au o concepție deosebită despre profit și rentabilitate, iar întreprinderile economice nu sunt elementul predominant în viața socială, când, prin urmare, ordinea economică nu este capitalistă, ci social-agrară, Statul aflat în această situație trebuie să-și orânduiască întreaga sa politică în așa fel, încât să deschidă drumul larg pentru dezvoltarea, în primul rând, a celulelor fundamentale ale organismului social, a economiilor țărănești.

Ordinii economice social-agrare, necapitaliste, îi corespunde regimul cooperatist. Capitalismul nu poate avea nici o înrâurire asupra modului de producție al economiilor familiale. În schimb, el le face obiectul exploatării sale în sfera procesului de circulație, prin aparatul de comerț și de credit. Rezultatele acestei activități se traduc printr-o scădere a productivității economiilor familiale rurale și pauperizarea progresivă a membrilor acestora. Regimul cooperatist, luând în posesiune toate căile comerțului și creditului, care stabilesc

[200] A. Ciaianov: *Die volkswirtschaftliche Bedeutung der landwirtschaftlichen Genossenschaften*, în „Weltwirtschaftliches Archiv" Bd. 24/II (1926).

contactul cu pieţele mondiale de mărfuri şi capitaluri, salvează economiile familiale rurale de pauperizare şi, organizând producţia pe baze raţionale, asigură dezvoltarea maximă a forţelor de producţie naţionale.

Firește, cooperativizarea ordinii economice a Statelor social-agrare nu înseamnă o tendinţă de excludere a formelor de întreprindere capitalistă din celelalte domenii ale vieţii social-economice, ci numai o limitare a câmpului lor de activitate, impusă de condiţii de ordin natural şi de necesităţi naţionale.

IMPERIALISMUL ECONOMIC ȘI LIGA NAȚIUNILOR

1. Când, în decursul războiului mondial, perspectivele cataclismului au devenit clare pentru omenire, în mintea oamenilor luminați, din tranșee a pornit lozinca: *„război războiului"*. Ideologii au început să răscolească istoria și să reînvie acea idee care de atâtea ori a fost pusă în discuție în decursul timpurilor – pacea eternă! Nu mai era însă vorba de formularea idealului pacifist, care frământase spiritul public înainte de marele război, ci era alt gând care străbătea cugetul de astă dată, era ideea să se atace cauzele conflictelor militare dintre state. Se știa că acele cauze sunt de două feluri: cauze economice și cauze spirituale. Cauzele economice erau sintetizate în caracterizarea situației social-politice, din epoca dinaintea războiului mondial *drept imperialism economic*. Război războaielor presupunea dar o paralizare a acțiunii factorilor care produc conflicte dintre popoare, factori care sunt inerenți sistemului imperialist capitalist; „război războaielor" însemna o acțiune de limitare a imperialismului economic, dacă nu cumva o eliminare a acestui sistem economic capitalist, în răsfrângerea sa social-politică.

A însemnat Societatea Națiunilor*, care a fost întemeiată a doua zi după armistițiu, dacă nu o eliminare, cel puțin o paralizare a acțiunilor producătoare de război ale imperialismului economic? Aceasta este întrebarea pe care ne propunem să o cercetăm în această

Notă. Prelegere ținută la Institutul Social Român, în ziua de 10 Februarie 1924.

* Organism internațional, cu sediul la Geneva, creat în 1920 de statele semnatare ale Tratatului de pace de la Versailles, cu scopul de a asigura pacea, securitatea și cooperarea internațională. În acest scop a organizat conferințe pentru dezarmare. Nu a avut un caracter atotcuprinzător, întrucât Statele Unite ale Americii nu au aderat la Tratat, iar Germania a părăsit organizația după 1933. A aplicat sancțiuni Italiei pentru agresiunea din Etiopia, după 1936. (n. edit.)

prelegere. În acest scop, este necesar să ne întrebăm, înainte de toate, ce este imperialismul economic și să cercetăm apoi cu s-a dezvoltat.

Pentru explicarea esenței imperialismului în genere, s-au elaborat o serie de teorii: Deosebim trei categorii de teorii: teoria filosofică, teoriile socialiste și teoria sociologică istorică.

a) Teoria filosofică a imperialismului este reprezentată de Ernest Seillière[201], care în opera sa „Introducere la filosofia imperialismului" socoate a fi descoperit câteva tipuri reprezentative ale imperialismului în Gobineau*, Nietzsche**, Jean Jacques Rousseau***, Proudhon**** și Karl Marx.

Gobineau este reprezentantul teoriei imperialismului rasial, al ideii dominării rasei ariene asupra tuturor celorlalte rase, care este un derivat al ideii poporului ales și a străbătut gândirea conducătorilor marilor State din timpurile vechi și până astăzi. Este ideea dominantă în toate Statele imperialiste, care a fost formulată în cuvintele: „sarcina omului alb" de a civiliza restul lumii.

Nietzsche este reprezentantul imperialismului individualist, al „napoleonismului". Este teoria stăpânirii unei personalități, mânată de glorie. A sa și a poporului său! Este filozofia prestigiului, care este unită și cu credințe și dorințe strategice, care sunt totdeauna apanajele unui Napoleon.

* Joseph Arthur de Gobineau (1816-1882), diplomat și scriitor francez. A elaborat un „Eseu asupra inegalității raselor umane" (1853-1855), care a avut influență asupra teoreticienilor rasismului german. (n. edit.)

** Friedrich Nietzsche (1844-1900), filosof german. Critic al filosofiei kantiene și creștine, elogiază în scrierile sale voința de putere generată de ascensiunea forței vitale a indivizilor dotați cu energie deosebită, care se pot transforma în „supraoameni". Autor al lucrărilor „Astfel grăit-a Zarathustra" (1883), „Dincolo de bine și de rău" (1886), „Crepusculul zeilor" (1889). (n. edit.)

*** Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), scriitor și filosof francez, de origine elvețiană. Adept al libertății și egalității indivizilor, scrierile sale au pregătit opinia publică franceză pentru revoluție („Discurs asupra originii inegalității dintre oameni" (1775), „Contractul social" (1762)). (n. edit.)

**** Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), teoretician socialist francez, publicist. Pătrunse de un spirit individualist mergând până la anarhism, scrierile sale propagă ideea că numai prin desființarea profitului capitalist se poate realiza dreptatea socială („Ce este proprietatea?" (1940), „Filosofia mizeriei" (1846)). (n. edit.)

[201] Ernest Seillière: *Introduction à la philosophie de l'impérialisme* (Paris 1911). *L'impéralisme démocratique* (1907).

Este apoi imperialismul lui J.J. Rousseau, „imperialismul plebeu", caracterizat prin străduința de dominație a burgheziei.

În sfârșit, imperialismul lui Karl Marx, este un imperialism de clasă – dictatura proletariatului.

În aceste teorii filozofice asupra imperialismului, găsim ideea generală a luptei pentru existență a individului sau a clasei, sau a națiunii, care duce la concluzia că imperialismul ar fi legea eternă a vieții. De aceea, conceptele acestea filozofice nu ne pot lămuri asupra esenței imperialismului economic.

b) Școala socialistă, în special neomarxismul, a adus o contribuție serioasă la cunoașterea imperialismului economic. Școala socialistă știe să deosebească între războaiele naționale și între războaiele imperialiste. Firește, politica de cucerire a existat în toate timpurile, dar aceasta nu este, în toate fazele istoriei, imperialistă. Imperialismul este produsul fazei celei mai avansate a capitalismului: imperialismul economic nu apare decât la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Pentru definirea esenței imperialismului economic teoreticienii socialiști au elaborat diferite teorii.

Kautsky socoate că „imperialismul este produsul capitalismului industrial, dezvoltat într-un grad înalt. El constă în încercarea fiecărei națiuni industriale capitaliste de a subjuga și anexa un număr tot mai mare de teritorii agrare, fără considerație cu privire la naționalitatea căreia îi aparțin teritoriile agrare"[202]. Posibilitatea acestui imperialism al Statelor industriale este derivată din superioritatea forței militare a Statelor industriale asupra forțelor militare ale Statelor agrare. Imperialismul apare astfel, în această teorie, ca un rezultat al antagonismului dintre regiunile industriale și regiunile agrare. Imperiul este înfățișat ca un întreg economic; în centrul său se află așezat Statul industrial, iar la periferii se întind, câteodată la distanțe mari, străbătând mări și oceane, teritorii agrare cucerite. Este un fel de sistem planetar în care soarele ar fi Statul industrial și planetele și sateliții ar fi acele teritorii agrare.

Teoria aceasta a lui Kautsky este și incompletă și inexactă. Este exact că lupta pentru teritoriile agrare, pentru colonii, este una din caracteristicile expansiunii imperialiste; dar politica imperialistă nu

[202] Vezi: *The Foundations of Imperialist Policy* de M. Pavlovitch (London 1922) p. 46-54.

se mărginește la aceasta, ci constă și în străduința de a anexa și subjuga, sub o formă sau alta, și provinciile industriale înconjurătoare. Nu mai departe, în timpul războiului mondial, s-au fixat țeluri de această natură și de o parte și de alta a lagărului de luptători. Franța și-a fixat ca țel Alsacia și Lorena și chiar bazinul Saare, nu numai din imbolduri ideologice naționale, ci și pentru că aceste regiuni erau teritorii industriale de mare valoare. Germania a dorit bazinul Brie, părți industriale din Belgia și Rusia, în special Polonia industrială, iar Rusia a dorit Galiția și Silezia, în afară de Constantinopol. De asemenea, tratatele de pace de la București, de la Brestlitowsk și Versailles, cuprind tendințe de stăpânire asupra unor teritorii, care nu sunt agrare, ci au un caracter industrial foarte însemnat.

O teorie mai completă asupra imperialismului este teoria lui *Hilferding**, autorul faimoasei opere „Das Finanzkapital". În această operă, Hilferding precizează că în faza din urmă a capitalismului, băncile au controlul definitiv asupra industriei. Hegemonia băncilor, a capitalului financiar, a capitalului produs prin emisiune de acțiuni, de scrisuri, obligațiuni etc., aceasta este caracteristica ultimei epoci a capitalismului. Trusturile bancare, care au dominația asupra întregii vieți economice, asupra industriei, agriculturii și comerțului, care stăpânesc, prin urmare, întreaga viață economică a popoarelor, duc la conflictele imperialiste.

Politica agresivă a statelor capitaliste derivă din necesitatea de expansiune a capitalului financiar, împingând Statele să urmărească o politică de cucerire. În această fază a capitalismului, impulsul spre expansiune nu este dat numai de necesitatea exportului de mărfuri al Statelor industriale, ci mai ales de necesitatea exportului de capitaluri. Caracterul esențial al exportului de capital este, însă, că el nu cunoaște absolut nici o limită. Chiar și Sahara poate fi, pentru capitalul financiar, un ținut care să ofere o șansă de câștig, prin construcția unei linii ferate sau orice ar necesita investiri de capital, cu o perspectivă de rentabilitate, pentru ca băncile emitente să poată să lanseze o subscripție publică și să adune capitalul necesar.

Dacă exportul de capital nu cunoaște nici o limită, nici politica de cucerire, care este o consecință a exportului de capital, n-are nici o graniță.

* Rudolf Hilferding (1877-1941), om politic german de origine austriacă, deputat social-democrat. Teoretician marxist, a devenit cunoscut prin lucrarea „Capitalul financiar" (1910). (n. edit.)

Sub influenţa acestei teorii a lui Hilferding, Kautsky şi-a modificat vechea teorie. El a socotit necesar a stabili o deosebire între capitalul industrial şi capitalul financiar, în ce priveşte atitudinea în politica internă, şi în politica externă.

Capitalul industrial, prin natura sa, este liberal şi paşnic, pe câtă vreme capitalul financiar, tot prin natura şi esenţa sa, este un capital agresiv. Etapa dezvoltării capitalismului industrial a fost o epocă de liberalism, a fost lupta burgheziei împotriva absolutismului. Interesul capitalului industrial era să existe o ordine de drept şi această ordine de drept o reprezenta constituţionalismul şi parlamentarismul. Anarhia şi corupţia ar fi fost împotriva capitalismului industrial. Ca să se evidenţieze mai bine aceasta, se poate face o paralelă între dezvoltarea capitalului industrial în Anglia şi în Rusia. În ultima decadă din sec. XIX burghezia îşi schimbă rolul: nu mai apără cuceririle liberale; nu se mai interesează nici de constituţionalism, nici de parlamentarism, nici de libertăţile publice. Cursul reacţionar al burgheziei contemporane este o rezultantă a fazei actuale a capitalismului, dominată de capitalul financiar, care este reacţionar prin natura sa. Capitalul financiar este legat de ideea de trust, de monopol şi, de aceea, de cucerire. În consecinţă, zice Kautsky, acest capital financiar este dezlănţuitorul imperialismului economic.

Lenin[203] a făurit o altă teorie asupra imperialismului, prin care încearcă să înfăţişeze imperialismul, ca ultima fază de dezvoltare a capitalismului. Caracteristica esenţială a societăţii capitaliste moderne este, după Lenin, monopolismul. Sistemul sindical al capitalismului modern, reprezentat prin trusturile mari de cărbune, petrol, oţel, fier etc., face ca imperialismul să apară ca stadiul monopolist al capitalismului. În această epocă, are loc o fuziune între capitalul financiar şi capitalul trusturilor şi cartelurilor. Firește, acest proces s-a petrecut într-o serie de faze. Întâi s-a produs concentrarea producţiei şi a capitalului, care a avut ca urmare introducerea monopolului cu rol decisiv în viaţa socială. În al doilea rând, a urmat fuziunea capitalului bancar cu cel industrial şi crearea unei oligarhii financiare. În al treilea rând, exportul capitalului, distinct de exportul mărfurilor, a ajuns la o oarecare însemnătate. În al patrulea rând, s-au format asociaţii monopoliste internaţionale de capitalişti, care au

[203] *Der Imperialismus als jüngste Etappe des Kapitalismus* (1921).

împărțit lumea între ele, însă care n-au avut drept rezultat o excludere a cauzelor de conflict ci, dimpotrivă, o provocare de cauze noi de conflict (Ex. sindicatul șinelor, al electricității etc.). Imperialismul nu se dezvoltă decât după ce împărțirea lumii între popoare a fost terminată. Această împărțire a lumii s-a sfârșit în anul 1900.

După Lenin, monopolismul – această fază din dezvoltarea capitalismului – are într-însul sâmburele de degenerare, prin faptul că numai libera concurență, care oțelea energiile, a dus la progresul tehnic, prin invențiile secolului al XIX-lea, pe câtă vreme monopolismul, care asigură câștiguri sigure, fără nici o muncă și cu riscuri mărginite acestor fericiți posesori ai capitalului, se transformă în parazitism și nu poate duce decât la o decădere a civilizației. De aceea imperialismul apare ca ultima fază a capitalismului. Aceasta este teoria lui Lenin.

c) În sfârșit, teoria sociologică istorică purcede de la analizarea devenirii și ființei imperialismului prin exemple istorice tipice și încearcă a uni imperialismul tuturor epocilor într-o privire sociologică[204].

Imperialismul apare astfel pentru sociologie ca un fenomen unitar.

„Imperialismul este un atavism. El intră în grupa mare de supraviețuitori ai epocilor trecute, care joacă un rol atât de important în fiecare situație socială concretă; face parte din acele elemente ale fiecărei situații sociale concrete, care nu pot fi explicate prin condițiile de viață ale prezentului, ci prin condițiile de viață ale trecutului, din punctul de vedere al materialismului istoric, deci, totdeauna din raporturile de producție trecute, nu din cele prezente. El este un atavism al structurii sociale și un atavism al deprinderii de simțire individual-psihice. Întrucât necesitățile de viață, care l-au produs, au dispărut pentru totdeauna, el trebuie să dispară încetul cu încetul, cu toate că fiecare încurcătură războinică, deși imperialistă, tinde să-i dea viață – ca element al structurii, prin aceea că structura, care este purtătorul său, decade și în procesul evoluției sociale este înlocuită prin alte structuri, care n-au loc pentru el, și elimină factorii de putere, care îl sprijină; ca element psihologic, prin procesul progresiv al raționalizării vieții și prin absorbirea necesității

[204] J. Schumpeter: *Zur Soziologie der Imperialismus* (Tübingen 1919).

funcţionale prin alte activităţi, printr-o transformare a destinaţiei energiilor războinice de până acum"[205].

Considerat ca un atavism, imperialismul nu mai apare ca o fază a dezvoltării capitalismului, ci dimpotrivă, ca o rămăşiţă a unei epoci trecute.

Tendinţele imperialiste prezente sunt o moştenire a absolutismului. Imperialismul absolutismului a înflorit înainte de revoluţia industrială, care a creat lumea modernă, deci înaintea epocii în care consecinţele au început să se manifeste în toate domeniile[206].

Economia capitalistă, întemeiată pe libera concurenţă, nu este deci un teren fertil pentru impulsuri imperialiste, dimpotrivă, ea produce tendinţe anticapitaliste. „Capitalismul este în fiinţa sa antiimperialist"[207].

Teoria sociologică istorică, în formularea lui Schumpeter* nu neagă că o lume pur capitalistă poate avea *„interese de expansiune imperialiste"*[208]. Socoate însă că aceasta nu modifică întru nimic teoria, chiar din punct de vedere al materialismului istoric, „căci interesele obiective devin numai atunci active şi în special numai atunci se transformă în forţe politice – prezentând interes – când corespund dispoziţiilor popoarelor sau unor straturi populare destul de puternice"[209].

Dacă se constată că există, în societatea capitalistă, *„interese de expansiune imperialiste"*, o privire sociologică istorică nu poate

* Joseph Schumpeter (1883-1950), economist austriac emigrat în Statele Unite ale Americii, unde a publicat studii care reprezintă contribuţii remarcabile privind activitatea de întreprinzător, inovaţia şi creşterea economică. (n. edit.)

[205] *Ibidem*, p. 49.

[206] *Ibidem*, p. 50.

[207] J. Schumpeter crede că în societatea capitalistă se dezvoltă următoarele tendinţe anticapitaliste:

a) O duşmănie principială faţă de războaie, expansiune, diplomaţie de cabinet, armate permanente, înarmări. Ex. radicalismul politic din Anglia; b) În toate ţările capitaliste au apărut partide pacifiste, atât de puternice, încât aproape orice război a însemnat o luptă politică internă; c) Muncitorimea industrială, creată de capitalism, este antiimperialistă; d) În epoca capitalistă s-au inventat multe metode de prevenire a războiului şi de arbitraj; e) Dintre toate Statele capitaliste, Statele-Unite cuprind cele mai puţine elemente precapitaliste şi ca o consecinţă imperialismul Statelor-Unite ar fi cel mai slab (*Ibidem*, p. 53-56).

[208] *Ibidem*, p. 56.

[209] *Ibidem*, p. 53.

să nu observe că acestea sunt totdeauna capabile să creeze dispoziții favorabile imperialismului în straturile populare, prin mijloacele capitaliste de fabricare a opiniei publice îndeobște cunoscute.

Deci, interesele de expansiune economică sunt în stare să transforme societatea capitalistă în purtătoare a tendințelor imperialiste. De bună seamă, interesele de expansiune economică n-au același caracter și aceeași forță într-o lume organizată sub liberul schimb, ca într-una dominată de protecționism. Dar în faza actuală a capitalismului, protecționismul este un factor determinant în organizarea mondială, indiferent dacă – din punct de vedere teoretic – este sau nu un produs necesar al capitalismului.

Protecționismul este un propulsor al imperialismului. Îngreunând aprovizionarea cu materii prime și hrană, creează o atmosferă favorabilă în jurul tendinței de lărgire a granițelor vamale, în vederea realizării autarhiei economice a fiecărui Stat, așează întreprinzătorii diferitelor țări în poziție de ostilitate reciprocă și accentuează lupta pentru cucerirea debușeelor.

Dar, mai presus de orice, politica protecționistă favorizează formarea trusturilor și cartelurilor. Cartelurile și trusturile sunt organizații care oferă avantaje mari pentru întreprinzători – economii de cheltuieli, o politică de prețuri monopolistă și o poziție fermă față de muncitorime. Trusturile și cartelurile sunt în măsură să vândă în interior cu prețurile reduse, adesea sub cost, pentru a distruge industria concurentă pe piețele străine și a le stăpâni apoi în mod monopolist. Această politică de *dumping* creează antagonisme puternice între întreprinzătorii din țara exportatoare și cei din țara importatoare și, ca urmare, o atmosferă încărcată în ambele țări. Astfel exportul de mărfuri devine agresiv.

Tot regimul protecționist, așezând bariere în calea importului de fabricate, îmboldește întemeierea de industrii în străinătate, deschizând un nou drum exportului de capital.

Dar exportul de capital ia un loc foarte însemnat, în activitatea economică mondială, și dă nota caracteristică fazei actuale a capitalismului. Impulsul exportului de capital este dat de sorții unei rentabilități sporite, prin plasarea în străinătate a plusului de capital. Dezvoltarea exportului de capital a mers treptat cu perfecționarea mijloacelor de comunicație, cu posibilitatea culegerii de informații exacte asupra situației din țările înapoiate și cu introducerea în

aceste ţinuturi a unor regimuri politice şi legislative, care micşorează riscul capitalului.

Organizarea în stil mare a exportului de capital a început însă odată cu dezvoltarea, în marile ţări capitaliste, a unui sistem de mari bănci, a căror politică urmează aceleaşi principii monopoliste, ca şi aceea a trusturilor şi cartelurilor industriale.

Între marea finanţă şi marea industrie s-a încheiat o alianţă intimă, deseori cu caracter de uniune personală, astfel că în sistemul capitalismului monopolist, marile bănci fuzionate cu cartelurile şi trusturile industriale, posedă o organizaţie şi conducere unitară, atotputernică şi tiranică.

Marile bănci, astfel organizate, dispunând de capitaluri ieftine, obţinute sub forma de depozite spre fructificare, au posibilitatea să facă exportul de capital lucrativ pentru ele. Astfel pornesc din diferite ţări capitaliste curente de capitaluri, care se întâlnesc, se încrucişează şi se luptă între ele, cu ultima energie şi cu toate mijloacele, de la diplomaţie până la ameninţări războinice.

În această situaţie, concesia unei căi ferate, a unui izvor de energie sau stăpânirea unui teritoriu colonial constituie un măr al discordiei. Adesea, din cauza concurenţei, rentabilitatea scontată este redusă şi totuşi lupta se dă, pentru că scopul este să se dobândească un punct de reazem pentru cucerirea de noi debuşeuri şi exploatarea lor intensivă.

Cucerirea unei colonii capătă, în această fază a capitalismului monopolist, o semnificaţie deosebită. Dacă o colonie este administrată în regimul libertăţii economice, metropola are un câştig limitat. Dacă colonia este însă tratată monopolist, situaţia se schimbă. Munca nativilor este exploatată, mărfurile importate se desfac pe preţuri de monopol şi rata profitului este exagerată. Acelaşi interes este urmărit şi faţă de ţările europene, în care se izbuteşte a se stabili „zone de influenţă". E suficient ca industria Statului în expansiune să fie mai puternică ca forţă de capital şi organizare, ca să trateze teritoriul „zonă de influenţă" ca o colonie, să-şi asigure izvoarele de materii prime şi piaţa de desfacere, să stăpânească mijloacele de transport şi să exploateze munca ieftină.

Este cert, protecţionismul, favorizând dezvoltarea cartelurilor, exportul forţat de mărfuri – dumpingul – exportul de capitaluri, sub forma întemeierii de industrii în străinătate, exagerând tendinţele de autarhie economică, ca garanţie supremă în caz de război, dă impuls unei politici economice agresive şi, ca urmare, unei politici

externe agresive, care culminează în războaie de expansiune. Însă protecționismul, lupta pentru debușeuri, colonialismul, tendința către autarhie economică și exportul de capital, sau formarea de imperii mondiale, sunt exteriorizări ale imperialismului economic.

Caracteristica esențială a imperialismului economic este dată de forțele dinamice, care produc acele manifestări exterioare. Acestea sunt: Statul și forța economică expansivă, unite „într-o comunitate de acțiune solidară, astfel că el pune la dispoziția acelei forțe economice mijloacele sale de putere și transformă scopurile acelei forțe economice în țelurile sale de Stat „naționale"[210].

Forța economică expansivă aservește Statul intereselor sale. Astfel Statul o apără și o întărește prin protecționism, îi deschide calea expansiunii prin colonialism și sfere de influență, o însoțește în exportul de capital, punându-i la dispoziție flota, armata, administrația și diplomația.

Forța economică conducătoare este, în faza actuală a capitalismului, capitalul financiar – marea finanță. Aceasta imprimă pecetea ei imperialismului contemporan, care tinde tot mai mult să ia forma expansiunii capitalului[211].

Izvoarele imperialismului sunt concentrate în capitalul financiar al marilor bănci din Londra, New-York, Paris etc., cărora Statele respective le asigură concursul forței lor – administrația, armata, flota și diplomația, sanctificând scopurile privat economice ale capitaliștilor, prin aureola națională, care se creează, prin declararea lor ca țeluri naționale.

Statul contemporan este unit pe viață și pe moarte cu forța economică expansivă, care-i comandă politica imperialistă pe care el o urmează, cu atât mai mare elan, cu cât biruința ei întrevede o sporire a puterii și a prestigiului său.

[210] Arthur Salz: *Der Imperialismus der Vereinigten Staaten* în „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik" Band 50 Heft 3 (1923) p. 567. Erich Marcks: *Die imperialistische Idee in der Gegenwart* (Dresda 1903) se exprimă în același sens: «Forțele noi economice sociale au nevoie de reprezentare puternică în lume; puterile Statului au devenit organele lor» (p. 7).

[211] Arthur Salz (*op. cit.*) socoate că poate face o deosebire între imperialismul lumii vechi și cel al Statelor-Unite; cel dintâi ar fi un imperialism al cerealelor, petrolului și bumbacului, și-ar avea originea în îngustimea spațiului de viață; cel american ar lua forma expansiunii capitalului. Socotim că aceasta nu corespunde situației de fapt. Capitalul financiar este dominant astăzi în toate Statele capitaliste; el este deci *causa movens* a imperialismului economic.

Firește, formularea țelurilor politicii imperialiste învăluie caracterul ei specific. Astfel, ideea creării unui imperiu, care să afle înăuntrul granițelor sale vamale satisfacerea tuturor nevoilor, ca o chezășie a prosperității în timp de pace și a siguranței maxime în timp de război, deci ideea autarhiei economice, îmbracă politica imperialistă într-o mantie naționalistă, care ascunde realitatea ei. Autarhia economică, deși este una din manifestările imperialismului, nu formează caracteristica ei specifică. Imperiile mondiale, care realizează acel ideal: Statele-Unite și Marea Britanie, au practicat și continuă a practica politica imperialistă, mânate de tendințele de expansiune ale capitalului financiar.

Faza contemporană a capitalismului este caracterizată prin transformarea centrului de greutate a vieții economice a Statelor capitaliste de la industria textilă la industria metalurgică. Aceasta a favorizat dezvoltarea militarismului și a industriei navale. Industria metalurgică a înlesnit dezvoltarea spiritului inventiv pentru a crea noi arme de luptă. Civilizația modernă, întregul proces tehnic și științific, este întemeiat într-un grad înalt pe fier.

Germania producea, de pildă, în 1910, o cantitate de 600.000 tone de fier mai mult decât Anglia și Franța la un loc. Aceasta a înlesnit Germaniei hegemonia ei militară dinaintea războiului.

Conexiunea dintre industria metalurgică, militarismul și construcțiile navale, clicile militare, consorțiile de bancheri și trusturile industriale este cunoscută; Krupp*, Schneider**, Armstrong***,

* Familie de industriași germani din regiunea industrială Ruhr. Alfred Krupp (1812-1887) a pus bazele uzinelor de armament greu de la Essen, începând producția de tunuri din oțel turnat. Nepoata sa Bertha (1886-1957) s-a căsătorit cu Gustav Bohlen und Halbach (1870-1950), care și-a adăugat numele de Krupp, dezvoltând în continuare uzinele. (n. edit.)

** Dinastie de industriași francezi, care a pus bazele uzinelor metalurgice de la Creusot, începând cu anul 1836. Eugen Schneider (1868-1942) a jucat un rol de seamă în industria franceză și rusească a armamentului în timpul primului război mondial. După război el și-a extins activitatea în Europa Centrală, unde a dobândit controlul asupra unor uzine metalurgice din Cehoslovacia (Skoda) și Polonia (Huta Bankowa), pentru gestionarea cărora a înființat în 1920 un holding cu numele „L'Union Européenne Industrielle et Financière". (n. edit.)

*** Armstrong Whitworth and Co. Ltd., firmă metalurgică înființată de industriașul și inventatorul britanic William George Armstrong (1810-1900). Întreprinderile metalurgice aparținătoare firmei au jucat un rol deosebit de important în producția de armament în timpul primului război mondial. În 1927 unele uzine au fost vândute, formându-se Societatea Vickers Armstrong Ltd. În 1929 numele firmei devine Armstrong Whitworth Securities Co. Ltd. (n. edit.)

Vickers* sunt reprezentanții cei mai tipici ai imperialismului din epoca dinainte de război.

Trebuie să mai accentuăm un fapt. Industria metalurgică domină industria cărbunelui, a cărbunelui negru cât și a celui alb și chiar cea a petrolului. Piața cărbunelui este absorbită în piața oțelului; minele de cărbuni aparțin totdeauna regilor oțelului, prin sistemul trusturilor.

Industria metalurgică este dușmanul păcii, este o industrie militară. Industria metalurgică este însă interesată și în alte direcții decât în industriile militare și tocmai în acea direcție se află și liniile cele mai însemnate, care conduc spre imperialismul economic; este interesată în industria șinelor, a căilor ferate. Dacă ne dăm seama de marea expansiune a căilor ferate înainte de război – la 1845 erau numai 16.000 km de șine, iar la 1911 erau un milion de kilometri de șine – înțelegem ușor că, în legătură cu industria metalurgică, se poate vorbi și de o politică a șinelor. Aceasta este legată de politica stăpânirii drumurilor mari ale lumii, care a dus la conflicte înainte de războiul mondial. Existau trei planuri cunoscute de drumuri mari, înainte de război: era planul B.B.B: Berlin-Bizanț-Bagdad, plan care avea menirea să aducă toate țările dintre Hamburg și golful Persic sub influența economică germană; la acest plan, Anglia a răspuns prin planul C.C.C.: Cape-Town-Cairo-Calcutta, care avea să lege Africa de răsărit, Arabia, Mesopotamia, Persia și India; în sfârșit, al treilea plan era planul rusesc P.P: Petrograd-golful Persic, linia indo-europeană sau transpersiană.

Dar, în afară de aceasta, industria fierului și a cărbunelui alcătuiesc fundația întregii industrii și condiția principală a puterii armate a unei națiuni. De aceea, în condițiile de pace, a jucat un rol important industria metalurgică. Am spus că Germania avea țelurile sale, după cum Franța, Anglia, Rusia le aveau pe ale lor. Germania

* Familie de industriași britanici. Întemeietorul ei a fost Edward Vickers, partener în uzinele de la Sheffield ale firmei Naylor, Vickers and Co. Ulterior, a înființat uzinele de armament de la Millsands și Wadsley. Fiii săi, Thomas (1833-1915) și Albert (1838-1919), au întemeiat pe rând firmele Vickers, Sons and Co. (1867), Vickers, Sons and Maxim (1897) și Vickers Ltd. (1911), care produceau armament, submarine, vase comerciale și de război. În timpul războiului, președinte al companiei a fost Albert Vickers, între 1909-1918. După război, firma a fost condusă de Douglas Vickers, care a participat și la capitalul societăților metalurgice românești de la Reșița și Copșa Mică-Cugir. (n. edit.)

avea ca țel districtele carbonifere ale Belgiei, fierul din bazinul Brie, precum și anumite districte polone; Rusia avea și dânsa, la rândul ei, în vedere Polonia și bazinul Don; Franța a recăpătat Alsacia și Lorena, Saare, pentru că în aceste teritorii erau cele mai importante depozite de minereu necesare pentru dezvoltarea industriei ei metalurgice. În sfârșit, chestiunea cărbunelui a jucat, după încheierea păcii, un rol însemnat în împărțirea Sileziei, Poloniei și Cehoslovaciei.

2. Cum s-a dezvoltat imperialismul economic?[212]. Se poate spune că congresul de la Berlin din 1878 încheie o fază în istoria europeană. Se începe lupta pentru debușeuri, pentru colonii și sfere de influență, în care forța politică a Statelor este pusă conștient în slujba expansiunii economice. Cu un sfert de veac înainte se produsese penetrația în Asia și Africa, însă era o acțiune sporadică, fără plan și fără mare influență asupra politicii Statelor europene. Relațiile Europei cu Africa și Asia erau, în același timp, în întregime economice – erau relațiile unor întreprinderi comerciale private în căutarea de debușeuri. Uneori se realizau chiar dobândiri de teritorii, de către diferite societăți comerciale; se produceau intervenții ocazionale ale guvernelor europene, dar Statele europene, ca atare, n-aveau nici o răspundere în promovarea și protecția intereselor economice ale supușilor lor în afară. Lumea încă nu cunoștea ideea, care în final a devenit principiul fundamental al politicii, după care puterea Statului trebuie să fie folosită sistematic și conștient pentru ocrotirea intereselor de expansiune.

Până atunci numai Anglia trecuse prin revoluția industrială. În ultimii 20-30 de ani ai secolului al XIX-lea însă toate Statele continentale, apusene și centrale, intraseră în această fază.

Revoluția industrială, adică trecerea de la dominarea agriculturii în viața economică la dominarea industriei, în special a celei mecanice, a avut însă două consecințe: a sporit imens populația Statelor industriale și a concentrat această populație în centre mari industriale. Acest fapt a avut, la rândul său, două urmări: a trezit preocuparea asigurării hranei populației din Statele industriale, care necesitau produse și materii prime din lumea agrară, deoarece nu se mai puteau satisface cu producția agricolă dinăuntrul teritoriului

[212] Achille Viallatte: *Economic Imperialism and International Relations* (New York 1923); Leonard Woolf: *Economic Imperialism* (London 1921).

lor; în al doilea rând, această dezvoltare industrială, ducând la producția de fabricate în masă, a născut necesitatea asigurării schimbului între produsele industriale și cele agrare, asigurarea debușeurilor. Aceasta a condus la o nouă epocă de colonizare și de protecționism vamal pentru apărarea debușeurilor. Noua religie și filosofie care se naște în acest timp e cuprinsă în cuvântul lui Chamberlain*, făuritorul ideii imperialiste în Anglia, acceptată universal: „Comerțul este cel mai mare dintre toate interesele politice".

Industrializarea Europei apusene și centrale impunea, în mentalitatea curentă a timpului, această idee. Această industrializare făcea necesară și o emigrare de brațe, pentru că sporirea populației depășea posibilitatea de a găsi pentru toți locuitorii țării ocupații. Pe lângă intensificarea exportului de mărfuri pe o scară întinsă și emigrările de oameni, exportul de capitaluri capătă în acest timp o însemnătate extraordinară și devine un factor hotărâtor în conducerea politică.

Exportul de capital devine pentru oamenii de Stat o armă; bursele și ministerele de externe ajung în strânsă legătură între ele. Cifrele următoare arată importanța acestui fenomen: în 1900 investiția de capital era evaluată la 100 miliarde lei aur pentru Anglia, 40-50 miliarde lei aur pentru Franța, 20-25 miliarde lei aur pentru Germania. Numai în căile ferate erau investite atunci 20-25 miliarde lei aur.

Atunci s-a putut vorbi despre „diplomația dolarului". Fostul președinte al republicii americane, Taft**, justifică aceasta când spune: „Dacă politica noastră externă nu trebuie să se abată câtuși de puțin de la calea justiției, poate foarte bine să fie astfel condusă, încât să implice o intervenție activă, ca să asigure pentru marfa noastră și capitaliștii noștri oportunități de plasament favorabil, care trebuie să fie în folosul ambelor țări."

Se produce însă, pe la 1873, un alt fenomen: criza agriculturii europene, datorită concurenței Americii. Atunci, rând pe rând, Statele apusene, cu excepția Angliei, trec de la sistemul vamal liberal la

* Joseph Chamberlain (1836-1914), om politic britanic. Membru al partidului liberal, ministru al comerțului (1880-1886), apoi al Coloniilor (1895-1903). Adversar al autonomiei Irlandei, a provocat sciziunea partidului său, formând Partidul liberal unionist. (n. edit.)

** William Howard Taft (1857-1930), om politic american. Membru al partidului republican, a deținut funcția de președinte al S.U.A. între 1909-1913. (n. edit.)

sistemul protecţionist. Protecţionismul este însă cel mai sigur val, îndărătul căruia prosperă cartelurile şi trusturile, care produc acea transformare a sistemului liberei concurenţe predominant în organizarea economică, la sistemul monopolului. Odată cu această schimbare în dezvoltarea vieţii economice, se iveşte şi dumpingul şi aceste împrejurări dau un puternic impuls imperialismului.

Toate aceste fenomene imperialiste se manifestă în toată amploarea lor, după ce împărţirea lumii între Statele capitaliste industriale e pe punctul de a se desăvârşi. Aceasta se întâmplă înainte de 1900. Anglia avusese supremaţia completă asupra globului. Ea începe însă să simtă concurenţa altor naţiuni industriale, în special a Germaniei şi a Statelor-Unite, care prin însăşi această dezvoltare, simt necesitatea de expansiune. Se duce atunci lupta pentru împărţirea Africii şi pentru expansiunea în Asia.

În Franţa mişcarea de expansiune este condusă de Jules Ferry*, Eugène Etienne**, Barthélemy-Saint Hilaire***. Motivul este aceeaşi necesitate de expansiune. Iată ce zicea Jules Ferry la 1883: „Este o chestiune de viitor, peste 50-100 de ani, deoarece va fi moştenirea copiilor noştri, pâinea lucrătorilor". În urmă, doctrina colonială e pusă în legătură cu protecţionismul. Franţa are nevoie de debuşeuri pentru industria şi capitalurile sale şi aceste debuşeuri nu pot fi mai sigure decât coloniile. Coloniile apar astfel ca o „supapă de siguranţă" pentru dezvoltarea Statelor industriale. În Germania, Bismarck****, după 1870, vedea cu ochi buni abaterea interesului

* Jules Ferry (1832-1893), avocat şi om politic francez. Ministru al instrucţiei publice (1879-1883), preşedinte al Consiliului de Stat (1880-1881, 1883-1885). Politica sa colonială nu i-a adus succes, fiind nevoit să demisioneze după cucerirea regiunii Tonkin din Vietnamul de astăzi. (n. edit.)

** Eugène Etienne (1844-1921), om politic francez. A susţinut politica de expansiune, conducând un partid colonialist (L'Union Républicaine). Subsecretar de stat la Ministerul Marinei şi al Coloniilor (1887, 1889-1892), ministru de interne (1905), ministru de război (1905-1906, 1913). Membru al Consiliului Superior pentru Colonii, a înfiinţat Comitetul pentru Asia Franceză. (n. edit.)

*** Jules Barthélemy-Saint Hilaire (1805-1895), om politic şi cărturar francez. A formulat teza misiunii civilizatoare a culturii franceze în coloniile administrate de Franţa. (n. edit.)

**** Otto von Bismarck (1815-1898), om politic german. Chemat de regele Wilhelm să conducă guvernul Prusiei, între 1864-1871 Bismarck realizează unificarea Germaniei, prin războaiele purtate cu Danemarca, Austria şi Franţa. În 1871 Germania este proclamată imperiu, iar Bismarck devine cancelar al Reichului, funcţie pe care o deţine până în 1890. (n. edit.)

Franței, prin această politică colonială, de la interesele continentale. Deci, imediat după 1870, Germania trăiește într-o epocă de indiferență colonială. La 1879 începe era protecționismului, din necesitatea de dezvoltare a industriilor și mai cu seamă din imposibilitatea plasamentului muncii. La 1882 se întemeiază Kolonialverein-ul și se pretinde Statului o politică energică pentru ca și Germania să participe la împărțirea Africii, care încă nu era complet divizată.

În expansiunea în Africa găsim afirmată tendința de cucerire și subjugare a teritoriilor. În Asia lucrurile se schimbă. În afară de India, câteva părți din China și teritorii adiacente, unde procesul se întâmplă ca și în Africa – în China, Persia și Turcia – opera de expansiune nu se mai face prin cucerire și subjugare definitivă, pentru că se născuseră prea mulți concurenți, erau prea multe și prea grele luptele de cucerire și atunci stăpânirea se face prin așa numitele „sfere de influențe", în jurul cărora se dau bătăliile imperialiste.

Expansiunea în China nu începe însă din ultimul sfert al veacului trecut. De la 1842, când a avut loc cunoscutul război al opiumului, de la 1858, când se încheie tratatul de la Tien Tsin, de atunci datează originile expansiunii în China. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Rusia, Franța și Anglia dobândesc teritorii adiacente Chinei și prin ele pătrund sub forma sferelor de influență înăuntrul Chinei. La 1894-95 are loc războiul chino-japonez și rezultatul lui afirmă o nouă forță între marile puteri, forța japoneză, care e îndeobște recunoscută și care a căpătat rangul de mare putere după războiul ruso-japonez.

În 1895, Rusia construiește calea ferată spre Manciuria, la Port-Arthur. În această vreme încep „luptele pentru concesiuni" în diferitele sfere de influență. Un singur Stat se abține de la această luptă: Statele-Unite, pentru că nu ajunsese încă la o dezvoltare capitalistă care să-i permită o expansiune imperialistă; de aceea poate să afirme „principiul porților deschise"; iar integritatea teritorială a Chinei este recunoscută.

În 1900, după revoluția Boxerilor*, se admite în China principiul porților deschise și integritatea teritorială a Chinei este recunoscută, ceea ce limitează imperialismul economic pentru un timp.

* Denumirea de „boxeri" a fost atribuită membrilor unei societăți secrete chineze care în 1895 a început o agitație xenofobă susținută, care a culminat cu răscoala din 1900, când au fost atacate legațiile diplomatice europene. Puterile europene au reacționat trimițând o expediție militară internațională care a înăbușit revolta. (n. edit.)

Dacă trecem acum la dezvoltarea imperialismului Statelor Unite[213], observăm că abia la 1893 ele sunt în stare să facă export de fabricate în Europa, treptat însă industria lor s-a dezvoltat, trusturile oţelului, petrolului, navigaţiei devin forţe atât de mari, încât de la 1900 începe să se vorbească în Europa despre pericolul american. „Statist", o revistă din Londra, scrie la 1900: „Capacitatea Statelor-Unite să concureze pe pieţele străine cu cele mai avansate naţiuni ale Europei a devenit manifestă în chip superlativ. Războiul cu Spania pentru Cuba face din Statele-Unite o putere colonială".

Statele-Unite îşi extind treptat stăpânirea şi influenţa asupra regiunilor Nicaragua, Haiti, San Domingo, Havai, Filipine, Porto Rico. Încă în 1902 această expansiune ajunsese aşa de departe, încât un scriitor entuziast putea să scrie despre America: „Naţiunea debitoare a devenit principala naţiune creditoare. Centrul financiar al lumii, care a cerut mii de ani să călătorească de la Eufrat la Tamisa şi Sena, pare să treacă la Hudson între zorii zilei şi asfinţit".

Prevestirea aceasta era prematură, pentru că criza financiară de la 1907 avea să deştepte America şi să o facă să vadă că nu e încă coaptă pentru imperialism. Dezvoltarea capitalistă a ajuns însă aşa departe, încât la 1913 Wilson* putea să spună următoarele vorbe, care deşi n-aveau încă răsunet imperialist, aveau totuşi un colorit naţionalist, care este, pentru marile State, preludiul imperialismului:

„Auziţi de concesii la capitaliştii străini în America latină. N-auziţi de concesii la capitalişti în Statele-Unite. Nu li se acordă concesii! Sunt invitaţi să facă investiţii. State, care sunt obligate, din cauză că teritoriul lor nu se află înlăuntrul câmpului principal al activităţii şi întreprinderii moderne, să acorde concesii, sunt într-o astfel de poziţie, încât interesele străine sunt în măsură să domine afacerile lor interne, o situaţie totdeauna periculoasă şi gata să devină intolerabilă".

* Thomas Woodrow Wilson (1856-1924), om politic american. Membru al partidului democrat, preşedinte al Statelor Unite ale Americii între 1913-1919. A angajat S.U.A. în primul război mondial alături de Antantă. În 1918 formulează „cele 14 puncte", care reprezintă un program de reorganizare postbelică a Europei, incluzând şi dreptul popoarelor la autodeterminare. A iniţiat formarea Societăţii Naţiunilor, dar Congresul american nu a ratificat aderarea. I s-a acordat premiul Nobel pentru pace în 1919. (n. edit.)

[213] Salz, *op. cit.*

Statele-Unite s-au opus concesiunilor la străini, nu numai înăuntrul lor, dar în tot domeniul Mării Caraibelor și această opoziție a fost primul semnal al imperialismului american, care s-a putut dezvolta cu ușurință la adăpostul tarifelor vamale.

În Germania, la 1895, se rupe echilibrul între agricultură și industrie, în favoarea industriei. Curând după aceea, împăratul Wilhelm* putea să proclame că „viitorul Germaniei e pe apă". Se începe construirea flotei germane și, odată cu ea, politica colonială. La 1897 ea ocupă Kiauciau în China. La 1902 tariful protecționist susține această dezvoltare. Emigrarea și exportul de capital încep să ia proporții. Contele Apponyi** spune în această privință: „Călcâiul lui Achille în Tripla Alianță este politica ei economică. Dacă este ca edificiul Triplei Alianțe să fie construit durabil, dacă această cea mai puternică dintre toate garanțiile păcii europene, trebuie să fie tare, pilaștrii politici, care singuri îl susțin astăzi, și care se pot dărâma cu timpul, trebuie completați cu pilaștri economici".

Germania a aplicat acest program prin exportul de tehnicieni și capitaluri în țările Triplei Alianțe*** și în răsăritul apropiat. Planul liniei Berlin-Bagdad era întocmit în același scop. „Aceasta deschidea influenței Germaniei și întreprinderii germane – spunea Bülow**** – un câmp de activitate între Marea Mediterană și golful Persic, pe fluviile Eufratului și Tigrului și pe malurile lor"... Germania era însă mortificată, îi lipsea un imperiu colonial și aștepta o reajustare

* Wilhelm al II-lea de Hohenzollern (1859-1941), rege al Prusiei și împărat al Germaniei (1888-1918). După înlăturarea lui Bismarck a preluat conducerea efectivă a Germaniei, ducând o politică de intimidare a Franței și de contestare a hegemoniei navale a Angliei prin construirea unei puternice flote de război. Această politică a dus la declanșarea primului război mondial în care Germania a fost înfrântă, iar după izbucnirea revoluției din 1918 Wilhelm al II-lea a fost nevoit să abdice și să părăsească țara. (n. edit.)

** Albert Apponyi (1846-1933), om politic maghiar care a deținut o mare influență la Curtea din Viena. După primul război mondial a reprezentat Ungaria la Conferința de pace de la Paris. (n. edit.)

*** Alianță politico-militară alcătuită din Germania, Austro-Ungaria și Italia între 1882-1915, după care Italia a intrat în război împotriva foștilor aliați. În 1883 România a aderat în secret la Tripla Alianță, dar în 1916 a declarat război Austro-Ungariei. Țările Triplei Alianțe au fost numite „Puterile Centrale" (n. edit.)

**** Bernhard von Bülow (1849-1929), om politic german. A deținut funcția de cancelar al Imperiului între 1900-1909. Între 1888-1893 ambasador al Germaniei în România. (n. edit.)

politică generală, care să producă o redistribuire a coloniilor și a sferelor de influență.

În această fază a dezvoltării economice imperialiste, până la 1914, firește că trebuia să se stabilească un echilibru politic și aceasta s-a făcut pe baza alianțelor și contraalianțelor. La 1879 se întemeiază Tripla Alianță, la 1891 Îndoita Înțelegere. Anglia făcea până atunci politica de „izolare splendidă". La 1902 se face însă alianța între Anglia și Japonia și această alianță era semnificativă: se recunoștea necesitatea unui echilibru mondial, în afară de echilibrul european. La 1904 se încheie Antanta anglo-franceză.

Statele-Unite își păstrează această izolare și nu se interesează decât de așa-numita Pax americana.

În tot acest timp de echilibru politic nestabil, Germania e răscolită de dorința de expansiune. Ambiția ei era motivată de o examinare critică a situației ei geografice, de limitarea imperiului ei, prin uniformitatea climei, la o varietate redusă de produse agricole, din lipsa complementului ce i l-ar fi dat coloniile.

Aceasta a dat naștere la pangermanism, militarism și expansiune navală. Planul liniei Berlin-Bagdad nu era socotit suficient. Germania avea în tot acest timp impresia că Franța, Anglia și Statele-Unite îi blochează calea spre împlinirea menirii ei istorice.

Imperialismul economic astfel dezvoltat, din ultimul sfert de veac dinaintea războiului, a creat antagonisme mari între marile puteri ale lumii. A fost pace de la 1870 până la 1914, cu mici intermezzi, dar aceasta n-a fost decât o pace armată, care se învederează prin cercetarea bugetelor – cheltuielile pentru armată și flotă ajung la cifre fantastice.

În această atmosferă se dezvoltă războiul mondial. În timpul războiului mondial au apărut din nou străduințele și teoriile imperialiste. Germania reînvie teoriile de la 1904 ale lui Friedrich Naumann* asupra Europei Centrale – teoria organismului economic

* Friedrich Naumann (1860-1919). Politician, gânditor social și scriitor german. A activat în mișcarea creștină de întrajutorare socială, fondând în 1896 „Uniunea Național-Socială". În 1918 devine unul din fondatorii Partidului Democrat German. În timpul războiului a elaborat un program pentru organizarea unei comunități economice central-europene, publicând lucrarea „Mitteleuropa" (1915). Alte scrieri: „Noua politică economică germană" (1902), „Idealul libertății" (1908), „Partidele politice" (1910). (n. edit.)

complet, a independenței economice absolute de care nu se bucură în lume decât Marea Britanie, Statele-Unite și Rusia. Ca o contrapondere față de aceste organisme complete, Germania imaginează planul Europei Centrale, care avea să completeze lipsurile fiecărei părți care avea să intre în această organizație economică.

Planul acestei Europe Centrale este imperialist, pentru că odată realizat, ar fi dat naștere la noi tendințe de expansiune și, ca urmare, la noi conflicte între Statele imperialiste.

Acest plan n-a rămas fără răsunet în lagărul celălalt și conferința interaliată de la 1916, ținută la Paris, a proclamat: „solidaritatea aliaților pentru restaurarea acelor țări, care au fost victimele distrugerii, spolierii și rechizițiilor abuzive" și „s-au declarat de acord să păstreze, în timpul întregii perioade a restaurării, izvoarele lor naturale pentru țările aliate, de preferință față de toate celelalte".

După armistițiu acest plan nu s-a realizat. Planul acesta se opunea și el față de imperialismul german. Firește, dacă ar fi fost realizat, ar fi fost o fericire, căci se asigura colaborarea tuturor Statelor aliate pentru refacerea fiecăruia din ele, dar întrucât se rezervau izvoarele de bogății naturale pentru țările aliate, de preferință, și se excludea lagărul celălalt, după încheierea păcii, prin acest fapt devenea un contraimperialism.

3. Dar planul nu s-a realizat și între timp s-a lansat ideea Ligii Națiunilor. Liga Națiunilor trebuia să combată cauzele care provoacă războaiele. Înscrierea pactului ei în tratatul de pace de la Versailles însemna însă, de la început, că se crea un organism pentru asigurarea păcii lumii înlăuntrul unei organizații a păcii care, în orice caz, și nici nu se putea să fie altfel, însemna o hegemonie a învingătorilor asupra învinșilor. Înfrângerea unui imperialism, a imperialismului german, se făcea, cu alte cuvinte, prin biruința altor imperialisme!

Pactul Ligii Națiunilor începea astfel:

„Considerând că pentru a dezvolta o cooperare între națiuni și pentru a le garanta pacea și siguranța e necesar a accepta anume obligații de a nu recurge la război; de a întreține relații internaționale la lumina zilei, fondate pe justiție și onoare; de a observa riguros prescripțiile de drept internațional recunoscute de acum ca o regulă de conduită efectivă a guvernelor; de a face să domnească justiția și a respecta scrupulos toate obligațiile tratatelor, în raporturile industriale ale popoarelor", se întemeiază în acest scop o Societate a Națiunilor.

Care este organizarea acestei Ligi a Naţiunilor? Ea are două organe principale, în afară de secretariat: Adunarea şi Consiliul. Adunarea e alcătuită din reprezentanţii tuturor Statelor acceptate ca membre, iar Consiliul e compus din cinci reprezentanţi principali ai puterilor aliate şi patru reprezentanţi ai celorlalte State. În realitate, numărul de 9 este redus la 8 prin refuzul Americii de a participa la lucrările Ligii Naţiunilor. Consiliul are, ca şi Adunarea, o competenţă absolut nelimitată. Adunarea are un număr de 47 membri, în care majoritatea o au reprezentanţii celor patru mari puteri, pentru că toate celelalte State, cu rare excepţii, sunt într-un raport de influenţă politică faţă de aceste patru mari puteri. Din această organizare, de la început, învinşii erau excluşi, Rusia era izolată, iar Statele-Unite ale Americii refuzaseră să intre.

4. Să vedem care a fost atitudinea Ligii Naţiunilor, astfel constituită, faţă de cauzele economice, recunoscute ca producătoare ale conflictelor dintre popoare.

În primul rând, observăm că, cu toate că art. 3 din pact prevede că adunarea Societăţii Naţiunilor „se preocupă de toate chestiile... care afectează pacea lumii", art. 14 limitează efectul acestui principiu general, ridicând zidul impermeabil al suveranităţii naţionale a Statelor participante, în termeni formali. „Dacă una din părţi pretinde şi dacă Consiliul recunoaşte că diferendul priveşte o chestiune, pe care dreptul internaţional o lasă în competenţa exclusivă a acestei părţi, Consiliul o va constata într-un raport, chiar fără să recomande vreo soluţie".

Care sunt materiile pe care dreptul internaţional le lasă în competenţa exclusivă a Statelor? Tarifele vamale, imigrarea şi emigrarea, naturalizările, expulzările şi, mai presus de toate, controlul materiilor prime, cărbuni, minereuri, petrol etc.

Însă este inutil să mai insistăm, că toate acestea sunt obiecte generatoare de antagonisme şi tensiuni între State, astfel că dacă Societatea Naţiunilor este despuiată de orice drept de control şi intervenţie în aceste domenii, ea este de la început limitată, în opera sa de prevenire a cauzelor conflictelor dintre popoare.

În punctul 3 din cele 4 puncte wilsoniene, stă scris: „Îndepărtarea, pe cât posibil, a tuturor barierelor economice şi stabilirea unei egalităţi a condiţiilor comerciale între toate naţiunile, consimţind la pace, şi asociate între ele pentru păstrarea ei.

Armele disciplinei economice și sancțiunile trebuie să fie lăsate pe seama acțiunii comune a tuturor națiunilor cu scopul de a pedepsi pe acei care nu vor să se supună unui program general de justiție și egalitate".

Iar într-alt loc:

„Alianțele speciale, rivalitățile și ostilitățile economice au fost izvorul politic al planurilor și pasiunilor care au produs război, în lumea modernă. Ar fi o pace nesinceră și nesigură aceea care nu le-ar exclude în termeni preciși și hotărâți.

Nu pot să existe combinații economice speciale egoiste înlăuntrul Ligii Națiunilor și nici boicotul economic sau excluderea nu pot fi aplicate, exceptând situația în care forța sancțiunii va fi încredințată Ligii ca un mijloc de control".

Aceasta era ideologia. Să vedem ce cuprinde Pactul. Amintesc doar în treacăt că în Pact se prevede că doctrina lui Monroe* nu e în conflict cu principiul Ligii Națiunilor, pentru ca de la început să apreciem aplicarea acestei ideologii internaționale în ceea ce privește interesele Americii.

În art. 23 punctul *e* din Pact se prevede:

„Sub rezerva și în conformitate cu prevederile convențiilor internaționale existente, sau care se vor încheia, membrii Ligii... vor lua măsuri să asigure și să mențină *libertatea comunicațiilor* și a *tranzitului*, precum și *un tratament echitabil pentru comerț* pentru toți membrii Ligii".

Aplicarea acestui principiu a fost de la început îndoielnică. Delegații americani, de pildă, cereau o tolerare a tratamentului vamal preferențial dintre colonii și metropole, ceea ce exclude tocmai această echitate în raporturile comerciale; dar mai cereau și aprobarea formării uniunilor vamale, care, când se realizează, duc tocmai la crearea unor organisme economice complete, cetățile imperialismelor. Nu numai atât: delegații francezi au făcut propunerea foarte interesantă ca să se interzică concurența neloială în comerțul internațional, să se ia măsuri contra dumpingului și să nu se aplice

* James Monroe (1758-1831), om politic american. Președinte al Statelor Unite ale Americii între 1817-1825. În 1823 a formulat doctrina conform căreia refuza intervenția puterilor europene în problemele continentului american, ca și cea a Americii în chestiunile europene. (n. edit.)

taxe de export şi import asupra materiilor prime. Scopul acestei ultime propuneri era să se pună capăt, pe cât posibil, rivalităţilor economice în căutarea materiilor prime, să se suprime unele din cauzele conflictelor economice, care periclitează pacea lumii.

În redactarea vagă, pe care am citat-o, a art. 23, această chestiune, ca şi altele principale, erau însă ocolite.

Apoi, progresul către echitatea comercială a fost neglijat de Pactul Ligii Naţiunilor, iar tratatele de pace l-au îngreunat. Iată ce spune, în această privinţă, unul din cei mai interesanţi experţi americani de la conferinţa păcii – d-l Allyn Aboth Young – şi acest punct priveşte situaţia din Europa centrală şi răsăriteană:

„Într-o direcţie trebuie să fie admis franc, tratatele redactate la Paris creează noi „bariere economice"... Fixând pentru cea mai mare parte a teritoriilor linii de despărţire între naţionalităţi, aceste fruntarii taie canaluri stabile de relaţii economice şi separă teritorii care au fost şi rămân dependente unele de altele. În parte, vechile sisteme economice ale Europei Centrale erau artificiale. Agricultura şi industria s-au dezvoltat înlăuntrul barierelor înalte tarifare, şi-au găsit în mod forţat pieţe foarte largi înlăuntrul acestor ziduri. Dar dacă era artificial, sistemul vechi de relaţii de schimb nu era mai puţin real. Nu poate fi răsturnat brusc, fără a provoca un zdruncin mai mare decât poate fi suportat de noile State, în condiţiile lor prezente de slăbiciune etc."[214].

Clauzele economice ale tratatelor de pace de la Saint-Germain şi Trianon au prevăzut o încurajare a acestei situaţii prin suprimarea dorinţei unor înţelegeri comerciale între Statele din fosta monarhie austro-ungară. Această dorinţă însă nu s-a realizat şi aceste bariere economice, care s-au aşezat într-un mod nefiresc în raport cu situaţia reală, deşi artificial creată, au avut urmări rele.

Nici clauzele relative la tranzit n-au fost mai fericite. Principiul ca Statele fără ieşire la mare să aibă acces liber la mare, şi în tratatul de pace de la St. Germain* şi în cel de la Versailles**, n-a dus decât la un sistem temporar, însă o convenţie generală care să asigure

* Tratatul de pace dintre Puterile aliate şi asociate şi Austria, semnat la 10 septembrie 1919. (n. edit.)

** Tratatul de pace dintre Puterile aliate şi asociate şi Germania, semnat la 28 iunie 1919. (n. edit.)

[214] *What Really Happened at Paris* (1921) p. 315.

ieșirea la mare a Statelor, care n-au acces liber la mare, nici până acum nu s-a încheiat.

5. Dar dacă era un mijloc, prin care se putea combate sigur expansiunea imperialistă, era introducerea în art. 22 al Pactului a ideii mandatului, care constă în a se da unora din Statele mari mandat de a administra sau a pune sub protecția lor teritoriile coloniale care fuseseră înainte de război stăpânite de Germania. Ideea călăuzitoare, exprimată în art. 22, era asigurarea bunei stări și dezvoltări a popoarelor, care nu sunt încă în stare a se conduce singure, din fostele colonii germane și din Turcia asiatică. Era astfel vorba de o misiune de civilizație, încredințarea tutelei unor popoare înaintate, în calitate de mandatare ale Societății Națiunilor.

Era o idee antiimperialistă.

S-au creat de la început trei categorii de mandate: mandatele A, B și C. Mandatele A, în care intrau fostele teritorii ale imperiului otoman, care puteau fi recunoscute provizoriu ca națiuni independente, administrația lor fiind condusă de un sfat, cu asistența unui mandatar; mandatul B era dat pentru Africa centrală, iar mandatul C pentru sud-estul Africii, insulele din Pacificul austral, acestea urmând a face parte integrantă din teritoriul mandatarului.

Iată însă constatările pe care le face unul din cei mai entuziaști apărători ai Ligii națiunilor, d-l Léon Bourgeois*:

„Nici regiunile care trebuiau să fie puse sub mandat, nici cui trebuie să fie încredințate, nu intră în competența Societății Națiunilor. Numai în lipsa convenției anterioare între membrii Societății Națiunilor, Consiliul poate statua asupra gradului de autoritate, control sau administrare exercitat de către mandatar."

Consiliul Societății Națiunilor a cerut, încă în 1920, principalelor puteri aliate, să-i desemneze, conf. art. 22, puterile mandatare, teritoriile și condițiile mandatelor și nu primise nici un răspuns până la adunarea primă. În cursul anului 1920 a primit un răspuns parțial privitor la mandatele C. Dar reglementarea mandatelor A și B întârzia, în special privitor la Asia Mică. În Februarie 1921 Consiliul Societății Națiunilor a primit un protest, prin ambasada americană din Paris, din partea Statelor-Unite, în contra atribuirii și definirii

* Léon Bourgeois (1851-1925), om politic francez. Sprijinitor energic al Societății Națiunilor, adept al cooperării și unității europene, i s-a acordat premiul Nobel pentru pace în 1920. (n. edit.)

termenelor mandatelor, fără să se fi făcut aceasta în acord și cu Statele-Unite. Dar Statele-Unite nu făceau parte din Liga Națiunilor și, totuși, Statele-Unite protestau contra atribuirii insulei Jap Japoniei. Invitat să trimită un delegat pentru reglementarea mandatelor A și B, guvernul Statelor-Unite nici n-a răspuns dar se știa oficial că nu se stabilise încă acordul între puterile aliate și Statele-Unite. Prin urmare, acorduri secrete se făceau nu înăuntrul Ligii Națiunilor, ci între marile puteri.

Mandatele A erau o chestiune de politică generală, care se aștepta mereu să fie soluționată înainte de a se putea atribui definitiv mandatele. Cu privire la mandatele B s-a făcut un acord între Anglia și Franța, în iulie 1922, când acordul s-a făcut și cu America.

Era vorba de Africa orientală, Togo și Camerun. Mandatele A nu se puteau reglementa, erau negocieri între Franța și Anglia pe de o parte, Statele-Unite pe de alta. Abia în iulie 1922 se recunoaște Franței un mandat asupra Siriei și Palestinei, mandat aprobat în principiu de Consiliu: rămânea însă în suspensie hotărârea definitivă, până să se stabilească alt acord între Franța și Italia[215].

Concluzia este că crearea sistemului mandatului, deși oferea oportunitatea ca să se aplice principiul egalității condițiilor comerciale în toată rigoarea lui, n-a fost căutați de puțin riguros observat, decât doar în regiuni ca Africa centrală, unde erau interese mari economice în joc; în ceea ce privește însă mandatele asupra teritoriilor importante, unde erau bogății, și mai ales bogății petroliere, acolo această idee a fost sabotată.

Ideea fundamentală, în antiteză cu ideea imperialistă, ideea mandatului, a fost deci denaturată în aplicarea ei, și nici litera, nici spiritul art. 22 din Pact nu s-a respectat iar Anglia și Franța au obținut drumuri largi pentru noi exploatări economice în Africa și Asia.

Nimic nu poate arunca o lumină mai vie asupra situației create, decât relatarea luptelor pentru petrol, care sunt intim legate cu acea operă de sabotare a ideii mandatului.

La 1920 are loc faimoasa conferință de la San-Remo*. Anglia este o putere petroliferă răsăriteană. Ea are petrol în Persia, Egipt,

* Conferința de la San Remo din 1920 a avut ca rezultat Convenția de la 25 aprilie prin care reprezentanții Angliei și Franței s-au înțeles ca toate acțiunile societăților petrolifere germane să fie împărțite între firmele din cele două țări în proporție de câte 50%. (n. edit.)

[215] Vezi Léon Bourgeois: *L'Oeuvre de la Société des Nations (1920-1923)* (Paris 1923) p. 303-313.

India, Burmah, Borneo. Dar Palestina, Asia Mică, Persia Nordică, Baku erau în afară de sfera petroliferă a Angliei. Franța era destinată a fi puterea mandatară pentru Siria. În convenția Sykes-Picot, încheiată la 1915*, nu se fixa dacă Mosulul intra în granița Mesopotamiei, deși eroarea fusese îndreptată ulterior. Când se încheie armistițiul, la 1918, Anglia înțelege necesitățile ei și ocupă Mosulul. Convenția de la San-Remo din 1920 a avut ca scop să facă un aranjament între Franța și Anglia în această privință. Se dau acestui aranjament două interpretări: interpretarea franceză (Fr. Delaisi) după care Lordul Curzon** ar fi spus lui Millerand***: ori semnezi convenția cu Royal Dutch, ori nu dobândești Siria, și interpretarea americană care spune că acordul între Franța și Anglia pentru Mosul s-a făcut pentru a exclude America.

Lupta pentru petrol apare însă mult mai însemnată dacă o privim ca o luptă între Anglia și America[216]. Lupta e dată de fapt între trusturile petrolifere: Standard Oil****, Anglo-Persian***** și Royal Dutch Shell******.

* Convenția a fost încheiată de fapt în luna mai 1916 și atribuia provincia Mosul, aparținând atunci Imperiului Otoman, zonei de influență franceze. În Mosul se află bogate zăcăminte petrolifere. (n. edit.)

** George Nathaniel Curzon of Kedleston (1859-1925), om politic britanic. Secretar de stat pentru afacerile externe între 1919-1924, a jucat un rol important la tratativele de pace de la Paris, a fixat frontiera de răsărit a Poloniei (linia Curzon) și a avut o contribuție hotărâtoare la Conferința de la Lausanne (1923). (n. edit.)

*** Alexandre Millerand (1859-1943), om politic francez, membru al partidului socialist. Ministru al comerțului și industriei (1899-1902), ministru de război (1914-1915), prim-ministru (1920), președinte al Republicii Franceze (1920-1924). (n. edit.)

**** Standard Oil Company of New Jersey, societate petroliferă americană întemeiată în 1882 de către John D. Rockefeller. A devenit cel mai mare trust petrolifer din S.U.A., astfel încât i s-au aplicat prevederile legislației împotriva trusturilor, dar nu a putut fi lichidat. V. Madgearu a prezentat evoluția companiei în cursul său de „Economie industrială" (1933-1934). (n. edit.)

***** Anglo-Persian Oil Company, societate petroliferă întemeiată după 1900 de William Knox d'Arcy, care a obținut dreptul exclusiv de prospecțiune în Persia (azi Iran). În 1914 majoritatea acțiunilor au fost cumpărate de guvernul britanic. (n. edit.)

****** Societate petroliferă internațională. În 1890, în Olanda, August Kessler întemeiază firma Royal Dutch Company care în 1907 fuzionează cu întreprinderea engleză Shell Transport and Trading Company, condusă de Marcus Samuel. Ulterior, compania unită a fost condusă de olandezul Henry Deterding, care a fost înnobilat în Marea Britanie, iar sediul societății a fost transferat la Londra. (n. edit.)

[216] Vezi extrem de documentata lucrare *The Oil Trusts and Anglo-American Relations* de E. H. Davenport and Sydney R. Cooke (London 1923).

Ce înseamnă Standard Oil? Iată cum îl descrie un american: „O forță galvanică inumană". „Își ține cuvântul, totuși e imorală; este continuu în câștig, totuși e insațiabilă; este inatacabilă și totuși perpetuu agresivă. Pentru toate acestea este o mare instituție americană"[217].

Iar pentru a defini puterea lui Standard Oil, facem următoarea comparație: capitalul lui Standard Oil se cifrează la 700 milioane dolari și capitalul trustului oțelului, cel mai puternic din lume, este de circa 850 milioane dolari.

Politica externă petroliferă a Statelor-Unite după război se identifică cu politica lui Standard Oil, așa de mult, încât s-a putut spune, cu drept cuvânt, că înalții demnitari din Washington au început a gândi, a vorbi și a scrie ca funcționarii lui Standard Oil.

Lupta dintre Anglia și America pentru stăpânirea petrolului reiese perfect din corespondența dintre guvernul american și guvernul englez privitor la drepturile economice în teritoriile mandatare. Nota întâia a d-lui Davis, secretar de Stat la ministerul de externe american, către Lordul Curzon, se referă la „impresia în spiritul public american" că Anglia „s-a preparat în liniște" pentru monopolul petrolifer în Mesopotamia, ca parte integrantă din „politica generală petroliferă". Se fac reproșuri reciproce între cele două guverne și reprezentantul Statelor-Unite declară la un moment dat următoarele:

„În vederea asigurării Dv. că nu e intenția puterii mandatare să stabilească vre-un monopol pe cont propriu sau orice fel de monopol, nu pot înțelege cum să interpretez dispoziția convenției de la San-Remo, după care orice societate petroliferă particulară, care va exploata petrol în Mesopotamia, va trebui să fie sub control permanent englez".

Cu alte cuvinte, se dă o lovitură împotriva aranjamentului petrolifer de la San-Remo, aranjament prin care Anglia arată că ea trebuie să aibă controlul permanent asupra tuturor câmpurilor petrolifere în Mesopotamia și se atrage atenția că aceasta este împotriva spiritului mandatelor, care cerea tocmai egalitatea între toate puterile în această privință.

S-ar părea că Statele-Unite sunt pe un teren absolut sigur în această privință. Putem descoperi însă câteva contradicții în politica

[217] *Ibidem*, p. 78-79.

Statelor-Unite. Astfel, se declară că Statele-Unite sunt îndreptățite „să participe la orice discuție privind situația unor concesiuni petrolifere", cum era Turkish Petroleum Company* din Mesopotamia, și anume pe baza principiului egalității economice în teritoriile mandatate; când însă Lordul Curzon amintește că această concesiune era dinainte de război, atunci nota americană schimbă teza – lucru interesant pentru politica imperialistă – și spune că și America trebuie să participe la această societate, în virtutea dreptului de a participa la câștigurile păcii, „consecință uzuală a asociației în război". Prin urmare era vorba de împărțirea prăzii! Statele-Unite, care nu primeau să încheie pacea cu Turcia și să ia mandatul asupra Armeniei, cereau un privilegiu legal în exploatarea unor teritorii turcești.

Politica „porților deschise", afișată de Statele-Unite, era cerută pentru străinătate, fără a fi aplicată în interior. De exemplu, în reglementarea navigației în apele Statelor-Unite, navigația pe coaste era rezervată vaselor americane.

Petrolul apare ca un factor imperialist determinant după război. Dovada este că petrolul a sfărâmat o serie de conferințe internaționale ținute după război. Petrolul a sfărâmat conferința de la Genua** întâi. La 1922 s-a ținut acea conferință, convocată ca să se citească celor de față evanghelia reconstrucției. Dar, s-a observat, cu drept cuvânt, că această evanghelie a reconstrucției se citea în fața unor cinici. „Spaa*** fusese conferința cărbunelui, San-Remo

* Societate petroliferă înființată în 1912 pentru exploatarea țițeiului în regiunea Mosul, care atunci aparținea Imperiului Otoman. Banca Națională a Turciei deținea 50% din capital, Royal Dutch Shell 25%, iar Deutsche Bank 25%. În 1914 întregul capital devine proprietate britanică. După război, când regiunea Mosul ajunge sub jurisdicția statului Irak, firma își schimbă denumirea în Irak Petroleum Company, în 1923. Capitalul ei devine 47,50% britanic, 23,75% francez, 23,75% american, 5% proprietate particulară. (n. edit.)

** Conferința s-a desfășurat între 10 aprilie – 19 mai 1922, având ca obiectiv rezolvarea diferendelor financiar-economice și raporturile țărilor occidentale cu Rusia Sovietică, rămase nerezolvate sau în suspensie. (n. edit.)

*** Conferință convocată din cauză că Germania nu-și îndeplinea obligațiile privind livrările de cărbune către aliați, conform tratatului de la Versailles. Protocolul semnat la 16 iulie 1920 la Spa preciza cantitățile de cărbune pe care Germania urma să le furnizeze Franței între 1 august 1920 – 31 ianuarie 1921, sub supravegherea Comisiei de Reparațiuni, precum și modalitatea de calculare a prețurilor de vânzare. (n. edit.)

prima conferinţă a petrolului, Genua a continuat pe San-Remo" şi la Haga* tot conferinţă a petrolului a fost[218]. La Genua s-a aranjat o mare lovitură petroliferă, lansându-se vestea că s-a încheiat acordul între Royal Dutch Shell cu Sovietele. Royal Dutch Shell era evident interesat în Rusia, dobândise interese în diferite societăţi petrolifere în Rusia, după cum era interesat în Baku şi Standard Oil. Francezii erau interesaţi indirect, căci băncile franceze aveau anumite acţiuni ale supuşilor ruşi care emigraseră în Franţa în timpul şi după război. Ce se întâmplă? Sovietele aveau nevoie să înceapă opera de reconstrucţie economică. Fusese un plan înaintat în chestiunea refacerii industriei petrolifere, un plan de cointeresare pentru formarea unui mare centru petrolifer în Rusia, în care să participe cu 25% din capital sovietele, cu 25% vechii proprietari şi 50% să se împartă între grupurile engleze, olandeze şi americane. Acest proiect a căzut. A căzut, mai întâi, pentru că nu a fost agreat congresul panrus petrolifer, dar mai ales din cauza lui Standard Oil, care n-a acceptat colaborarea cu Royal Dutch Shell Company. Guvernul american a repetat atunci refuzul său de a recunoaşte concesiunile date de Soviete din proprietăţile petrolifere confiscate. Standard Oil puse în mişcare şi pe interesaţii francezi şi belgieni. America declară principiul porţilor deschise şi pentru Rusia, dar în acelaşi timp manevra interesele franceze şi belgiene, pentru ca acestea să nu accepte alt principiu în ceea ce priveşte colaborarea cu Rusia, decât retrocedarea proprietăţilor confiscate, fără să se lase Sovietelor posibilitatea să dea compensaţii foştilor proprietari, ci să-i repună în vechile drepturi. Royal Dutch Shell a prevăzut însă mişcarea şi ca să poată începe a participa la exploatarea industriei petrolifere a încercat să obţină agenţia exclusivă pentru exportul petrolului de la o societate petroliferă rusă, întemeiată de Soviete.

Aceasta a fost destul pentru ca toate planurile frumoase de reconstrucţie economică, aşteptate de ideologii din lumea întreagă,

* Conferinţă economică internaţională întrunită între 15 iunie – 19 iulie 1922 cu scopul de a continua lucrările conferinţei de la Genova. Ţările occidentale au cerut Rusiei Sovietice plata datoriilor Rusiei ţariste şi restituirea bunurilor proprietate privată naţionalizate, care înainte aparţinuseră cetăţenilor străini. Au promis, în schimb, acordarea de credite guvernului sovietic. Conferinţa s-a încheiat fără rezultat practic. (n. edit.)

[218] *Ibidem*, p. 127-142.

să fie lăsate de o parte și conferința să se încheie într-o atmosferă de foarte mare neîncredere între puterile Antantei.

A urmat Conferința de la Haga. Țelul acestei conferințe era să restaureze unitatea aliaților, ruptă la Genua, și să se menajeze susceptibilitățile petrolifere ale Franței. Observatorul american la această Conferință a intervenit din nou pentru interesele lui Standard Oil și s-a făcut o „antantă petroliferă", dezvoltată în sindicatul franco-belgian pentru protecția intereselor franceze și belgiene în industria petroliferă din Rusia. Apoi s-a format „un comitet internațional pentru apărarea drepturilor tuturor proprietarilor" din teritoriile petrolifere ale Rusiei, comitet în care a intrat și Royal Dutch Shell, trustul englez. Scopul era să se organizeze un boicot împotriva Rusiei. Rusia începe însă să exporte petrol, să ofere petrol la Londra; atunci Royal Dutch Shell a încheiat un contract important pentru importul de petrol din Rusia. Sindicatul franco-belgian, simțindu-se trădat de Royal Dutch Shell, a început o acțiune pe lângă d-l Poincaré* care, în Iunie 1922, a fost implorat să apere interesele petrolifere ale Francezilor și Belgienilor.

Astfel, această chestiune a petrolului a făcut ca și a doua conferință de la Haga să fie sacrificată pe socoteala intereselor mărunte ale capitaliștilor interesați în petrol.

A urmat Conferința de la Lausanne**, în cele două etape, Noiembrie 1922 – Februarie 1923, Aprilie-Iulie 1923. La Genua și Haga a fost vorba de Baku, la Lausanne a venit din nou în discuție Mosulul. Conferința din Lausanne mai e interesantă și din alt punct de vedere, pentru că ea înseamnă o reîntoarcere la vechea metodă diplomatică, la tocmeală și troc, fără a fi măcar ascunsă îndărătul

* Raymond Poincaré (1860-1934), avocat și om politic francez. Ministru între 1893-1906, șeful cabinetului de uniune națională (1912-1913), a adoptat o atitudine fermă față de Germania. Președinte al Republicii (1913-1920). Președinte al Consiliului de Stat și ministru de externe (1922-1924), a ordonat ocuparea regiunii Ruhr din Germania în 1923, provocând o criză politică internațională. Revine la guvern între 1926-1929, acceptând devalorizarea francului în 1928. (n. edit.)

** A avut ca rezultat încheierea Tratatului de la Lausanne (24 iulie 1923) între Puterile Aliate și Turcia, care a refuzat să accepte Tratatul de pace de la Sèvres (1920). Noul tratat recunoștea integritatea teritorială a Turciei, care a păstrat Tracia Orientală. (n. edit.)

afirmărilor idealiste ale lui Lloyd George*, care se manifestaseră la Genua şi Haga. Ideea păcii, a lui Lloyd George, era tradusă acum, în această conferinţă, în ideea mai conservatoare a unei „înţelegeri petrolifere". Înţelegerea de la Lausanne e foarte însemnată, căci a dus la formarea unui front solid în chestia petrolului. Franţa şi Anglia au încheiat imediat un acord cu Mussolini, fiindcă Italia fusese exclusă de la orice participare la împărţirea terenurilor petrolifere, prin acordul de la San-Remo. Guvernul englez, de astă dată, s-a arătat conciliant faţă de guvernul american, declarând că nu e dispus să „conteste propunerea americană, că Statele-Unite au titluri de drept în teritoriile mandatate..., ca un rezultat al victoriei americane şi aliate asupra Germaniei şi Aliaţilor ei, inclusiv Turcia". Deci Standard Oil trebuia admis în „Turkish Petroleum Company".

Chestiunea petrolului era însă legată de chestiunea graniţelor Turciei. Izmet Paşa cerea înapoi Mosul, Sulaimaniach şi Kirkuk, de fapt pentru că erau teritorii petrolifere şi formal din motiv naţional turcesc.

Conferinţa de la Lausanne a putut astfel fi reprezentată în caricatură sub forma unui mare bidon de petrol în jurul căruia erau steguleţe ale lui Royal Dutch Shell, Anglo-Persian şi Standard Oil.

Ceea ce a exasperat mai mult conştiinţele idealiştilor la conferinţa din Lausanne a fost reîntoarcerea la sistemul diplomaţiei sordide. Când se ardea Smirna, când refugiaţii creştini din Asia Mică nu-şi găseau un adăpost, America, Anglia şi Franţa luptau pentru stăpânirea petroliferă. America afişa din nou ipocrit politica de „open door" pentru a putea exploata de fapt petrolul din Mosul; Anglia afirma, tot aşa de ipocrit, că nu s-a interesat de chestiunea Mosulului din cauza petrolului! „Se afirmă – spunea Lord Curzon, ministrul de externe – că atitudinea guvernului britanic în chestia reţinerii Mosulului ar fi influenţată de chestia petrolului. Chestia petrolului din vilaetul Mosulului n-are nimic de a face cu argumentul meu. Am prezentat cazul englez cu totul independent de orice resurse naturale, care se pot găsi acolo. Nu ştiu cât petrol poate exista în vecinătatea Mosulului, sau dacă poate fi lucrat cu profit, sau dacă, după toate acestea, s-ar putea să se dovedească a fi o înşelăciune".

*** David Lloyd George (1863-1945), om politic britanic. Şef al aripii de stânga a Partidului liberal, a preconizat înfăptuirea unor reforme sociale, pe care le-a realizat fiind membru al guvernului (1908-1915). A fost autorul legii care restrângea privilegiile lorzilor (1911). În timpul războiului a fost ministru de război, apoi şeful unui cabinet de coaliţie (1916-1922). A jucat un rol important la tratativele de pace de la Versailles. În 1921 a recunoscut independenţa Irlandei. (n. edit.)

Vorbind astfel, Lordul Curzon se prefăcea că nu știe că modificarea aranjamentului din 1915 se făcuse tocmai pentru a trece Mosulul în granița Mesopotamiei și a-l scoate din Siria și că Anglia era legată de Irak prin concesiunile petrolifere.

Aceeași lipsă de sinceritate o descoperim în afișarea principiului „porților deschise". Într-adevăr, ce înțeles are acest principiu și cum se practică? Statele-Unite, când vorbesc de porțile deschise, înțeleg adesea porțile deschise pentru Standard Oil; Anglia înțelege porți deschise înăuntrul dominioanelor pe care le stăpânește și porți deschise în Rusia și alte țări; iar Standard Oil, Royal Dutch Shell înțeleg deschiderea porților pentru proprietățile private petrolifere din Rusia.

Teoretic, ideea porților deschise este versiunea petroliferă a principiului libertății comerțului, este esența principiului egalității de oportunitate[219]. În acest sens însă principiul „open door" este cu totul străin de mentalitatea americană. Cine cunoaște legile navigației, cu restrângerea drepturilor de a naviga numai pentru pavilionul american, și protecționismul american și înțelege monroismul american, știe că ideea porților deschise nu poate intra în concepția americană. Porțile Marii Britanii sunt și ele zăvorâte în foarte multe direcții. Dreptul de explorare și dreptul de exploatare a petrolului se dă numai Englezilor în India; restricții naționale se găsesc în legile tuturor celorlalte colonii și dominioane; grosul producției este cu totul închis pentru străini. Astfel, India și Burmah, care produce 60% din petrol, Trinidad care produce 20%, sunt rezervate pentru capitalul englez.

Legea concesiunilor din 1920 interzicea în Statele-Unite dobândirea proprietăților în teritoriile petrolifere supușilor țărilor care nu ar fi acordat drept de reciprocitate Americanilor. Acest principiu era înscris în contra Olandei și Angliei.

În aceste condiții, trebuie să ne așteptăm la o dezvoltare mai departe a imperialismului, tocmai din cauza luptei pentru petrol; 60% din rezervele de petrol ale lumii se află în republicile central – și sud-americane, Turcia, Rusia sovietică și România, adică în țările unde – cu excepția României! – guvernele nu sunt stabile și unde nu există o ordine constituțională care să garanteze mersul civilizației înainte. El se mai află apoi în regiunile inaccesibile în parte, din cauza depărtării de porturi, și atunci evident că lupta pentru petrol va deveni din ce în ce mai intensivă.

[219] *Ibidem*, p. 172-186.

Această luptă pentru petrol se izbeşte în timpul din urmă de tendinţa de naţionalizare, sinceră sau nesinceră, a petrolului. Astfel de tendinţe se găsesc în Mexic, Bolivia, Costa-Rica, Argentina, Polonia, România, Rusia şi Turcia. Evident că, tocmai din cauza naţionalizării petrolului în aceste State, se va înteţi lupta pentru concesiunea terenurilor petrolifere, un nou factor de conflict între popoare. Această luptă constituie un pericol şi pentru că înseamnă intervenţia nu numai a capitaliştilor străini, dar şi a Statelor străine în această luptă. Pentru a arăta cât de departe a mers amestecul puterilor străine, vom reda părerea, nu a unui European, ci a unui American, privitor la lupta pentru acapararea petrolului în Mexic:

„N-a fost nici o singură dezordine în Mexic în ultimii nouă ani, în care Americanii să nu fi dat ajutor opoziţiei... Americanii au ajutat pe Madero* contra lui Huerta**, pe Huerta contra lui Madero, pe Carranza*** contra lui Huerta, pe Villa**** şi Zapata***** contra lui

* Francisco Indalecio Madero (1873-1913), revoluţionar mexican, în anul 1911 a răsturnat dictatura lui Porfirio Diaz şi a pretins societăţilor petrolifere impozite sporite. A devenit preşedinte al Mexicului, dar a fost înlăturat de la putere de generalul contrarevoluţionar Victoriano Huerta şi executat în închisoare la 23 februarie 1913. (n. edit.)

** Victoriano Huerta (1854-1916), general mexican, în 1913 înlătură prin lovitură de stat pe F.I. Madero de la putere şi adoptă o politică favorabilă societăţilor petrolifere britanice. Acest lucru provoacă intervenţia militară a Statelor Unite în 1914 şi este impus ca preşedinte Venustiano Carranza, ceea ce declanşează războiul civil. (n. edit.)

*** Venustiano Carranza (1859-1920), om politic mexican, adept al partidului constituţionalist. Devenind preşedinte, trebuie să facă faţă războiului civil, între 1914-1917, având de luptat cu insurgenţii lui Pancho Villa şi Emiliano Zapata. Este ajutat de Alvaro Obregon. În 1917 adoptă o constituţie naţionalistă cu influenţe socialiste. Articolul 27 prevedea că numai mexicanii pot avea dreptul de proprietate asupra bogăţiilor subsolului, ceea ce stârneşte nemulţumirea societăţilor petrolifere străine. În 1920 V. Carranza este asasinat de A. Obregon, care devine preşedintele Mexicului. (n. edit.)

**** Doroteo Arango Villa, numit Francisco, poreclit Pancho (1878-1923), revoluţionar mexican. A înfiinţat „batalioanele roşii" în nordul Mexicului, cu ţăranii care cereau împărţirea pământurilor moşiereşti. A devenit unul din conducătorii revoluţiei până în 1920, când a devenit susţinătorul lui A. Obregon. A murit asasinat. (n. edit.)

***** Emiliano Zapata (1879-1919), revoluţionar mexican. A pornit răscoala peonilor în 1910, formând o armată revoluţionară în sudul ţării şi a iniţiat o reformă agrară spontană. A murit asasinat de adepţii preşedintelui V. Carranza. (n. edit.)

Carranza. De fapt, de câte ori guvernul mexican lucrează în opoziție cu interesele marilor societăți petrolifere americane, este sigur că anticipează activitatea revoluționară"[220].

Recrudescența imperialismului după război este notorie. Ea se desprinde din tendința de acaparare și de stăpânire a cărbunelui, a petrolului și fierului. Rezultatul cel dintâi al ultimului război a fost o redistribuție a depozitelor de cărbune și fier din Alsacia-Lorena, Saare și Silezia. Acțiunea faimosului Comité des Forges*, trustul metalurgiștilor din Franța, este cunoscută. În ceea ce privește în special petrolul, conferințele de la San Remo, Genua, Haga, Lausanne învederează aceeași tendință. Tendința aceasta imperialistă a zădărnicit planurile de reconstrucție a lumii.

Este însă un fapt, care îndreptățește să așteptăm o întărire a tendinței imperialiste după război: este sărăcirea generală. Această sărăcire a produs un fenomen curios: o supraproducție relativă. Din cauza lipsei de debușeuri naturale, unde să se scurgă produsele lumii, deși se produce astăzi mai puțin decât înainte de război, totuși există o supraproducție relativă. Aceasta va înteți lupta pentru debușeuri, pentru că toate Statele industriale, pentru a-și plasa produsele, vor da lupta, pe de o parte, închizându-se în ziduri înalte prin sistemul protecționist, pe de altă parte, luptând pentru a dobândi sfere de influență în toate părțile lumii.

Mai presus de orice deducție logică, faptele întâmplate, de la războiul mondial încoace, vorbesc în sensul recrudescenței imperialiste.

Statele-Unite ale Americii n-au pierdut nici un prilej de expansiune imperialistă în America Centrală și de Sud. Activitatea lor în această direcție s-a produs programatic și a creat un tip de imperialism sui-generis. Motivul intervenției în teritoriile de expansiune este provocat. „O revoluție în acele țări este o chestie de spese"[221]. Lucrul principal este acela de a se crea State vasale, prin acordarea de împrumuturi, și a le supune apoi prin forța armată. Statele care urmează a fi anexate sunt silite a se împrumuta de la Statele-Unite, pentru asigurarea cuponului li se cere amanet toată

* Comité de Forges, organizație patronală a întreprinzătorilor din industria siderurgică franceză, înființată în 1864, sub președinția lui Eugène Schneider. A jucat un rol important în viața publică franceză, în special în perioada interbelică. A fost desființată în 1940 de guvernul de la Vichy. (n. edit.)

[220] *Ibidem*, p. 167.

[221] Salz, *op. cit.* p. 575.

averea publică, se stabilesc condiţii, care nu pot fi niciodată împlinite, şi apoi, la scadenţă, flota şi armata fac gestul cel din urmă, în caz de opoziţie.

6. Liga Naţiunilor ce a făcut ea în această vreme, pentru a stânjeni forţele imperialiste? Mai bine zis, ce a putut ea face la început? Pentru că nu e îngăduită o condamnare a Ligii Naţiunilor, înainte să ne întrebăm, în ce moment psihologic s-a născut. Era a doua zi după război! Pacea a fost încheiată la Paris, în aproprierea câmpurilor de luptă; milioanele de morţi, milioanele de răniţi chemau încă răzbunarea asupra celor care erau socotiţi provocatorii războiului. Aceasta a produs, fără îndoială, pasiuni. Pacea a fost încheiată în această atmosferă, iar Liga Naţiunilor este produsul ei şi este firesc că, în loc să fie un instrument de pace, ea apare, cel puţin la începutul ei, ca un instrument al învingătorilor pentru promovarea intereselor imperialiste.

Forţele ei antiimperialiste au fost limitate de la început: ea n-avea nici un rol pentru organizarea cooperării economice şi financiare a lumii. Conferinţa financiară de la Bruxelles*, organizată de Liga Naţiunilor, a fost un act important pentru crearea unei atmosfere, dar atâta tot. Nici un atribut n-a avut Liga pentru rezolvarea chestiunii reparaţiilor şi datoriilor interaliate şi nici o competenţă precisă în chestiunea dezarmării. Conferinţa din Washington**, care a încercat să studieze dezarmarea, a eşuat pentru că n-a existat încrederea între puteri în ceea ce priveşte dezarmarea, iar Liga Naţiunilor a fost absolut neputincioasă.

* Convocată la 24 septembrie 1920, urma să se pronunţe asupra reparaţiilor de război şi a achitării datoriilor interaliate, punându-se şi problema dezarmării. S-a încheiat fără rezultat concret, întrucât delegaţii nu dispuneau de împuternicirile necesare pentru semnarea unui acord. (n. edit.)

** S-a desfăşurat între 12 noiembrie 1921 – 6 februarie 1922, cu participarea S.U.A., Angliei, Franţei, Japoniei, Italiei, Chinei, Belgiei, Olandei şi Portugaliei. La 13 decembrie 1921 s-a semnat „pactul celor patru", care prevedea inviolabilitatea reciprocă a posesiunilor din Oceanul Pacific. La 6 februarie 1922 s-a încheiat „pactul celor cinci puteri" care stabilea raportul tonajului general al flotelor maritime militare ale S.U.A., Angliei, Japoniei, Franţei şi Italiei. În aceeaşi zi s-a semnat „pactul celor nouă puteri", care proclama renunţarea formală la crearea unor zone de influenţă în China şi recunoştea principiul „porţilor deschise" în privinţa raporturilor cu această ţară. (n. edit.)

În sfârșit, în ceea ce privește egalitatea economică între popoare, prerogativele ei erau vagi și inoperante, iar împuternicirea ei în chestiunea mandatelor era limitată și slabă.

Oricine își dă seama de necesitatea transformării sistemului politic dinaintea războiului, bazat pe alianțe și contraalianțe, ca exponente ale sistemului imperialist, și de înlocuirea lui prin sistemul cooperării popoarelor, prin mijlocul unei Ligi a Națiunilor, simte necesitatea unei reorganizări a Ligii Națiunilor. O asemenea reorganizare a Ligii Națiunilor, sau înlocuirea ei printr-o nouă organizație, a fost invocată și de fostul președinte al Statelor-Unite, Harding*, care, într-un Mesaj din 12 Aprilie 1921 către Congresul american, spunea următoarele:

„Asociația internațională pentru pacea permanentă trebuie să fie concepută numai ca un instrument de justiție, despărțit de pasiunile de ieri și nu constituită astfel, ca să împlinească funcția îndoită de instrument politic al învingătorilor și de agenție de pace... Noi dorim ca noua asociație a națiilor să fie concepută în pace și dedicată păcii și nu vom cruța nici o sforțare să aducem națiunile lumii într-o asemenea tovărășie, nu prin renunțarea la suveranitatea națională, ci bucurându-se printr-o folosire nobilă a ei, de progresul activităților omenești, în mijlocul compensărilor unor realizări pașnice".

Acest mesaj al lui Harding constituie un document pentru că într-însul găsim ideea că Liga Națiunilor nu poate fi un instrument al învingătorilor, și a doua idee, că o adevărată Ligă a Națiunilor nu se putea alcătui a doua zi după încheierea păcii, ci în timp de pace. Niciodată n-a fost mai adevărată vorba că pacea nu se poate încheia niciodată la sfârșitul unui război!

Este lesne de înțeles, că pentru ca să se întemeieze și să se dezvolte o asemenea Ligă a Națiunilor este necesar, înainte de toate, să se schimbe poziția Statului față de „forța economică expansivă", capitalul financiar, în marile State capitaliste, ceea ce nu se poate realiza decât prin ascensiunea la putere a claselor muncitoare și producătoare, care să elibereze Statul din vasalitatea capitalului financiar.

Firește, aceasta este o problemă, a cărei dezlegare în viitorul apropiat atârnă, în primul rând, de raporturile de forțe sociale în dezvoltare.

* Warren Harding (1865-1923), om politic american, președinte al S.U.A. (1921-1923) din partea Partidului Republican. A dus o politică izolaționistă în relațiile externe și protecționistă pe plan economic. (n. edit.)

Este însă, în al doilea rând, o problemă a trezirii conştiinţei democratice.

În această direcţie, se observă din ce în ce mai mult necesitatea să se constate o serie de falsităţi şi de exagerări ale imperialismului: una este colonialismul. Colonialismul apologeţilor este prezentat totdeauna ca supapă de siguranţă pentru Statele industriale. Datele statistice dovedesc însă contrariul. Astfel, Anglia realizează 1% din totalul exportului şi importului ei din posesiunile sale africane. S-ar putea zice că aceasta e datorită sistemului liberal vamal. De aceea să luăm cazul Franţei. Franţa nu asigură din coloniile sale africane decât 1-2% din totalul exportului şi importului.

Apoi, ideea că coloniile sunt un izvor de materii prime rezervate numai pentru un singur Stat e falsă. Nici un Stat n-a putut să realizeze până astăzi o acaparare completă a izvoarelor de materii prime sau de energii din teritoriile sale. S-a văzut, de pildă, cum, prin lupta dată în jurul petrolului din Mosul, Anglia a trebuit să accepte la participare Franţa şi Statele-Unite, pentru a-şi asigura pacea cu Turcia. Numai clasa concesionarilor şi capitaliştilor, care exploatează oamenii şi pământul în colonii şi sferele de influenţe, reprezită beneficiarii colonialismului.

Lupta pentru împărţirea Africii a dovedit, îndeajuns, ce efect dezastruos a avut asupra relaţiilor internaţionale dintre 1870 şi 1914. Politica de ostilitate, care a urmat de la 1870, a avut o foarte mare parte în provocarea situaţiei internaţionale care a dus la războiul mondial. Postulatul Germaniei, ca să dobândească un loc sub soare, a fost provocat de împărţirea Africii, iar chestiunea marocană (1911) a fost preludiul războiului mondial.

În sfârşit, pentru a se organiza o Ligă a Naţiunilor, capabilă să garanteze pacea lumii, procesul conştiinţei democratice trebuie să ajungă să recunoască necesitatea cooperării, în locul luptei imperialiste între popoare. Trebuie să se înţeleagă că opera de reconstrucţie a lumii şi de asigurare a civilizaţiei nu se poate realiza prin sistemul alianţelor şi contraalianţelor, care exclude ideea dreptului, ca fundament al relaţiilor dintre popoare, şi o înlocuieşte cu ideea forţei, pusă adesea în slujba nedreptăţii şi a exploatării.

În conştiinţa Europenilor se va face repede acest proces, îndată ce-şi vor da seama ce înseamnă, după război, Statele-Unite ale Americii. În faţa doctrinei lui Monroe trebuie să se opună, pentru a se ajunge la o adevărată Ligă a Naţiunilor, doctrina paneuropeană.

Într-adevăr, ce stăpânesc Statele-Unite după război? În balanţa de plăţi dinainte de război, în 1910, Statele-Unite erau debitoare

Europei 595 milioane de dolari anual; după război, Europa este debitoare Statelor-Unite cu 333 milioane dolari aur. Anglia, cu toate coloniile ei, nu posedă decât 258 milioane lire sterline; Statele-Unite de 3 ori mai mult: 784 milioane lire sterline. Consiliul Băncilor federale (Federal Reserve Board) posedă ca acoperire 80% aur. Petrol: Statele-Unite, dintr-un total de 851 milioane barili, produc 551 milioane, deci peste două treimi. Cărbuni: înainte de război aveau 38,5% din toată producția, astăzi Statele-Unite au 45%; Minereu de fier posedă 34,7%, ocupă locul întâi. Fier, în 1913 stăpâneau 40%, în 1920 au ajuns la 63% din totalul mondial, iar oțelul 42% în 1913 și 60% în 1920.

În ceea ce privește navigația nu e nici o țară care să fi profitat de la război încoace mai mult decât Statele-Unite. Pe câtă vreme, înainte de război, Germania era a doua putere navală, astăzi Statele-Unite i-au luat locul, crescând la un tonaj de 12.416.000, reprezentând o sporire de 10,5 milioane tone!

Numai când aceste cifre vor fi înțelese de toți conducătorii Statelor Europei, atunci se va face drum și ideii că numai prin Paneuropa se va ajunge la acea cooperare mondială a tuturor Statelor, care să creeze o Ligă a Națiunilor puternică, în măsură să garanteze efectiv pacea.

Dacă Liga Națiunilor nu va deveni un organism, care să asigure pacea și să reglementeze raporturile economice dintre popoare, atunci viitorul națiunilor mici va fi periclitat de avalanșa imperialismului, care a început a se dezlănțui, din nou, a doua zi după război. Numai dacă o Ligă a Națiunilor ar duce la dezarmarea popoarelor și ar garanta pacea, numai atunci s-ar putea stabili raporturi normale între Statele mici și cele mari și numai atunci Statele mici ar putea, din prisosul lor de bogăție, să dea un prisos de civilizație pentru omenire. A înțelege acest lucru este pentru Statele mici de o însemnătate extraordinară astăzi.

Ridiculizarea, în trecutul apropiat, a Ligii Națiunilor, de către oamenii de Stat ai țărilor mici, a fost o greșeală de neiertat. Țările mici au interes mai mare să existe o puternică Ligă a Națiunilor, decât Statele mari. Statele mai mari au găsit totdeauna prilej de înțelegere reciprocă pentru exploatarea celor mici. Numai când Statele mici vor avea asigurarea păcii de la o Ligă a Națiunilor, ca să-și poată dezvolta opera de civilizație, numai atunci își vor putea realiza misiunea lor.

Aceasta presupune însă un progres al ideii și al spiritului internațional la toate popoarele. În locul ideii naționalismului, ca factor unic și atotcălăuzitor în acțiunea socială, trebuie să se trezească spiritul internațional, de înțelegere și de cooperare între popoarele lumii.

CUPRINS

VIRGIL MADGEARU ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ. Studiu introductiv de Ludovic Báthory ..... I-XXXVI

PREFAȚĂ LA EDIȚIA DIN 1936 5

REVOLUȚIA AGRARĂ ȘI EVOLUȚIA CLASEI ȚĂRĂNEȘTI 7

I. *Procesul lichidării vechiului regim agrar*

1. Metodologia marxistă aplicată la cercetarea evoluției agrare 7
2. Schema teoretică a procesului de dizolvare a feudalismului agrar 10
3. Procesul de transformare a regimului agrar feudal în regim burghez - diferite tipuri: Anglia, Danemarca, Franța și Germania 12
4. Lichidarea feudalismului agrar în România veche. Caracterizarea operei de la 1864 17

II. *Revoluția agrară și starea țărănimii*

5. Mizeria rurală și emanciparea țăranilor 22
6. Influența capitalismului în funcție de regimul legal al emancipării 24
7. Este mizeria rurală o consecință fatală a emancipării până la dezvoltarea capitalismului industrial salvator? 26
8. Originea și caracterul regimului neoiobag în România 30
9. Diferitele forme de influență ale capitalismului asupra evoluției clasei țărănești 32
10. Urmare: capitalismul industrial, agricultura și clasa țărănească 37
11. Legea evoluției agriculturii și regimul capitalist 42

III. *Revoluția agrară în răsăritul europei*

12. Criteriul de interpretare 45
13. Zămislirea noului regim agrar în răsăritul Europei și caracteristicile sale 46
14. Noul regim agrar în România 49
15. Regimul proprietății țărănești și dezvoltarea industriei naționale 51
16. Exodul rural și pulverizarea proprietății țărănești 52

IV. *Clasa țărănească în era capitalismului*
17. Teoria marxistă asupra claselor sociale şi clasa țărănească 54
18. Conştiința de clasă a țărănimii 58
19. Țărănimea şi lupta de clasă 61
20. Rolul țărănimii în luptele de clasă în diferite faze istorice. Țărănimea şi evoluția socială în răsăritul Europei 64
TEORIA ECONOMIEI ȚĂRĂNEŞTI 71
I. *Structura economiei țărăneşti individuale* 72
II. *Economia țărănească, categorie național-economică* 82
III. *Noua orientare a ştiinței economice* 90
FORMAREA ŞI EVOLUȚIA BURGHEZIEI ROMÂNE 98
ORAŞUL ECONOMIC 123
CAPITALISMUL ÎN RĂSĂRITUL EUROPEI 139
1. Problema 139
2. Noțiunea de capitalism 140
3. Fatalitatea evoluției spre capitalism? Controversa dintre poporaniştii ruşi şi marxişti 143
4. Punctul de vedere postum al lui K. Marx 144
5. Aspectele istorice: a) mercantilismul şi semnificația lui în dezvoltarea capitalismului; b) mercantilismul rus, dezvoltarea industrială şi consecințele ei sociale; c) emanciparea de la 1861, protecționismul industrial şi efectele social-economice; d) dezvoltarea oraşelor 149
6. Structura social economică din răsăritul Europei 157
IMPERIALISMUL ECONOMIC ŞI LIGA NAȚIUNILOR 163
1. Ce este imperialismul economic: a) teoria filozofică; b) teoria socialistă: Kautsky, Hilfering, Lenin; c) teoria sociologică-istorică 163
2. Cum s-a dezvoltat imperialismul economic 175
3. Liga Națiunilor - ideea, organizarea ei 182
4. Liga Națiunilor şi cauzele economice ale războaielor 183
5. Ideea mandatului, luptele pentru petrol şi recrudescența imperialismului 186
6. Liga Națiunilor şi forțele imperialiste 197